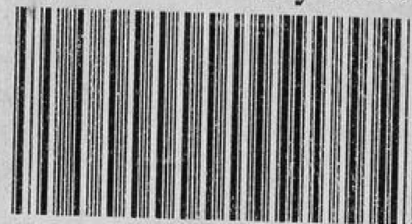

P. Guarner

39

APÈNDIX Ó AFEGITÓ

Acueducte (l') de Gèlva

Es de temps dels Románs, situát en terme d' eixa vila, sobre la confluència del ríu del seu nòm y del Turia, pròp de l' antiga *Damania*, hui Domenyo; arrancava sense ducte dels Jorros de Tuéxer, ahon encara es vehuen vestigis del pònt de sis archs que la crehuava, y de la canal cavada en la penya que seguía dasta un segon pònt de tres archs, el cual se conserva á pesar del temps y de les avengudes; el trayècte del tal acueducte comprenía mitja llegua entre sèrres y encara es quedá per acabar, proposantse tal vòlta regar els plans de Llòsa, Villar y Lliria, y provir d' aygua als seus habitants. Per la sehua importancia, puix, material é històrica y com á objècte de curiositat, li ham volgút nosatros tirar estes ralles, y cantarli la cansó que se mereix:

La capital de *Edetania*
fon un temps tan important,
que mereixqué el acueducte
que s' estava edificant.

Perque si Sagunt ó Molvedre per ser plaça fòrta y pòrt de mar mereixqué un teatre, á lo qu' es veu sense arrematar, Edeta ó Lliria, com á cap de regió á la que doná nòm, mereixía y necesitava gran cabal d' aygua pera beure y regar el seu estens y secatíu camp.

Ahuelo (l') que va á semanes

Este tipo per desgracia perteneix á tots los pòbles de dins y fòra del reyne, pero abunda molt en la Marina y Marquesát de Denia, ahon se nòta mes el desapego dels fills als pares, y lo que patixen éstos en la vellea per tindre que anar á espenses d' aquélls, majorment si han tengút la debilitat de repartirlos en vida els bens que teníen. Horror causa el maltracte qu' els donen als pòbres vells, el pòch cas que fan d' ells les nòres y dasta les filles, puix casi no 'ls donen pròu á menjar, els tiren al racó mes ruín de casa y els fan morir á mala mòrt abans de l' hòra, en tant que 'ls costaren de criar. Espavilemse, puix, tots, y no fem la tontería de donar res á ningú en vida, pera que no sigám víctimes de fills y parents descastats y desagraits, qu' *el que donació en vida fasa, que li jafen el cap en una maça,* diu el refrany dels antichs. Y supòst de que nosatros deplorém estes còses, ja que no podém remediarles, acabém estos renglóns en la copla burlesca que sòlen cantar als pòbres ahuelos els jóvens descriançats y de mala casta:

L' ahuelo que va á semanes
el tanquen dins lo celler,
y el dumenge quant el trahuen
fa uns ulls com un soliguer.

Ó d' espantát, perque havent estat tota la semana á la sombra, es natural que al eixir á la llum els òbriga del tot pera poder ivóres. Pero ¿han vist vostés quína manera de tratar als pòbres vells?

Alacayo (l')

Así tenen vostés un pòbre hòme desfreçát tot l' any, com si sempre foren pera éll carnistòltes, puix á d' això equival el vórelo posát d' etiqueta en botes de montar, pantaló y levita de drap negre, camisa molt planjá y gistera en escarapèla al cap, á punt á tot hòra pera fer cortesíes y pegar sombreraes als seus amos al obrirlos y

tancarlos el coge ó la berlina, quant ixen de paseig ó van á atres actes semejants. Y lo graciós es qu' está més content qu' un giular, y de segur no canviaría la sehua sòrt per la del més rich potentat, puix en tindre la cogera neta, el tronch de cavalls aseát, en les pòtes donáes de betúm, el carruage llavát de dalt á baix, la portería y pati ben arreglats y curiosos, la dòna y els giquets esmerantse en servir y complaure als seus senyors, y éll, fet un marqués sense títul y tot emperifollát, están cifrades totes les sehues aspiracións. Lo mal es que al ferse vell ó inutiliçarse, tinga que retirarse á un quarto de mandaos ó al Asilo, puix huí 'n día son pòchs els amos que li deixen una meçquina pensió en paga de bòn servisi. ¿No 's digne de compasió y de recompensa el pòbre alacayo, que tant s' ha desfeját siguent jove pera satisfer dasta els caprijos d' un rich? Puix no li valdrán coples ni empenyos, que per més resignát qu' estiga, si es menester sucumbirá, acabant sos díes en la misèria. Y asò precisament es lo que mos ha mogút á tirar estes ralles, pera aconhortar al que tan trist pervindre li s' espera, y de pas divertirlo en la siguient cansó:

L' alacayo es un sugècte
que vist mitj á lo senyor;
pero en vindre la velléa
pèrt amo, cotge y honor.

Qu' es lo que sòl pasar á tots, puix el vell dona asco á tots, y si éll no 's retira, el mon mateixa el fa retirar *vellis nollis*. ¡Qué trist es tot asò!

Anar en pèus de plom

Equival á anar despay, mirant com se va y ahon s' encamina, ó siga reflexionant ans de fer una còsa sobre el mòdo y manera de ferla, á fi de que ixca en be. Y ben pensát, ¿quí no veu en este modisme lo breu, graciosa y espresiva qu' es la llengua valenciana, y lo gráfich y sentenciós dels seus dijos y jarrades? Puix justétament pera qu' els valencians se fixen més en la riquéa y galanura del seu llenguage natíu, ham volgút nosatros fer resaltar

así lo bonica y castiça d' esta frase usada en tot lo reyne, dirigintli ademés la siguient cansó:

Anar en pèus de plom vòl dir
atentarse en lo que ú fá,
y no fero á *burro barra*,
com el que no sab ahon vá.

Els quals son molts més dels que mos figurém, puix si tots ans de fer les còses, les pensárem millor, no n' eixiríen tantes málament ó desacertades. *Lo ben pensát, sòl ser lo més acertát,* diu el dijo.

Anar per baix l' aygua

Això es pròpi dels peixos, criáts pera viure ó habitar en eixe element, pero enjamay será l' aygua habitació constant ó permanent del hòme, perqu' este sòls es nat y criát pera estar en la tèrra. Desde 'l principi del mon s' ha treballát per anar per damunt l' aygua, valentse de nadar, de taules, canóes, llangetes, barques y últimament bafors, logranto en part mentres la mar no s' ha alborotát de veres y ho ha tirát tot á pique; lo mateix han fet els buços, penetrant dasta el sòl d' ella en trages especials, y per fí els inventors dels submaríns pera viatjar en ells per dins de les aygües, entr' els que han descollát el nòstre paisá Peral, un francés, un italiá y un alemá; pero la questió d' anar per baix l' aygua, llunt d' estar resòlta, s' ha reduít no més á eixes pròves ó ensaigs particulars, dels quals creém que no eixirá per imposible. Voldríem n' obstant enganyarmos, y que tants estudis y treballs com hia fets tinguéren un bòn èxit, este sería, com el de tots, el nòstre *desideratum*; més ja que no pòt ser per ara, acabém nosatros estes ralles en eixos bòns desitgs y cantant la consiguient cansó:

Anar l' hòm per baix l' aygua
ho veém imposible,
entre tant ella siga
indirigible.

Asò no vòl dir qu' els que crehuen lo contrari es giten á dormir y s' heu deixen estar, perque Deu ha deixát el

mon á la investigació y desputes dels hòmens, y faríen mal de no treballar per conseguiro els que sostenen que pòt ser.

Anar per l' ayre

ó volar, qu' es lo mateix, còsa que huí está de mòda, fent furor, com dihuen els aficionáts á ella, en lo galimatíes tonto y desustanciát que s' estila. ¡Cóm se burlará el Nòstre Senyor al vore l' empenyo dels sábis del día en esmenarli la plana, volent trestornarli les lleys que té establides desde la Creació! Perque á d' això tendix la manía de voler volar sense ales, ja qu' éstes sòlament les concedí als pardals, que son els únichs destináts á caminar per l' ayre. Pero l' hòme, desitjant sempre lo que no té y aspirant á tornar á ser rey de la Creació, títul que va pèdre pera sempre al pecar en lo Paraís, va sense parar en busca de aventures que pròu vòltes li còsten la vida, puix de tals pòden calificarse els viages arriscáts que mamprén pera esplorar els Pòls, als que may arribará, lo mateix que les ascensións en globo pera estudiar l' atmòsfera, que sempre li desbaratará l' ayre ó la falta d' ell en eixes altures inmenses y misterioses, qu' en sa vida podrá medir ni abarcar. Deixemlo, puix, *fer y desfer com el matalafer,* sense alvançar un pas, y acabém estos mal apatuscáts renglóns en la copla que seguíx:

Anar per l' ayre ó volar
es còsa de pardalets;
ú qu' en Alcóy va provar,
va pèdre tots els peltrets
y en un bach se va matar.

Conque avís als aficionáts á córrer per dalt, que *quant més alt se puja, més gran bach se sòl caure,* com diu l· adage.

Ánima (l') sòla

En casi tots els pòbles que hia al nort de Valencia, perteneixents als partits judicials de Lliria, Molvedre, Moncá y Villar del Arquebisbe, se vea y se veu encara en les afòres, al costat dels camíns principals, una capelleta per l' estil de les casetes de calvari, en un ánima de Purgatòri pintada sobre un taulellet, empotrát dins d' un nijo. Al conjunt li donen eixe nòm, reçant les persones piadoses al pasar un *Pare nòstre, Ave María y Requiescat in pace;* y com asò demòstra la relligiositat d' eixos pòbles, y al mateix temps es un objècte de curiositat, m' hos ha paregút convenient dedicar este recòrt á *l' Ánima sòla,* ja que tan pòchs monuménts van quedant d' eixa clase, y de pas entonar la cansó de costum:

L' Ánima sòla en los pòbles,
revèla molta pietat
á les que allá en Purgatòri
están purgant sos pecats.

Y no deixa de ser un òbra molt meritòria el pregar per eixes ánimes tan necesitades de oracións, ja qu' elles no pòden fer mèrits pera lliurarse de les tals penes.

Animalet de Deu, ja que no menjes, beu

Es un modisme carinyós que les máres ó germanes d' algún giquet ó giqueta sòlen dirli quant está delicát ó delicá y menja poquet, més per efècte del regany ó reguiny que té que atra còsa. Y com vullga qu' está pròu escampát en los nòstres pòbles, ham volgút nosatros tráurelo así á relluir, afegintli la cansó de marres:

Animalet de Deu,
que ni menjes ni beus;
aplícat, hòme, aplícat,
perque sinós ja veus...

Que 'l que no menja ni beu es mòr ó estira la pata, y te pòca gracia que múygues tan jove. Y ara día un atre: *Senyor, cóm ha de pendre si no 'm dónen...*

Animals (si no hiaguera)

¿quí s' havía de menjar la bròsa? Així reça eixe refrany tan escampát per la vega de Valencia, el qual es una veritat com un temple, que cau de son pes, puix la bròsa no se comprén sense haver quí se la menje, á no ser que se tire tota al corral pera fer fem, y els animals son els destinats pera consumir la qu' es menjable; pero ademés d' esta rahó ni hia un atra, y es qu' el número dels animals es molt mes gran de lo qu' es figurém, perque sense contar els irracionals, ni hia també moltísims dels átres, ó siga dels racionals, que mereixíen anar á quatre pates y alimentarse d' herba á tot past. Y baix d' estos dos sentits ham volgút nosatros que figurara así el tal modisme ó refrany, en la sehua cansó de costum:

La bròsa p' als animals,
el pá y la carn pera els hòmens,
y el que no siga com éstos
que menje palla y garròfes.

Y si ells están contents, nosatros satisfets y pagáts, qu' él barallarse ó renyir per tan pòch es de gosos. *Eqüe, leqüè.*

Anóu (quant més roín es l') més roído móu

Això ja es antich, y per lo tant una de les veritats axiomátiques ó de Perogrull, lo mateix que ú que gilla mòu mes roído que sent que callen, y ú que parla s' òu més que una dotsena que no dihuen res; d' ahí que la nòu buyda ó fallada fasa més roído que la plena ó granada, y qu' este modisme ó refrany siga molt corrent en tot lo nòstre reyne. Fem, puix, punt redó á estes ralles y acabém en la copla de caixò:

Quant més roín es la nòu,
diu que més roído mòu;
igual qu' el que mòu més bulla,
s' empòrta la millor julla.

Y per aixó els revolucionaris de tota camada que huí 'n día estralejen, gillen y alboròten que se les pélen, sobre ser minoría, s' apoderen de la inmensa majoría de mèmos, afeminats y porigosos qu' esperen del cèl la sopa bova sense demanarla ni eixir de casa. *Ja mos será pols si el rabo es trenca*, que diu el dijo.

As (en l') una en farás,

pero burro no serás. Este refrá ó dijo corre molt per tots els nòstres pòbles, y sobre tot entre 'ls afectáts á eixe jóch de cartes, els quals sempre el dihuen rientse y de broma, afegint ademés que á cèrt simple el feren una vegada burro en l' as y tot, perque no 'n sabía més. ¿Quí no 's riu d' estes còses tan desustanciaes y de tan pòch trellát? Puix nosatros els de la tèrra del gè, que creém que lo mateix còsta plorar que riures, y preferím lo segón á lo primer, perque tením eixe *caraute,* com día un gitano. Y per això á sòles ham posát así el tal dijo y la copla de caixó:

En l' As una en farás,
pero burro no serás,
perqu' éll es l' amo
del jagant y del nano,
del peix y del cabás.

Y quien manda, manda, cartuchera en el cañón, com dihuen els quefes de tròpa als soldáts rasos no més que boquejen.

Ascensió (á l'), cireretes á muntó

En tots los pòbles del nòstre reyne es conegút aquest modisme ó refrá, el cual indica lo primerenques que son les fruytes del seu sòl, sobre tot en algunes comarques d' ell, com l' hòrta de Gandía y de Valencia y la Marina, ahon entre atres les cireres ocupen el primer llòch, al-vançantse pròp d' un mes á les demés regións, encara

qu' en curta cantitat, puix sòls el día de l' Ascensió se veu algun ramellet d' eixa fruyta en lo Mercat de Valencia. Per esta rahó y per lo curiós qu' es el indicát modisme, li ham tirát nosatros estes ralles, y també pera que no 's queixe li entoném aquesta cansó:

A la Ascensió
cireres á muntó;
y com sòls son tres
fan ramells de mes.

A fi de que cundixquen y vejen que abunden, encara qu' están mitj vèrdes y desustanciaes, perqu' eixa es la galanía dels venedors, tindre en la parada de tot pera cridar l' atenció dels parroquiáns.

Aygua corrent, m... no 's sent

Este modisme l' usen molt els que son arréu y tenen la gola pròu ampla en tocant á menjar y beure, perque com per lo regular han corregut mon y han patit fam y set algunes vòltes, encara tenint dinés pera gastar, ja no fan eixos ascos y fetilleríes pròpis dels que may han eixít del racó de la cuyna y de les faldes de sa mare, y tot els ve be y s' ho menjen, per més qu' estiga refregát per la cèndra. A eixos rònegament mos referím, y no als senyorets mariquites y afemináts, qu' en tráurels del fum del òlla pareixen polls gramántols de apocáts qu' están y ja no 'n desparen una. Y com al bòn entenedor en pòques paraules hia pròu, una vòlta dit lo que ham dit, tirém á rodar este capítul, y no de agrávis, posantli per puny esta cansó:

Aygua corrent, m... no 's sent,
ni fa olor, ni menys pudor,
com diu la gent de còr ardent,
quant fa calor y la fredor
li bruny la dent qu' es un portent.

Es dir qu' eixa gent no mira res, ni 's pára en barres, ni té pòr á nengú, més qu' en tot cas á Deu que l' ha de juçgar, y aixi procedix en totes les sehues còses.

Aytana (la sèrra d')

Perteneix á la provincia d' Alacant y está enclavada entre 'ls partits judicials de Alcòy, Cocentayna y La Vila, y els termes de Alcoleja, Penayla, Guadalest, Sella y Torremançanes; es tan alta com Mariòla, te dalt una gran planiça de quatre hòres d' estensió, en la que hia moltes heretats en bòns masos, abundant en fònts cristalines y fresques y en plantes medicinals. Y com creém que reunix pròu mèrits pera inclòurela así, per axiò li han tirát estes línies y aném á cantarli esta cansó:

La sèrra d' Aytana es bòna,
pera allí l' estiu pasar;
puix hia aygües superiors
y no manca el que menjar.

Com á que tots los estius acudixen els amos de les heretats desde Alacant, Madrit, Valencia y demés punts ahon residixen, pera pasar allí eixa temporá.

Baldoví (Jusèp Bernat)

Abogát y eminent poeta valenciá, de Sueca, ahon naixqué en 1810; demostrá desde gich gran facilitat pera el género satírich y festíu, en el que aventajá á tots els seus contemporanis, mereixent els títuls de *Musa del Júquer* y *Quevedo valenciá;* fon jupje de 1.ª instancia del partit de Catarròja, havent publicat els semanaris *El Sueco*, *La Dolçaina* y *El Tabalet*, les comèdies *El Gafaút*, *Qui tinga cuchs que pèle fulla*, *Pataques y caragòls*, *L' Ahuelo Pollastre*, *Pasqualo y Visanteta*, *La Viuda y l' Escolá*, *Los Pastores de Belén*, *El Mocador*, *La Fealdad y la Hermosura* y algúns *artículs* y *poesíes* monosilábiques en diferents periòdichs, y, per últim, morí en Valencia en 1864. Per ser, puix, un poeta de tant de mèrit y tanta gispa, li dediquém este recòrt y la cansó que seguix:

Baldoví fon un poeta
gistós á més no poder,
que feu honor al seu pòble
y estengué lo Gay saber.

Puix desde 'l notari Carles Ros funs á huí no ha hagut nengú que haja enaltit més qu' éll el nòstre idioma regional.

Barraquetes (les) del Cabanyal

Se pòsen á la vòra de la mar, pera servir als que vòlen pendre 'l bany en l' estíu, guardantlos les prendes de ròba que visten, y deixantlos la que necesiten mentres están dins de l' aygua, tot asò per una mòdica retribució. Ni hia pera les dònes y pera 'ls hòmens, estant unes y atres separades pera evitar abusos de part dels satisfets y desahogáts, dels que no 'n falten en los dos sèxos; pero lo que més jòca y fa riure als que no son de la tèrra, son els nòms de cada una de dites barraquetes, siguent els de les dònes tan gráfichs com Barraca de *Nèla,* de *la Ròja,* de *la Morena,* de *Gimeta,* de *la Comare,* etc., y els dels hòmens com de *Pusa, Nèlo, Rosinyòl, Teuladí, el Ròig, Pòcasanch* y atres. Y es qu' els valenciáns en tot son iguals, y dasta en les còses més series demòstren el seu carácter espansíu, guasó y divertit. Moltísim més podría dirse de les escenes bufes y còmiques que pasen en les tals barraquetes de uns y atres, y sobre tot entre tant prenen el bany; mes tot això quede pera cèrts esperíts fòrts, que gòjen y se congracien en eixes còses tan cursis. Nosatros creém eixir del pas dirigint á les referides barraquetes les línies que ham apuntát y la cansó de costum:

Les barraquetes
del Cabanyal,
son p' als que prenen
al ras el bany.

Puix els atres s' en van á péndrelo á *La Florida* y demés establiments flotants, ahon hia més orde y decència, com es natural, encara que resulten més cars.

Benicadell (la sèrra de)

Es tan alta com la de Mariòla, de la qual la separa el pòrt d' Albayda, y al mitj d' ella en lo més alt s' alça un toçal, al que pròpiament li quadra el nòm de Benicadell; á la falda Nort, front á Beniatjar, hia una lloma, ahon edificaren els mòros el fòrt ó castell de Carbonera, dit dempuix del Cit per haverlo este caudill reedificát, y últimament de Rugat, á qual baronía perteneixía. Y com dita sèrra te la sehua importancia històrica, per haver segút el cèntre de les correríes dels moríschs sublevats en aquella part p' el famós mòro blau Al-Açrak, contra la dominació del rey D. Jaume I el Conqueridor, y al mateix temps el punt principal de atach pera este invicte monarca aragonés, ham cregút nosatros del cas fer recòrt d' ella en estes páginas, cantantli apart la copla que seguíx:

En l' alt de Benicadell
Al-Açrak burlá á D. Jaume;
mes si allí no 'l copá éll,
en Alcòy no tardá á caure
l' astut mòro fumarell.

El qual tot lo que tenía de arrogant y valent, ho tenía de morenòt astut y traydor, tenint embabucát al rey en ses çalameríes, y per això en un pòch més s' el fa en aquella sèrra, per volerse fiar d' ell D. Jaume.

Benisanó (el castell de)

S' alça en aquest poblet d' uns 200 vehins, junt á Lliria, y fon edificát en la segon mitat del sigle XV per mosén Lluis de Vilarasa y Cavanilles, son senyor territorial; en dit castell rebé el fill y succesor del mateix, D. Geròni de Cavanilles, capitá de la guardia del emperador Cárles V y governador del reyne de Valencia, al rey Francesch I de França, prisioner en la batalla de Pavía, el qual estigué allí reclús dende 'l 29 de Juny al 20 de Juliòl del any 1505, siguent treslladát al castell de

Bunyòl, d' allí á Requena y á Madrit y per fí á París. Apegada al gòtich castell está la Esglesia parroquial, d' estil mudéxer en trespòl de fusta de ciprer per conte de bòveda, tenint per titulars als Sants Reys y per patrona á la Mare de Deu del *Fonament*, abogada contra l' aliacrá, qual image gravada sobre un gran medalló de bronç, es trobá en 1699 al obrir els fonaments d' una casa en lo carrer Major. Y com vullga que tot asò, ademés d' histórich, es sumament interesant y curiós, ham volgut nosatros copiaro en este llibre, dedicantli com á remát la copla de caixó:

De Benisanó el castell
y la Esglesia que acompanya,
sense ducte pa la Vèrge
son la garrida peanya.

Puix degút á la celebritat y arrailada devoció d' ella, conserva també fresch aquell paláu senyorial, el gloriós recòrt de haver alloyxát á un rey, havent mereixcut tal vòlta per aixó el ser restaurat anys arrere p' el seu actual duenyo el marqués catalá de Monistròl, descendent dels Cavanilles y dels de Casal.

Besties (fes be á) y et pagarán á coces

Este es el pago que sòlen donar els animals irracionals, puix el dijo ja ho diu: *Els animals, animaláes;* pero que no s' alaben els racionals, ó siguen les persones, perque á lo millor fan pijor qu' els animals, y si ingratituts y mals pagos s' han vist, ha segut de part d' elles; qu' heu fásen els gichs no 's estrany, perque *Els gichs, gicáes,* pero qu' ho fasen els hòmens ja barbats, y més els que se tenen per formals y se crehuen que calcen tan de coneiximent, pareix que no puga ser, y en tot y en això es y será mentrimentes hiaja hòmens en lo mon. Puix ¿qué dirém de les dònes? D' elles no hia que fiarse un pèl, perque' el qu' es fía el venen en tèrra plana y l' enganyen pijor qu' un gino, com li sosuí á Adam en Eva, á Lot en les sehues filles, á Sansó en Dálila, á Holofèrnes en Judit, á Davit en Bersabé, á Mahoma en Fátima, y á tots els que s' han fiat d' elles. De mòdo

qu' está vist qu' el que fa be en este mon, per cada vegá que liu' agraixen, li descarreguen dèu parells de coces, no les besties á sòles, sinos dasta les persones més encopetades. Ròde, puix, dasta qu' es canse este modisme ó refrany tan comú á tots els nòstres pòbles, y entre tant acabém nosatros estes ralles en la cansó apropiá:

Fes be á besties, si vòls
qu' en una coç et destemplen;
puix al que fa be en lo mon
eixe es el pago que empleen.

Y el millor eixemple el tenim en Jesucrist, que sobre vindre á salvarmos y fer tan de be, el crucificáren, qu' es lo que torném á fer nosatros cada vòlta que pequém.

Bòu (¿ahon anirá el) que no llaure?

A nengun puesto, perqu' en totes parts trobará lo mateix, qu' el que no treballa no menja, y si menja ha de ser robant, qu' es un ofici molt dolç y llucratíu, si no tinguera llanços y tornes; puix lo que dihuen qu' en Jauja lligaven als gosos en llonganices, y que 'ls pòrchs anaven p' els carrers en un ganivet enfilát en lo llom, pera que cadascú tallara les ravanáes que volguera,... això ja s' ha acabát. Ara tot hòm si vòl menjar se l' ha de buscar, y si no penca, criará ben pronte taranyines en la gola y á lo millor atesará el rabo. Així está el mon hui 'n día, y lo pijor es que no pòrta traces de millorar. Per això convençúts nosatros de que tot lo mon es país, y que faena, treballs y penes ahon sevòl ni hia masa y ni haurá dasta el día del Juhí, ham donát así entrada á este refrany, cantantli ademés la copla de costum:

¿Ahon anirá el bòu que no llaure
en este mon guilopo y cicater?
Puix que se fique dins la mar si vòl,
y tindrá que rascar sense voler.

Sense tindre còlera ni picor, per supòst, pero qu' es juplará els dits moltes vegáes al vóres perdút y á punt de pegar de cap á les parets, perqu' eixa es la vida de teuláes per avall.

Bragues (tráureli á ú les) al ayre

Criticarlo, rosegarlo, mormurar d' ell, tallarli molts vestits, pelarlo á pèl y á repèl, tráureli els draps bruts á relluir; tot asò vòl dir este modisme tan estés per los pòbles del nòstre reyne. Y com ell, á part del mal que fa, ja no té més llanços ni trau més trellat, mos contentarém en los quatre renglóns que li ham tirát, y en la cansó que así baix insertém:

Traure les bragues al ayre
es no tindre caritat,
puix qui vòl be á son prògim
no comet eixe pecat.

Sinós al contrari, disimula y tapa ses faltes y defèctes, pera que també li disimulen y tapen les d' ell. Això mana Jesucrist.

Braç (el forát del) del rey D. Jaume

Pròp de la celebrada fònt de Bellús y á la rebòlta que fa 'l camí, enfront dels antichs molíns de vòra ríu, hui fábriques d' electricitat, hia al pèu de la Sèrra Gròsa un forát en la penya, que té tota la figura del braç y de la má d' una persona; y la gent del terreno atribuix el tal forát al dit rey, el qual al preparar el siti de Xátiva, dihuen que digué ficant el seu braç dins d' ella: *Més fácil será el pendre jo eixa ciutat que foradar esta penya.* Així corre encara eixa anècdota ó lo que siga, y á fí de que no 's borre la incluím nosatros en este llibret, posantli per contera la siguient cansó:

Molts fets li s' atribuíxen
á eixe rey tan celebrát,
y per això no 's estrany
qu' éll fera també 'l forát.

Puix tots saben qu' era molt gicòt, fòrt, valent y sabút, qualitats á propòsit pera véncer moltes còses dificultoses.

Bula (tindre) pera tot

Així se díu del que no té escrúpol de res, y es tan satisfet y desahogát, que creu que tot ho pòt dir y ho pòt fer sense mirament y consideració de nenguna clase, lo qual en bòn romanç vòl dir entrar per tot, com la romana del infèrn. Este modisme está més estés de lo que pareix per ahon sevòl, á proporció que de cada día son també més els que pensen y òbren d' eixa manera, per tindre pòch arrailats els sentiments relligiosos, puix el que no té escrúpol de faltar á Deu, manco ne té de faltar á les persones, y tot lo que puguen dir d' ell en qüestió de fer mal, tot es pòt creure á cegues ó siga sense vóreu. En eixe sentit, puix y parlant en gineral, ham cregút oportú tirar así estes ralles, en la copla siguient:

Tindre bula pera tot
es una ganga molt gran;
puix es fer lo que ú vullga
sense pòr al *qué dirán*.

O *viure sense rey ni ròch,* qu' es lo mateix, sense pensar en lo que puga vindre; pero això es el conte del perdút, que per lo regular sòl tindre un fí desastrós. ¿Qué no?

Buscava l' ase y anava á cavall

Pareix que no puga ser que tinga l' hòme tan pòca memòria, y en tot y en això venen ocasions en que per estar preocupat en atres còses, ni pensa en lo que fa, ni veu tan sòls lo que te davant de la vista, obrant maquinalment y sense donarse rahó de res. Això sòl pasar á tots per llestos y espavilats qu' siguen, pero més als hòmens de negòcis, per haver de atendre á mòltes còses á l' hòra. Y per lo tant no tením motíu pera criticar á ningú en esta part, perque tots, uns mes que atres, se toquém de lo mateix. Per això este refrany ó modisme, sobre ser antich, s' estila encara en lo nòstre reyne y s' estilará sempre, qu' es lo que nosatros ham tengut en conte al allargarlo así y entonarli la cansó que li pertòca:

Es pròva de ser molt simple
buscar l' ase anant montat;
si no 's això, s' acredita
de qu' es un desmemoriát.

Y les dos còses pòt ser, perque 'n un pòt si está desculat, per molt que li abóquen, may l' omplirán, com dihuen els dotors sense vengala.

Bust (lo) d' Èllx

Es de tamany natural y de pedra arenisca, primorosament esculpit y ben conservát; representa una dòna molt huapa, que pròpiament pareix una valenciana, com digué la célebre escritora Donya Emilia Pardo Bazán, perteneixent sense ducte dita escultura al art ibèrich primitíu ó exòtich, meçclát en elements grèchs y orientals. Se trobá en 1897 al treballar un camp enclavát en l' Alcudia ó antiga *Illici*, y se va vendre á França per 4.000 fránchs, ocupant en lo Musèu de París un lloch distinguit en la secció de antiguetats orientals. Es una vergonya pera Espanya que les nòstres còses artístiques vajen á embellir els Musèus estranjers, degút al nòstre pòch patriotisme, y per això, ja que no podém recuperar eixe bust de tan de mèrit, ham volgút donarlo así á coneixer, entonantli ademés esta cansó:

L' artística estátua d' Ellx
es de mèrit superior;
més á conte de París,
estaría en Madrit millor.

Pero es c... el gat en la mama, y ja no 's fácil que se fem més en ella. ¡Bons sacres son els gavajos pera soltar la presa que agarren!

Cabrelles (el camí de les)

Es la carretera real que va de Valencia á Madrit, y reb eixe nòm de les sèt altes y escarpades montanyes

que atravesa més amunt de Bunyòl, per un portell dit el *Portillo,* les quals es denominen aixì sense ducte per imitar la posició de la constelació celest de son nòm y ser sòls accesibles á les cabres. Com es, puix, la carretera més dreta y més curta que conduíx á la Cort y de les més importants, ham cregút oportú dirigirli estes línies y á continuació la copla consabuda:

El camí de les Cabrelles
en Valencia es celebrát,
per pasar per eixe punt
tan altísim y escarpát.

Y ademés per haver tengut llòch en éll una renyida acció els espanyòls contra els francesos durant la guèrra de la Independència.

Cadaú en sa casa y Deu en la de tots

¡Quán bonico sería això! Pero per desgracia casi tots vòlen ficarse á arreglar la casa d' un atre, y moltes vòltes no saben arreglar la sehua; perque siu' férem aixina cumpliríem millor en les nòstres obligacións, amaríem més á Deu y al prògim, no voldríem res de nengú y estaríem en pau en tots. Y per lo mateix que això sería una verdadera jauja, aquella malaída serp del Paraís, ó siga el dimòni, que feu caure als nòstres primers páres, no pára de furgar pera que nosatros els seus fills no tingám may un hòra bòna. No escoltém, puix, els seus giulits, fiquemse en la nòstra casa y Deu qu' estiga en la de tots, qu' es la única manera de pasaro be así baix, y el que nou' vullga que nou' prenga; aixì devém nosatros arrematar estes curtes reflexions y cantar la copla de caixó:

Estar cadaú en sa casa
y Deu també en la de tots,
eixe es el gran ideal
del que no vòl pegar bots,
y estant be, posarse mal.

Puix el que va entropeça, y el que muda á sobint y li agrada córrer, sòl pegar bachs mortals que li donen grans sustos; tot lo qual es contrari de la quietut interior que ama tant l' hòme de be.

Cadireta (asentarlo á ú en)

Equival este modisme ó frase, pròu corrent en les muntanyes d' Alcòy y valls del contorn, á ferli cantar la palinòdia, trobarlo en mentira y atres per l' estil, que per cèrt no li fan masa favor al que li les apliquen; y en este sentit l' ajuntém nosatros al present ensisám de totes herbes, y li cantém la cansó de regla:

Asentar en cadireta
es encontrar mentirós;
y ¿quí d' això es lliuraría
si se fera igual en tots?

Casi ningú; puix som tan propensos á dir lo contrari de lo que sentím, que pòchs deixaríen de asentarse en eixa cadireta ó banquet dels acusáts. ¡Es molt gran la misèria humana!

Cahiceny (el) d' Alcòy

Era una familia establida en eixa ciutat y procedent de la de Cádiç, com indica el seu seudònim, la qual s' enriquí molt en lo comèrç de panyos; al faltar el germá major, quedá D. Joan Montanyéç, que així se nomenava, duenyo absolút d' una inmensa fortuna, y volent dit senyor retirarse, se posá á estudiar ja madúr en el Seminari de Valencia, ahon s' ordená y se feu capellá; al pòch temps ja era conegút en esta capital, ahon feha quantioses limosnes al Hospital y demés establiments benèfichs, fundant ademés un Asíl de párvuls en Ruçafa y una casa de relligioses Oblates en Godella, còses totes que acrediten lo que fon el tal *Cahiceny* y lo bé que invertí son riquísim patrimòni. Com á mereixedor, puix, de grans elògis ham volgút apuntarlo en estes págines y cantarli la copla de caixó:

El *Cahicenyo* d' Alcòy
se feu rich tractant en drap,
pero se gastá en Valencia
tot lo que havía guanyát.

Més no en pitos y flautes, com alguns richs gifláts, sinós en òbres de beneficència, misericòrdia y caritat que ajuden á pujar al cèl.

Calahorra (la) d' Èllx

Es un castell antich, sense ducte de temps de mòros, situát casi junt á la parròquia Major de Senta María; sa etimología pareix deduirse del árab *calat,* castell ó fortaléa, y *horra,* forana, ixent, defenent per aquell costat l' antiga muralla que tancava dita ciutát ó *Medina Eix,* com la nomena el Edrisi; perteneixqué als senyors d' Ellx, condes de Altamira, comprantla en 1852 D. Francésch Estrada, qui la doná en 1871 al seu gèndre, lo illustrát marqués de Lendíneç, el qual la omplí d' objèctes d' art, entr' ells varies antiguetats de l' Alcudia ó antiquísima *Illici.* Y com vullga qu' estes còses, ademés de curioses, honren á la nòstra patria gica, nosatros que aném á caça d' elles com el gos va darrere les perdíus, ham volgút dedicarli á eixe castell estes pòques ralles y la cansó que se mereix:

El castell *la Calahorra*
embellíx la ciutat d' Èllx;
devém y volém honrarlo
pera que no prenga cèls.

Puix als vells y á les sehues còses convé mimarlos y fer cas d' ells, pera que també ne fasen de nosatros quant arribém á la sehua edat.

Caldera (la) de Mislata

Está á la vòra del ríu, enfront de l' Alquería Alta, y es molt gran, com á qu' en ella bullen burros, majos, rocíns y tota clase d' animals inútils, aprofitant la pell pera albardes, eixinguérs y correjes, les cèrdes del rabo pera sarpasets, la carn y els hòsos pera guano, y la grasa y l' òli pera la industria. Per això quant algú es fa vell ó

está ruinós dihuen de broma: *Eixe tirarlo á la caldera*. Y atesa la importancia d' ella ham volgút dedicarli estes pòques ralles y la cansó que va así baix:

La caldera de Mislata
es pa fer guano animal,
y atres moltísimes còses
que valen un capital.

Perque hui tot s' aprofita y de tot se trau almèrs. Y si vivím més, encara en vorém de més gròses.

Caldera vella, bony y forát

Ocalá no fora tan veritát com es este refrany, que per això mateix es corrent en tot lo nòstre reyne; pero no podém negar qu' en arribar la persona á cérta edat, la que arriba, ja no pòt esperar més que penes, treballs, desgusts, desenganys, alifachs y misèries; y d' eixes còses ningú está lliure per més sabút y rich que siga, puix desde el Papa y el Rey dasta el últim dels vivients, tots estém sugèctes á lo mateix, y d' ahí el que á semejança de la caldera vella, en ferse vells ja no devém esperar res d' este mon. Acabém, puix, siga com vullga estes ralles y cantém plorant y rient esta cansó:

Caldera vella, bony y forat:
eixe es el trist final del hòm
que aplega á cèrta edat,
sense que dir puga cuánt ni còm.

Puix lo mateix que totes les còses es pansíxen, es semen y es podrixen, així també nosatros s' aném arruant, el cabell mo se blanqueja, mos torném llejos per mes huapos que hájem segut, la carn mo se tòrna pijor que la de gallina, mos van entrant á tota presa els alifachs y al últim mo s' apodera la misèria y la corrupció nans de mòrirmos.

Calderes (les) de Pere Botella ó Botero

En llenguage familiar s' enténen l' infèrn, ó siga el llòch ahon el dimòni atormenta les ánimes dels condenáts; lo mateix diu Covarrubias, referintse á la Caldera d' eixe Pere, del que sospeja si sería algún tintorer cabalós y afamát, el qual feu una caldera molt gran, á la qu' es considerá com una espècie de infèrn per la sehua enórm capacitat y per lo molt fòch qu' es necesitava pera ferla bollir. Siga d' asò lo que vullga, este modisme está estés y es conegút en tots los pòbles de dins y fòra del nòstre reyne, rahó que m' hos ha mogút á dirigirli estes pòques línies y la cansó que li afigím:

Eixes famoses calderes
son les més grans qu' es coneixen,
perque frigen á les ánimes
dels qu' en l' infèrn es despenjen.

Les que no dehuen ser pòques, si ateném á lo que dihuen alguns sants, de que allí cahuen sense parar com les bòlves de la neu quant neva, y sobre tot si pensém en la vida que la inmensa majoría de les persones pòrten. ¡Que jasco pera els que crehuen que no hia infèrn, y també pera els que creento, no pòsen mijos pera lliurarse d' éll!

Caneletes (moltes) fan un ciri pasqual

No deixa de ser una perogrullá, pero lo cèrt es qu' este modisme está escampát per tot lo reyne de Valencia, significant que moltes còses giquetes juntes, reunides y més apegáes, ne fan una gran ó gròsa. Y ¿quí no se ríu d' això per més axiomátich que siga? En tot y en això els valenciáns ho dihuen á cada trico més serios que un cocòt, y com si no digueren res, pera que se veja millor el contrast que oferixen al guasejarse d' atres còses que á vòltes no trahuen trellat ni mereixen la pena. Així mos han fet als de la tèrra del Gè, y així som y serém funs al día del Juhí, á no ser que mudém la pell com les

serps, ó de camisa els dumenges. Y com nosatros no tením culpa d' això, ho deixém com está posát en estes ralles y entoném la siguient cansó:

Moltes caneletes, es veritat,
fan un ciri pasqual alt y gròs,
com també unfla molt la barjòla
el ficarli molts granets de arròç.

Y si no te veo, doble, com li día un castellá á la novia de tant que la volía, y *lo demés al batre, si no á este á l'atre,* com diém nosatros en ben pòca sustancia, perque *quando natura non dat Salamanca non præstat,* que dihuen en Ruçafa.

Cant (estar á) d' òrgue

Els vells díen estar en dejú ó no haver tastát res de que menjar, y verdaderament es així, perque qui ha tocát l' òrgue ó l' ha oít tocar algunes hòres sense pendre res ans ni despuix, no deu tindre ganes de rahóns ni de romanços, sinós de omplir la bartòla ó siga pendre un *trinquis fortis* ó un *piscolabis,* que dihuen els frares. Y ya qu' están vostés enteráts d' esta frase y del seu significát, donarém fí á estes ralles y li entonarém la cansó que ve:

Estar á cant d' òrgue
es no haver menját,
y tindre una fam
com un renegát.

Y al que té fam no li vájes en coples, que no t' escoltará; vesli en rollos, bòna meçcla ó companage y un barral ple de ví, y vorás qué content se pòsa.

Canyaret (armarse un)

Ó un *rebombòri,* com dihuen en Valencia, acompanyát de disputes, alboròt, crits, gillits, paraules gordes, arraps y tirons de grenya, com á còsa de dònes que ri-

nyen y es dihuen l' anvés del pòrch, en mitj de les rialles y jacòta dels hòmens, els quals gòjen y desfruten á mes no poder, presenciant les batalles d' eixos galls de garbera, ó millor, gallineres. Y com el tal modisme es tan popular en lo nòstre reyne, ham aprofitat nosatros la ocasió pera tirarli estes ralles en la cansó que seguix:

Pera armar un canyaret
no hia ningú com les dònes;
puix per no res estralejen,
renyint com sògres y nòres.

Y es tant lo que á vòltes s' enfosquixen, que no pensen lo qu' es dihuen unes á atres, traentse funs la camiseta de náixer, fentse la ròba á péntols y les cares com un Sent Llácer de punyades, pesichs y arraps.

Carabacera (la)

Es pròpiament un tipo de la capital del nòstre reyne, puix eixa dòna de mijana edat qu' en la temporada de les carabaces *pataqueres*, com dihuen en Valencia, ó de *panet* com dihuen en les montanyes d' Alcòy, va per los carrers venent en una pòst carabaça torrada al forn y cridant en tot lo lleu: *Mèl pòrte, mèl. Asò es çucre*, valenciana es del cap dasta els pèus. Y per això nosatros, amants de les nòstres còses com el que mes, ham volgut fero constar en estes línies, ademés de dedicarli al tal tipo l' estrivillo corresponent:

La carabacera
ven *carabaça;*
sobre saber el dijo
ni pòca ni masa.

Qu' es lo que manco li pica á d' ella, puix lo que vòl es que lin prenguen bòna còsa, y al que li fasa mal qu' es porgue. ¡Vaja un conte!

Carasòl (el barber de)

Este tipo va desapareixent mes que de presa entre nosatros, puix á penes s' en veu algú hui 'n día en los barris de les ciutats, ahon abans solía posar els dumenges y díes festíus la sehua botiga al ayre lliure; com ara tots s' han fet mes senyorets, ja s' afronten de qu' els vegen rasurar en lo carrer, y per això els mestres *llevapèls* y *esquilaors* s' han establit dins de les poblacions, tenint els que s' afayten totes les comoditats en les barberíes, com bònes cadires de repòst en respaldo pera sentarse, grans espílls pera vóres de cap á pèus, llum elèctrica pera de nit y un aparador ó taula elegant en molts potets y aygües de olors, y dasta un gran pòt de porcelana en polvos d' arròç y la sehua bronja pera empolvarlos la cara y ferlos blanchs y huapos; de mòdo que la guitarra y demés gismes pròpis dels barbers han desaparegut dels salons modèrns de afaytar, com dihuen els del ofici qu' están civiliçats, quedant pera els poblets les barberíes á l' antigor en pòca diferéncia. Per lo mateix ham cregut nosatros del cas apuntar así lo qu' es al present el nòstre tipo, cantantli la copla que li correspòn:

El barber de carasòl
es un tipo molt antich,
per això ha mudát de pèl
y en senyor s' ha convertit.

Puix per lo regular el mestre, qu' es un artiste com un atre, ja no afayta als seus clients ó parroquians, pera d' això te els seus oficials y aprenents en grans bruses casi dasta 'ls pèus, que afayten per ell. *Y ancha Castilla, que el rey paga.*

Carjòfa (el pòble de la)

En l' hòrta de Valencia y dins d' esta ciutat, casi tots saben qu' eixe pòble es el de Silla, ahon inventaren el fer una gran carjòfa artificial pera mes solemniçar les suntuoses festes que anyalment li dediquen al Santísim

Cristo del seu nòm; y com això ja es antich y s' ha propagát per atres pòbles de les inmediacións, creém que no será de més fero constar así y cantarli la siguient cansó:

La carjòfa de Silla,
si be se pensa,
á la festa li dona
magnificencia.

Y com pera obsequiar al Nòstre Senyor, á la Mare de Deu y als Sants tot mos ha de pareixer pòch, devém ferlos festes esplendoroses pero edificants, que hui no més donen importancia als gallardets, masclets y traques.

Carjòfes (en dinés), y en paper milòjes

Dihuen que feren els dinés redóns pera que redòlen y córreguen, lo mateix qu' el paper pera escriure; y en efècte, ham arribat á un temps en que á la moneda no la deixen estar quieta, de tant que la fan trafegar, y al paper no 'l deixen tampòch viure, puix sobre gastarlo en milòjes y cajerulos y durlo al número cent, ara li donen el carácter y valor de moneda, de mòdo que al pòbre m' el tenen sofocát. Viure, puix, pera vore, pero no será gens estrany que també trabuquen y giren al revés els refranys, com el present; per això ans que vinga eixe cas, nosatros ham volgút dedicarli estes línies, com á memòria, y de pas esta seguidilleta:

Si tením dinés,
comprarém torrát;
y si no 'n tením,
tocarém raspát.

Qu' es la lletra de la tonaeta que casi sempre tòca Modesto Ricart, el donçayner de Mislata, en la que no li guanyen ni els donçayners de Tales, perqu' es mestre consumát. Y sinós que líu pregunten á éll, que no m' hos deixará mentir.

Cartes vistes (á) tots son juadors

Ya hu crech, perque d' eixa manera no 's menester cabilar gens y es júa més al segur, lo mateix que 'l que tracta ó pren part en una còsa ja coneguda; per això qu' este modisme es molt conegút ahon sevòl, ham volgút nosatros que figure en estes fulles ans de la cansó de costum:

Juar á les cartes vistes
es còsa d' espavilats,
que júen pera no pèdre
y vòlen sempre guanyar.

Lo qu' es que com tots els coneixen, no vòlen tractes y jòchs en ells, fugintlos el bulto com el dimòni fuig de la creu.

Casetes (les) dels mòros en Bocayrent

Son còves artificials, cavades en una penya llisa molt alta de la montanya de la Ermita del Cristo, á la part opòsta d' eixa vila, cara 'l barranch, y encara que ni hia atres per aquelles llomes, éstes formen tres fileres, una damunt de l' atra, comunicantse per un forát obèrt en lo mur ó paret que les separa, y les de baix en les de dalt per un atre, tallát en la bòveda ó trespòl, que servía també de ximenera ó fumeral; en la part baixa de dita penya ni hia una á sòles y més gran que les demés, en un banch á cada costat que feha de llit, á la que se pujava per uns graóns, notantse senyals de haver tengut pòrta d' entrada, lo mateix que totes, així com en les del pis més alt se vehuen tres depòsits d' aygua, formats dels degotims de la penya; pujaven á totes elles en maromes, y si be 'l pòble creu que les feren els mòros, y alguns dihuen que les feren els antichs veíns de Bocayrent, pera lliurarse dels invasors en temps de guèrres, pareix més segur que foren viviendes permanents de temps primitíus, en que l' hòme semisalvage les feu á fí de lliurarse de les fieres y també dels atres hòmens tan fieres com elles. Siga d'

asò lo que vullga, criden la atenció de tots els que visiten eixe pòble, y com á objèctes de curiositat fem nosatros así memòria de les tals casetes, cantántlos la copla de caixó:

Les còves de Bocayrent,
habitacións dels antichs,
pròven lo fòrts qu' eren ells,
lo valents y acomedits.

Y així continúen siguent encara, particularment els d' eixe pòble, á pesar de l' actual enervació de costums y rebaixament de carácter, puix á treballadors, actius y emprenedórs no 'ls guanya nengú.

Castanyetes (les) de suro

Dehuen ser molt antigues, per quant ja les usaven els pastorets y pastoretes que ballaven allá en Belém, sense ducte pera no despertar al Jesuset quant estava dormint; per això ense que volém nosatros ponderar la simplea y bovería d' algú, li diém que pareix d' aquells que tocaven eixes castanyetes entonces; y per cèrt que son molt diferents de les de ara, tan escandaloses per lo ruído que mòhuen, que no deixen dormir al que 's gita pròp d' ahon les tòquen, per més reçagát de sòn qu' estiga, puix sòls de oir el *jacarracajách* d' elles, ja li dona á ú ganes d' alçarse y posarse á ballar, així com el silènci de les antigues l' amodorraríen y li faríen entrar més sòn encara. Pero siga d' asò lo que vullga, nosatros no venim á donar faltes y bònes, sinós á fer constar así que abans hiavía castanyetes ó postices de suro, així com ara son de fusta, y acabar en la cansó de rúbrica:

Les castanyetes de suro
m' hos fan pegar carcalláes,
al vore quán simples eren
els qu' entonces les tocaven.

Y no pensém que devíem ser així, sinós el Nòstre Senyor no havera naixcút entr' ells, com no volgué náixer dins de la ciutat y menys encara en la Còrt d' Heròdes, ahon en llòch de rectitut de còr y bòna voluntat, no hia mes que maliccia, hipocresía y maldat.

Castell (el) de Denia

En atre temps si qu' era fòrt, com hu indiquen les dos torres que queden y els tròcos de muralla, pero al present está plantát de moscatell en la falda de ponent, veentse encara en la replaça de dalt el paláu reformát y convertit en un jalet, ahon el seu propietari Señor de Morant, ha establit un giquet musèu arqueològich d' antiguetats. De mòdo que ben mirat, actualment el tal castell es més profitós que abans, per quant en les pasades èpoques sòls servía pera destrucció, sanch y ruína, còsa que ara servíx pera aliment y nutrició la rica pansa que produíx. Está, puix, eixa ciutat d' enhòrabòna, y en pròva de que nosatros s' alegrém, li ham tirát estes quatre ralles y aném á entonarli esta cansó:

El antich castell de Denia
está tot desfigurát,
puix en llòch de bateríes
se veu hui de ceps plantát.

Pero no mos enorgullím ni paguém de la dolçor y suavitat de costums de hui 'n día, que hia molts síntomes de que l' actual civiliçació ha de desaparéixer y el mon ha de tornar á la barbarie y esclavitut antiga, si Deu n' hou remedia. No m' hos deixém les sendes velles per les novelles, y sobre tot les del Evangèli de Jesucrist, qu' es el que salva.

Catalinetes (les)

Anys pasáts anaven molt per Valencia unes jóvens estrangeres, segons díen procedents de Italia ó de Hungría, que cridaven pròu l' atenció, unes per lo seu trage tan pinturer y cenyit al còs y atres en bates sòltes, qu' els arrastraven casi per tèrra; y com al sò de orguenets y panderetes anaven cantant y ballant p' els carrers, la gent menuda del pòble, qu' en la tèrra del Gè pareix que may haja oit campanes ni vist c... en finestra, com solém dir, seguía á ramats darrere d' elles, sense deixarles ni

pòch ni gens de la garra. Asò ho presenciárem nosatros algunes vegáes, y fon tant lo que mos jocá, lo mateix qu' el sobrenòm de *Catalinetes* qu' els guasons valenciáns els aplicaren, que no ham volgút deixármoseu en lo tinter, tirantli al efècte estes quatre ralles y un estrivill que ho perpetúe:

Les Catalinetes
pintureretes,
als valenciáns els trahuen
les aguiletes.
¡Cóm es riurán de matros
les guilopetes!

Y encara farán pòch, puix qui siga burro, que l' albarden; y qui siga lleig, que fasa mandáos de nit. Remey al canto y ben barát.

Cego (bota), que ve cequia

Així líu día un *lazarillo* al ceguet que duya de la ma pasant per una cequia de Quart; y com el qu' heu día ja l' havía pasada, el pòbre cego caygué dins tot lo qu' era de llarch y pegá un arremulló com pera d' ell, y si no acudixen enseguida y el trahuen, s' ofega sense remey; dempuix qu' estigué fòra de l' aygua y s' eixuá un pòch la ròba, tot era renyir al que l' acompanyava, pero éste fentli la figueta s' escusava de que havía entropeçát, de mòdo qu' el pòbre cego, sobre estar fet una sopa de banyat, encara tingué que callar y deixaro p' els gastos. Així deu pasar també á molts que tenen vista, particularment si son vells ó están falts del cap, y si no 'ls tenen caritat y els cuyden, caurán un bach en tèrra ó en l' aygua y allí es quedarán. Tingám, puix, compasió dels alliciats y desvalguts, pera que atres ne tinguen de nosatros quant arribém á eixe llanç, que això mos mana Jesucrist. Y ja que ham cumplit nosatros el compromís voluntari de posar así el present modisme, arrematém cantantli una cansó:

Bota cego, que ve cequia,
li diu el criat al amo;

com qui diu: Ya que no pòts,
pòrtam al bè tú, Mariano.

¡Vaja una caritat y un voler de castanyeta! Aixina fan mes de quatre ense que dihuen: *Tant et vull, qu' et trach un ull;* davant et fan la pala y darrere et lleven la pell y t' eixarreten si pòden.

Cent (ser) y la mare

Que vòl dir molts ó una gran multitud de persones; pero regularment se diu en tò festíu, humorístich y guasó, en qual sentit es mol popular esta frase en lo nòstre reyne y fòra d' ell, qu' es lo que á nosatros mos á fet inclòurelo así, además de la cansó que li cantém:

Cent y la mare son pròu
pa menjarse les aldaves,
y hasta els claus de les parets,
com tinguen tots bònes ganes.

Qui vullga provaro, qu' els convide á una paella, y vorá quín talent tenen pera menejar les barres y treballar de gola. Be 'ls podrá donar á tots nòta de sobresalients en la fartera.

Centenar (el) de la ploma

Era una Confrería y al mateix temps una Companyía guerrera, fundada en Valencia en lo reynat d' En Pere IV, y confirmada per privilègi d' En Joan I, expedít en Alcira l' any 1393; la componíen 100 ballesters, considerats com una tròpa de la capital y destinats al servici ordinari y permanent de la mateixa; tenía la casa social en lo carrer dit actualment de Ballesters, y estava la pòrta en lo mateix siti que ocupa hui 'n día la falsa ó trasera del Teatre Principal, així com la capella ahon está la pegina del apuntador; dits ballesters eren menestrals ó artesans honrats, á quins se donaven honroses prerogatives, com la del us de tota clase de armes y atres, y cada

ú d' ells tenía el seu ajudant *(companyó, macip ó patge)*; la sehua elecció corresponía als Jurats, siguent son capitá el Justicia criminal, y tenint per oficials decuriòns ó *caps de dena;* usaven com á distintíu ademés de la ploma al cap, una sobrevèsta blanca, en la creu ròja de Sen Jòrdi al pit y á la espal-la, y per blasó la mateixa creu y la ballesta, en lo lema: *In te, Domine, speravi; non confundar;* eixa era la sehua arma funs á que se inventaren els arcabuços, y en ella fehen els seus eixercicis els dumenges y díes festíus en les nomenades *ballesteríes,* durant la tal Companyía mentres regiren els Furs del reyne. Y com á institució històrica, rara y curiosa li ham volgut nosatros donar entrada en estes planes, afegintli com á tots els atres la cansó que seguíx:

El Centenar de la ploma
tan celebrat en Valencia,
dona á entendre quant gran era
de nòstres Furs la excelencia.

Així com la llevada ó supresió d' eixos Furs, fa resaltar la meçquindat de mires, el pòch tacte y el ningún voler als seus súbdits del mal aconsellat monarca, que *ab irato* cometé acte tan impolítich. En fí, còsa de francesos que may han volgut als espanyòls mes que pera tirarlos per tèrra y esplotarlos.

Clòch (estar sempre) y píu

S' aplica este modisme en molts pòbles del nòstre reyne al qu' está delicát y malaltús, per ser de complexió pòbra y raquítica, ó per haver contragút alguna enfermetat ó afecció crònica; y se díu així la frase, presa segurament de lo que pasa en les aus domèstiques ó de corral, que sempre están fent eixe cant monòton de *clòch, clòch, píu, píu,* per tindre alguna malaltía que les obliga á anar arropides, en les ales caygudes ó portant capa y á no poder medrar, dasta que mòren per consunció. Per eixe motíu m' hos ha paregút be dedicar así estes línies als que s' encontren en lo mateix cas, y ademés la cansó que seguíx:

Clòch y píu fan les gallines
ense qu' están malaltuses;
y així fan també les dònes,
pera que les empapuses
quant del tot no 's tròben bònes.

Puix les dònes, si no totes, moltes d' elles tenen gran habilitat pera fingirse malaltes á lo millor, fent *clòch y píu* per consevòl còsa. Ja la saben tota y part de l' atra.

Clòt (el) de Valencia

Per eixe nòm es coneguda encara la plaça *Redona* ó del *Cit*, destinada hui 'n día á la venda de animals de ploma y pèl pera matar y conservar, havent sustituít á l' antiga peixcatería; y també se día el *Clòt* al mercadet destinát á dita venda, que hiavía casi enfront del carrer de Conills. Y com vullga qu' estes còses no deixen de tindre la sehua importancia pera els valenciáns, y son ademés curioses, ham volgut nosatros recordarles así, cantantli á eixe punt la cansó de reglament:

Si em pèrch per Valencia
y em vòlen trobar,
vinguen así al *Clòt*
y m' encontrarán.

Puix aficionát com soch á la caça parada, estich así embovát mirant tota clase de pardals, gallines, pollastres, òques, titòts, patos, perdíus, torts, llebres y conills.

Cobrar el barato

Açò es pròpi de pinjos, truáns y malfaenérs, que còm vòlen pasar sense treballar y la tiren de galls, sempre están ficáts en los trinquets de pilòta, visitant les parròquies que tenen ram á la pòrta, buscant picos pardos, armant camorra y çaragates per ahon sevòl, y cobrant el barato en les cases de jòch; d' ells se poblen regularment els presílis de Cèuta, Melilla y Fernando Po, y ells son

en fí els que sòlen anar á parar al carafalet. Deu mos lliure, puix, d' eixa *gent non sancta*, que casi may la duen á eixos puestos per haver anát á Misa dos vòltes, sinós al contrari per haverne posát moltes en salmòrra. Més siga lo que vullga d' això, que á nosatros tampòch mos impòrta, ham cregút del cas anotar así este modisme y cantarli ademés la consabuda cansó:

Cobrar el barato indica
descaro y pòca vergonya,
y el qu' el còbra está esposát
á que li gasten la broma
de deixarlo espatarrat.

Puix *el que sembra vents arreplega tempestats*, com diu el refrany, y á lo millor sòl ser víctima d' elles. Avís als galls de garbera y de les crestes llargues.

Coca (la) de Sen Pere

Com este apòstol, encara qu' era tan sencill y tan plá no deixava de tindre alguna astucia, en cèrta ocasió dihuen que li donaren una coca, y aprofitant la circunstancia de caminar darrere del Nòstre Senyor, se l' anava cascant així fent la desfeta, sense dir res ni convidar á ningú; el Nòstre Senyor ho sabía y ho vea en l' ull que díu que tenía en lo tòs, y á cada mòs de coca que Sen Pere pegava, el cridava:—*¿Pere?* Y com éste no volía qu' ho sabera ni 'l pillara en lo bocí en la boca, cada vegá el tirava en tèrra y responía:—*¡Senyor!* Lo cèrt es que no li deixá menjar gens de coca, y coneixent el Sant que allò ho havía fet el seu Mestre pera provarli la pacència, y ensenyarli que no fera res sense contar ans en Deu, s' agenollá als seus pèus y li demaná perdó, prometentli que n' hou tornaría á fer. El Nòstre Senyor se sonrigué, sense ducte, al vòre la humildat del seu Apòstol; pero en allò li doná una llisó, que no devém olvidar tots nosatros, qu' es precisament lo que s' ham proposát al recordar así esta anècdota, en la copla corresponent:

Sen Pere prengué la coca
pera menjársela ell;

més com Jesús no volía,
no li tocá el gargamell.

Y això pròva que lo que Deu no acèpta ni beneíx, debáes s' empenya l' hòme en fero, que sempre l' eixirá tòrt, ademés de no lluirli ni ferli may profít. Avís á eixos huapos y valents que crehuen que no hia rey ni Ròch qu' els puga sugectar.

Coixo (qui va en un)

al cap del any coixo y mitj. Es molta veritat este provèrb ó modisme tant corrent en los nòstres pòbles, puix el que s' acompanya en ruíns, per bò que siga, al últim se fá més ruín qu' ells; y asò que s' observa més en los jóvens, per la pòca ó ninguna esperiència que tenen del mon, no deixa de sosuír també en los de edat madura, perque 'l mal sempre es mal, y el que no fuig ó s' aparta d' ell, tart ó pronte cau y es víctima. Molts eixemples podríem aduir dels funests efèctes que produíxen les males companyíes en totes les edats, mes com vullga que asò está al alcanç de tots, mos contentarém en les pòques reflexións que van así apuntáes, á les que donará fí la copla siguient:

Qui va en un coixo seguít
y no s' aparta may d' ell,
com seguixca, es quedará
al últim més coixo qu' ell.

Lo mateix qu' el que va en llops deprén á adular com ells, y el que s' acompanya en lladres se fa més lladre qu' ells; perque la práctica trau mestres.

Conole de Torrent

Li díen Ferrando Castillo Carratalá, y mostrant pòca afició dende giquet á anar á 'scòla, als dotce ó tretce anys era tot un pinjo, y com á tal anava vestit, donantse á fer el gandul y á no treballar de día, y á furtar tot lo

que podía de nit; ya major formá quadrilleta en atres del seu mòdo de viure, y prengué part en alguns ròbos d' Esglesies, no estant segurs tampòch de caure en mans d' ells els viagers y maseros, als que despullaven y robaven quant teníen ocasió. Aquella vivienda tan desarreglada havía de tindre per fòrça mal remát, y en efècte primer estigué tancát una temporada en la presó de la *Torre* y después en Sant Agustí de Valencia y en Sen Miquèl dels Reys; al cumplir la darrer condena, com la Benemèrita anava sobre 'll en lo pòble, se doná á menjar de baldraga ó gorra en casa dels amichs y coneguts, els quals per pòr li facilitaven tot lo que necesitava; pero com éll en mitj de tot no era tan malignant y ruín com atres, no faltá qui á la sehua sombra feha tots els malcuynats y fejoríes que podía, atribuintliu tot á *Conole*. Asò motivá la persecució activa contra ell de la Guardia Civil, la qual per últim en 20 d' Octubre de 1900 cercá sa casa, fentli éll fòch desde la finestra del carrer y per un atra del corral, y al vóres perdút s' en entrá en la cuyna, ahon se pegá un tir al còr, del que caygué mòrt; acudí el juçgát, li feren otomía ó la autòpsia y sense sotarrar el portaren al cementèri. Tal fon la vida y milacres d' este tipo, al que nosatros, despuix de pregar per la sehua ánima, li ham dedicat estes ralles y la cansó que ve:

Conole per ser com era,
tingué eixe fí desastrós;
tal vòlta ben educát,
l' haguera tengut honrós.

Puix no hia ducte que la bòna educació fa molt, y per això els que no la tenen sòlen viure y acabar com el nòstre tipo.

Conte (el) de la vella

Es contar p' els dits de les mans, com acostumen les persones ancianes y sencilles que no saben de contes, pera poderse aclarir; y també s' entén per apurar y desmenuçar molt una còsa, dasta empaparse be d' ella y compéndrela del tot. En estos dos sentíts es el present

modisme molt popular, rahó per qué li dediquém estes ralles y la cansó que va á continuació:

El conte de la velleta
es ahon sevòl nomenát,
per ser el més primitíu,
més clar y menys complicát.

Atres també conten per les anyades ó collites, per les ralles ó creus que fan en les paréts, p' els anys que fa que prengueren estát, y casi tots els que prenen fiát en les tendes, fent ralles en un tròs de canya partít per mitj; lo qu' es cèrt que tots á la sehua manera ja s' entenen.

Còva (la) de les Finestres

Está situada pròp de Alfafara, partida del *Bancal Redó,* á la vòra del barranch d' Agres, y s' òbri en la part baixa d' una gran penya tallá, tenint 135 pams d' estensió y 54 de fonda, una espècie de cuyna á ma esquèrra en lo seu canó de ximenera, tot treballát en la pedra, y caben dins d' ella 300 caps de ganado; pero lo més notable son les dotce covetes que hia més amunt de la natural, totes en la sehua pòrta ó finestra y tallades á pich en la penya, en una de les quals se vehuen dins cinch clotets en forma de gerretes. Per ser molt semejants á les *Casetes dels mòros de Bocayrent* y per l' antiguetat que revèlen, les insertém así á títul de curiositat, cantantlos la cansó qu' els correspòn:

La còva de les Finestres
y les que hia damunt d' ella
son pera la gent de huí
una rara maravella.

Y tan rara, com á que pareix mentira qu' en elles habitaren persones, y tot dona á entendre qu' es veritat. *Nihil sub sole novum.*

Còves (les) de Callosa d' Ensarriá

S' encontren á còsa de quart y mitj d' eixa vila, y criden l' atenció de tots els que les vehuen per lo grans y curioses que son les galeríes que contenen, plenes d' estalactites rares y caprijoses; están situades á mòdo de avenchs ó subterranis, y pera pasar d' unes galeríes á atres s' han de portar llums, puix están molt fosques, y posar pòsts ó taulóns, sinós hia molt perill de caure en grans jarcos ó depòsits d' aygua que fan els degotims de les penyes; allí per últim s' encontren hosamentes de persones y d' animals antidiluvians, totes petrificades, per lo qual mereixen les tals còves una inspecció detenguda per part de persones inteligents, á fí de estudiarles com se dehuen, qu' es lo que nosatros s' ham proposát al tirar estes línies y cantar la copla de costum:

Eixes cóves de Callosa
son molt rares y curioses,
y dehuen ser visitades
per persones estudioses.

Y si puguera ser pagades p' el govèrn, com se feu en temps del botánich Cavanilles, pera qu' el estudi fora fet més en serio y formal.

Cristòfol (Sen) de Cocentayna

Es una antiga ermita d' eixe sant, situada á la part de Ponent y baixa del castellet, un pòch més amunt de la boca del túnel y de la Estació del fèrrocarril; al costat d' ella está la caseta del ermitá, en front una còva pròu gran, en una fònt dins, d' aygua cristalina y fresca com una ròsa, que va encadufá cap á fòra; á la entrada de la còva hia un banch en una tira de foguers, y entr' ella y la ermita una espayosa replaça, en frondosos ábres. Tal es la forma d' este punt deliciós, tan á propòsit pera ser visitát en l' estíu, anar de paella y pasar en éll algúns díes, com ho fan algúns dels pòbles inmediatos, y sobre

tot els alegres y bullangueros alcoyáns. Per lo històrich, puix, d' eixa ermita, habitada en atre temps per lo célebre y penitent ermitá frare Joan Escuder, li ham donát cabuda en este llòch y li entoném esta cansó:

La ermita de Sen Cristòfol
es un punt molt excelent,
pera fer una paella
en mitj del estíu ardent.

Puix hia ábres corpulents que resguarden del sòl y un aigüa tan rica y tan fresca, que gèla els quixals y dona ganes de menjar al qu' está desganát.

Cuyna (be) la criada

PERO MILLOR LA BOSA SORRADA. Aquest refrá valenciá equival al castellá *Bien guisa la moza, pero mejor la bolsa,* y ú y atre donen á entendre que, segóns lo que fiquen en lo peròl, casòla ó paella, així será de gustós y bò el menjar que cuynen ó guisen en eixos tifells; de mòdo que no pòt ser lo que algúns volgueren de menjar be y pròu, gastant pòch y ruín. Y com d' asò tots dehuen estar convençúts, nosatros, una vòlta apuntát así el mencionát refrá, conegút en los nòstres pòbles, li tirém la escandalosa en la cansó siguient:

Be cuyna la criada
per pòch que hu entenga,
si li donen bòns peltrets
y batería completa.

Puix en pòch no 's pòt fer molt, y si ademés es ruín, manco. Lo demés son qüentos, romanços y pura paròla.

Deixarlo á ú á la pòrta d' un convent

Encara s' usa en les montanyes d' Alcòy eixe modisme ó frase, que equival á deixar á ú en lo carrer ó sense res, arruinarlo ó ferlo pòbre del tot, puix per lo regular

al que deixen á una pòrta d' eixes, es perque está desvalgút y necesita protecció y auxili tant material com moral, y la relligió es la única que eixercíx eixa caritat, albergant y socorrint al que s' arrima á les sehues pòrtes. Sempre ha segút y será aixina, á pesar de qu' els convènts de huí 'n día tots son pòbres, desde que la Masonería, pera ferse en los bens que poseíen, enganyá y armá al pòble ignorant contra les comunitats relligioses, fent l' any 1835 la horrorosa matança y dispersió dels frares, y la ruina y destrucció dels llòchs de oració y penitència que habitaven. Creém que la història dels convents es interesant y profitosa pera tots, y més pera els pòbres, y per això la refresquém en este modisme, al que dediquém la siguient cansó:

Deixar á la pòrta d' un convent,
s' entén als pòbres y alliciáts;
segur que dins trobarán remey
y no se vorán abandonáts.

La pròva de qu' es així está en qu' el pòble, qu' estava tan prevengút contra els frares, va veent clar, els respèta y els reclama de cada día més.

Deu (á) pregant

y en la maça pegant. Este es lo refrá que tant corre per tots los pòbles y nacións, per supòst, traduít á la llengua de cadascú; lo qu' es que son molt pòchs els qu' el practiquen, uns perque no s' en recòrden de Deu ni de Senta Bárbera més que quant tròna, y atres perque no crehuen ó no vòlen creure en Deu y vihuen sense rey ni ròch; com tots ells prescindixen d' eixe Sér Suprém y no s' apliquen á res, clar es qu' el tal refrá no reça en los mateixos, ni Deu ve obligát á tíndrels en conte tampòch, puix *amor con amor se paga*, dihuen els castellláns. Y ¿qué devém fer nosatros en eixe cas? Puix ser dels pòchs que s' en recòrden de Deu y cumplixen sa santa voluntat, segurs de que no pedrém res ni s' arrepentirém. Y dit asò, qu' es l' objècte d' estes línies, sòls manca la cansó que seguix:

El que s' encomana á Deu

y s' aplica á la faena,
será dijós en la tèrra
y més en la vida etèrna.

Y el que no hu fasa així, ja sab lo que li tòca, qu' es patir pròu así baix y dempuix tindre molt que rascar sense picor en l' atre mon.

Diávolo (el) ó el diable

Es un jòch de gichs recen desembarcát en Valencia, per més qu' els Indis ya 'l coneixíen en lo sigle XVIII. No sabém qui haurá importat así eixa antigalla, fentla pasar per una novetat; pero atenent al carret y no de fil, als dos bastonets y al fil de qu' es compòn, y al vore les evolucións que fan els que júen ó s' entretenen en ell, no pòt deixar de ser invenció del mateix *dianjo*, com li díen les ahueles á la malaventura, ó d' algun afiliat á eixe mal espirít, del qual se diu que quant no te quefer, s' entreté juant en lo seu rabo com els gats. Mes siga això veritat ó mentira, y el qui n' hou crega que vaja á buscaro, nosatros ham volgút posar el tal jòch en esta sòlfa, no sense cantarli la cansó que li pertòca:

El *Diávolo* ó diable
es un jòch de gichs y giques,
sense mica de sustancia
com sense òli les miques.

Y no pòt deixar de ser així, perque les còses del dimòni totes son contrafetes; com á qu' es la mona ó mico de Deu, lo mateix qu' els masóns y tots els qu' el seguixen.

Donació (á qui) en vida fasa,

que li jafen el cap en una maça. Así tenen vostés un refrany que devía estar més escampát per tots los nòstres pòbles, puix á pesar de ser tan conegút, de cada día cundíx més el mal tracte que donen els fills als páres. A

penes aquells s' han acomodát y vehuen qu' estos es fan vells y ja no pòden treballar ó estar al front dels seus interesos, sempre están *tolle, tolle* en ells pera qu' els repartixquen els bens, y una vòlta qu' els tenen, els abandonen de tal manera que ni cuyden ni fan cas dels pòbres anciáns, en tant que feren y patiren p' els seus fills. Y com per lo regular este es el mal pago que reben casi tots los páres, no mimen tant á la familia, y sobre tot no li repartixquen l' hacienda funs á les darreríes, disponent les còses de mòdo que no 'ls puguen enganyar, puix está vist que hia molts pòchs fills que correspònguen be als autors de la sehua vida. Per això y á fí de que s' espavilen els vells y els jóvens pensen millor lo que fan, ham volgút tirar estes linies y cantarlos esta cansó:

Qui donació en vida fasa
pénseu molt abans primer,
no siga qu' heu done tot
y ell se quede en lo carrer.

Com sòl sosuir casi sempre, morint el que la fa ans de l' hòra de fam y misèria. ¡Pòbres vells! pero no 'ls arrendém la ganancia als qu' els tracten així.

Dònes (les) llejes com á ferrusos

Encara que totes perteneixen al sèxo bell ó huapo, la major part d' elles mereixen el dictát de llejes, siguent molt poquetes les qu' es pòden dir huapes ó boniques, y encara éstes, si les miren be, casi totes tenen una imperfecció ú atra; la una té una boca com una saria, l' atra unes dents com á pales, ésta un nas com una picòla, eixa un còll com una tortuga, aquélla uns ullets com á trahuets, la de més allá unes orelles com á pámpols, y la que no 's jata ò nana, es negra com un còrp ó té unes celles com á márgens, uns morros com á cociòls y unes galtes com á bollos; de mòdo que dasta les agraciades y ben paregudes tenen un defècte ó atre, la que no 'ls te tots. Debáes ara totes s' empolven, s' apanyen y van de mòda, per això no deixen de ser lo que son, puix *per més que la mona es vista de seda, mona se queda,* com díu el refrany. No volguérem nosatros que ni ha-

guera cap lletja, á lo manco pera no ferli mal contrast ni desacreditar al sèxo, pero com això no pòt ser, perque te que haver de tot, mos contentarém en les pòques ginetes qu' els ham tirát y en cantarlos l' antiga cansó tan en bòga entre 'ls nòstres ahuelos:

Eres blanca com la mèrla,
bonica com l' estornell,
cara de mula guinyosa
y orelles de majo vell.

¿Es veritat qu' esta cansó retrata al pèl á la dòna lleja? Puix encara ni hiá algunes més llejes, y á tot això se casen y les vòlen que les adòren els marits, perque si no tenen la bonicaria en la cara, la tenen en lo còr, qu' es la principal. Avís á qui m' entenga.

Dos y dos (dirli á ú) quants fan

Es un dijo ó frase molt estesa per tot lo reyne, y se emplea com una amenaça del qu' está agraviát ó resentit en un atre; regularment se deixa caure davant d' algun amich d' este, pera que liu diga, y com les paraules se les empòrta l' ayre y l' agravi ó resentiment es de pòques taules, pronte s' olviden d' ell y la còsa ja no pasa avant. Més val així y que la sanch no aplegue al ríu; pero siga d' asò lo que vullga, nosatros ja ham cumplit donant así á conéixer el tal dijo als que l' ignòren, y cantant la siguient cansó:

Dirli á ú dos y dos quants fan,
es pa voler ja barallarse;
pero com no hia motíu pa tant,
sòlen els dos pronte gelarse.

Qu' es lo que convé fer pera que lo que s' ha de menjar la justicia, s' arregle de manera que tot pare en casa, y s' ho menjém nosatros. ¿Veritat que no está mal pensat?

Embaixaes (les) de mòros y cristiáns

Com en lo reyne de Valencia duraren els mòros dasta el sigle setse, y molts d' ells dempuix de batejats ja no s' en anaren, especialment en l' Hòrta de Valencia, fon tant lo qu' els naturals patiren durant la dominació d' ells, que dende aquell temps ve el fer en molts pòbles nòstres, per les festes dels patróns ó titulars de les Esglesies, els simulacres de guèrres entre cristiáns y mòros, com una protèsta de lo mal que se portaren en Espanya els sectáris de Mahoma; hia una nòta, sens embarg, en eixes batalles, que caracteriça la bondat de la relligió catòlica, y es qu' els cristiáns y els mòros, ja vençuts y vencedors, s' unixen y celebren junts les festes relligioses que donen ocasió á dits simulacres. Axò dona á entendre qu' els cristiáns son gent de pau y no de guèrra, y per axò també nosatros ham tirat así estes ralles y volém entonar esta cansó á les tals embaixaes:

Entre mòros y cristiáns
la unió es casi imposible,
per axò les embaixáes
han fet vore qu' es factible.

Pero sòls en paísos de cristiáns, puix en los atres sempre están en contina guèrra, degút al fanatisme de la relligió mahometana.

Entòrta (qui la) se la empòrta

Sòl aplicarse en los nòstres pòbles al que havent obrát mal, te que sufrir les sehues conseqüències ó eixir responsable del mal material ó moral que feu; pero en sentít més concret y festíu se referíx al hòme qu' enganya á una dòna, el qual, segons les lleys velles, venía obligát á carregársela ó casarse en ella. Hui 'n día la lley civil no obliga á tant, com no medien esponsals formaliçats per mitj d' escritura pública, n' obstant subsistix la lley moral que l' obliga en conciència á pagarli

els danys y perjuins que li causá, y si atentá al seu honor restituírlilo; per això regularment el jove que vòl be á la fadrina á qui li feu el mal tèrç, se casa en ella, únich mitj de tornarli la bòna fama y honor que li llevá. Y en este sentít deu entendres el present modisme, al que li ham tirát les línies así apuntaes y la cansó castellana que seguix:

Dijo el sabio Salomón,
que el que engaña á una doncella
de Dios no tiene perdón,
si no se casa con ella.

Y es molt just y natural, puix d' atra manera els mals no rebríen el seu castich ó pena, lo qual trestornaría el orde moral y material de la societat.

Era, y no batíen en ella

S' aplica este refrany tan usát per la comarca d' Alcòy, á còses pasades é inútils, lo mateix que á persones desvalgudes y arruinades per molts concèptes; y en igual sentit el prením nosatros al treslladarlo á les presents fulles, dedicantli á falta d' atra còsa millor la copla que seguix:

Era y no es, ¡mala còsa!
pero com no pòt ser atre,
el que no sega, espigola
pòch abans de vindre 'l batre.

Perque com entra 'l mes d' Agost, convé aprofitarlo pera tindre que rocegar en lo còr del ivèrn, que sòlen caure moltes bòlves de neu y haver pòchs tarugos de pá; y el que n' hou fa aixina canta el *rich, rich,* com el grill, acurrucát davall del tarròs.

Esclafa-tarròsos (els)

Este mòt els el tragueren els valenciáns de la capital als de l' hòrta, al vore qu' en mitj del antagonisme que

uns al atres se teníen, els de fòra díen *pixavíns* als de díns, sobrenòm que s' escampá per tot lo reyne; hui 'n día ja no 's miren els ciutadans y hortolans en tanta prevenció, perque ni hia alguns d' estos que saben mes que òli de tenda y discurrixen com si foren lletrats, instruits sense ducte dins l' *estudi* per les dònes, que generalment son mes llestes y espavilaes qu' ells; pero encara es burlen y fan desprèci dels pòbres llauradors, sent aixina que conserven mes la dignitat y formalitat de carácter qu' els senyorets, y no están tan desbrafats com estos, com se veu en la estadística criminal, en la que apareixen mol pòchs llauradors complicats en tota clase de crímens y delits. Quedém, puix, en qu' els nomenats *esclafa-tarròsos* pòden servir de modèlos als naixcúts en la ciutat, en punt á moralitat y bònes costums, y en tal sentit els ham tret nosatros así á rògle y els cantem la cansó que seguix:

Esclafa-tarròsos dihuen
els *pixavíns* als del hòrta,
per qu' están torrats del sòl
y tenen aspra la còrfa.

Pero la vista enganya, y dins d' eixos còsos tan socarrats y endurits per les faenes diaries del camp, hia ánimes nobles y còrs hermosos dispòsts sempre á fer tot el be que pòden.

Esglesia (en la) cuant no plòu goteja

Aixina ho dihuen els que crehuen qu' encara te l' *òro y el mòro,* y no 's fan cárrech de que li vengueren el rich patrimòni que posuía en propietat molt llegítima, y hui 'n día no te més que una meçquina dotació que li dona el Govèrn, casi sempre en rebaixa ó desqüento; de mòdo que la Esglesia desde la desamortiçació ó venda dels seus bens p' el judèu Mendiçabal es pòbra, pero uns en guasa y atres en serio la fan rica, no més perque se tòquen molt les campanes y se fan les funcións relligioses lo mateix ó millor que abans, per més que al clèro y als sirvients els quede ben pòch ó res. Per això els pòbres

se tiren tots á demanarlos als sacerdòts, y no saben que la major part d' estos pasen una vida de privacións, y que únicament pòden viure portant una regla metòdica, ó siga gastant lo manco que pòden. En tot y en això els masóns y els lliberals exaltats critiquen y dasta tenen enveja als capellans perque còbren el cult y clèro, y als frares y mònjes perque acapten pera sostindres. Apartém, puix, la vista de tanta miseria y l' oít pera no escoltar tantes llevantances, arrematant estes línies en la cansó de costum:

Sí que plòu y goteja en la Esglesia
lo mateix qu' en les còves y penyes;
més si á sòles en això es pasara
¿quí voldría aguantar eixes penes?

Nengú, y els que ponderen els guanys de la Esglesia, manco encara, qu' eixos en no menjar á bocí ple ja no s' ajusten.

Espanya (lo que hia en) es dels espanyòls

Aixina ho dihuen els que tenen pòch que pèdre, els que son masa satisfets ó desahogáts y els que no vehuen de ulls que no prenguen de mans; y com crehuen que tot lo mon es d' ells y que tot els ho dehuen donar per sa bella cara, per això sòlten á sobint eixa frase ó perogrullada, tan escampada per ahon sevòl. Vate así per qué nosatros la copiém també en estes fulles, pera que no se pèrga la llavor, y li cantém la cansó que se mereix:

Lo que hia en Espanya, dihuen
qu' es de tots los espanyòls;
jo dich que deu ser no més
dels que acrediten ser bòns.

Puix així com les mòlles del peix se les menja l' amo y les espines li les tira al gat, així també deu ser preferít l' hòme honrát y treballador al perdút y malfatá, que no més mereix botifarreta com els gosos.

Esperanto (l')

Es una llengua internacional recin inventada per lo doctor rus *Çamenhòf*, y está formada de tots els idiomes nacionals d' Euròpa, siguent son objècte principal facilitar el progrés de la industria y del comèrç; ha costat molt al seu inventor el donarla á coneixer en les diferents nacions, dasta que últimament ha entrát en lo periòdi de propaganda activa, per la protecció d' algunes societats científiques, lliteraries y financieres; pero es ductós son resultat per la gran dificultat que hía en dependre una llengua nòva, lo qual feu fracasar al *Volapuk*. Voldríem enganyarmos y que pronte 's realiçaren els desitgs dels entusiastes propagandistes d' eixe llenguage; més com siga còsa d' esperarla en calma y ben asentats, segons pareix demanar lo seu nòm, entre tant aplega eixe día, permitíxcas que nosatros, dempuix de donarlo á coneixer en este llibre, li cantém en llòch d' albaes la consabuda cansó:

Esperanto es l' idioma
modèrn é internacional;
més si tan llarch mos ho fía
no vorém el seu final.

Perque qui naixqué pronte y s' ha fet vell, quant manco s' en adona ve la pelada y s' el empòrta á la eternitat, acabantse tot lo d' este mon pera d' ell.

Fadrines (les) de Castells

Casi totes son llargues y primes com á espingardes, en uns braços com á forques, unes mans com á raquetes, uns còsos com albardes, unes cames com á tirasos, uns pèus com á minjos, uns còlls com á faluques, unes cares morenes com les ròques del terreno, unes boques com á raps, unes orelles com á dotrinetes, unes selles com á márgens y uns caps com á estornells, y sobre tot mal forjáes ó garbáes, puix la ròba els plòra damunt, lo mateix que si l' hagueren furtá. No tenen les pòbres gi-

ques culpa de ser aixina ni nosatros tampòch, sinós els seus páres, que casi tots pareixen els de la segon caseta de llejos que son y de arréu que van. Y per això que nosatros no podém donarlos remey, despues de donarles á conéixer así, volém cantarlos l' antiga cansó:

Les fadrines d' eixa tèrra
totes son altes y primes;
jo les tinch acomparades
al joquer de les gallines.

Per això segurament totes se casen en los carrasquenyos del seu pòble, es dir, *Martín con su rocín,* be qu' ells no comportaríen que la sehua llavor s' escampara per fòra. Y masa be que fan.

Faena fuig, tavèrna acòstat

Aixina ho dihuen els malfaeners, malfatans y mándries, y per això este modisme es tan conegut y corrent en tots los nòstres pòbles, puix en tots ells hia sempre una esquadreta de viciosos, que vòlen menjar sense treballar, no eixint may ni mòrts ni vius de les cases de jòch y de beguda, y donantse á fer tota clase de isètes, malcuynats y fejoríes, com entrar en los corrals á furtar conills, pollastres y gallines, no deixar fulla vèrda p' el terme y no vore de ulls que no prenguen de mans quant tenen ocasió. No devém als tals arrendarlos la ganancia ni tíndrelos enveja, pero la veritat es qu' es mamen bòna vida, mentres qu' els que acajen el llom y penquen, á penes pòden menjar pròu y son els que van mes rots. Mereixen, puix, una lleva ó tirarlos al blau de la mar; mes nosatros en llòch d' això els emplomaríem, com en temps antich, pera que tot hòm se fisgara d' ells, á vore si s' esmenaven, y quant no, els posaríem en sòlfa, qu' es lo que mos ham proposát al tirarlos estes ralles y cantarlos la cansó de costum:

Faena fuig, tavèrna acòstat.
El qu' heu diu se l' ha juada tota;
per això li si dona igual
menjarse 'l pa en Asia qu' en Europa.

Perqu' estos, com no muden may, mes que de camisa, si ne tenen, en tots los puestos cahuen de pèus com els gats y tenen el menjar asegurat en les presons y calaboços.

Fama (tin bòna) y gitat á dormir

No 's mal el consell que dona este refrá, lo qu' es que qui 'l practica ó seguíx al pèu de la lletra sòl tindre mal rascany, perque la fama per bòna que siga, es folla ó loca com la fortuna, y á lo millor mos fa marro y mos deixa en lo carrer. No mos fiém, puix, d' una ni d' atra, y en llòch de gitarmos á dormir y donarmos á la bòna vida, apliquemse al treball material y moral moderát, y no tindrém que arrepentirmos y plorar com els tontorróns y goletes que refíen d' açò. Y ahí tenen vostés el per qué nosatros ham tret así á colació el present refrá y li cantém la cansó de costum:

Tin bòna fama, Manèl,
y dòrm ben asosegát.
¿Quí se cuyda del pervindre?
Lo que vindrá Deu ho sab.

Y per açò que sòls Deu ho sab, el qui té coneiximent y reflexió, no fa el conte del perdut y aprofita be 'l temps ans qu' els pardalets li s' en vòlen del niu.

Farina (quants ne manté la)

y ella fina que fina. Así tenen vostés el modisme ó refrá mes popular del nòstre reyne, y que n' obstant de ser tan pla y sencill, conté una veritat com un temple. En efècte, á quants ne manté el pá, que mereixíen qu' els donaren botifarreta com als gosos, de ruíns que son, y á tot açò seguix ell mantenintlos sense queixarse ni ferlos mal. Deprengám, puix del grá, lo mateix que dels elements y de les plantes á no vengarse may de ningú, per mes que conegám y vejám la maliccia y males tretes

de tantes persones. Y ja que asò no te més llanços, y nosatros ham cumplit el desitg de posar así el tal refrá, li cantarém la consabuda cansó:

¡Quants ne manté la farina!
solém dir moltes vegades,
y á pesar d' axiò hia alguns
que se les menjen folgades.

Y es perque 'n lo mon ha de haver de tot, que per axiò tot se despaja per pòch que valga y per ruín que siga.

Faro (el) de Fageca

Es la sèrra á qual pèu s' alça eixe poblet del vall de Ceta, provincia de Alacant, abans partit de Cocentayna y actualment de Callosa d' Ensarriá; y verdaderament mereix eixe nòm, puix la sehua posició aislada per tots los costats y magestuosa al mateix temps, fa que aparega com un faro, dende 'l que se descubríx un esténs y magnífich panorama, tant per llevant com per ponent; en l' alt d' eixa sèrra se cultiven moltes vinyes y en la part inculta, que s' estén dasta el pla de Petracos, abunda l' *alfábega de pastor* y moltísimes plantes medicinals. Te, puix, el dit *Faro* la sehua importancia botánica y també històrica, per haver segút teatre de la sublevació dels moríschs, rahó per la que nosatros li ham dedicát estes ralles y acabém cantantli esta cansó:

El Faro de Fageca tal com es,
adorna molt al vall de Ceta;
més dona pòch gust quant un mal núvol
dalt d' éll en llams, tròns y rays rebenta.

Perque sosuix igual que quant el temps ve p' el Frare d' Agres, que casi sempre en una pedregá asòla tota esta comarca, deixant en lo carrer als llauradors y als que no llauren.

Femater (el)

Es un tipo de ciutat, y sòls en la capital del reyne te caracte de tal, puix en les demes ciutats y pòbles quansevòl pòbre se dedica á plegar fem quant ja s' ha fét vell y no pòt treballar; pero en Valencia es ocupasió exclusiva y pròpia dels llauradors del hòrta, el quals anaven abans en los seus rocins á la ciutat, cridant: *Ama, ¿hia fem?* A lo que solíen contestar les criades y el guasons: *Si no ni hia, em farém.* Ara van en carros sense dir res, y arrepléguen les inmundicies de les cases y habitacións dels seus parroquians, tenint la precaució de portar el fem tapat en un troç de manta, pera no ofendre la vista dels afemináts pixavíns. Y com tot asò crida la atenció dels forasters y es curiós, per mes qu' el gènero no 'n te un pèl, ham volgút nosatros tirar estes ralles y entonar l' antiga cansó:

Un llaurador de Ruçafa
s' en eixía p' el portal,
en lo rocí baix la manta
y en la sarria del ramal.

Lo qual si es un desficaci, segons apareix, no devém ferne cas, perque de mes grans s' en dihuen tots los dies y els deixém pasar, lo mateix que pasá un bòu per Almenara.

Fer claus de á diner

Se diu del qu' está incomodát ó cremát del tot, aludint al ferrer que feha aquells claus tan barats, el qual necesitava tindre tota la pacència de Jòp pera mallar hòres y hòres y guanyar tan pòch. Y com el pòble, y mes el valenciá, tot ho convertix en sustancia y de tot trau partit pera bromejarse, d' ahí el present modisme escampát per tot lo reyne, y que mos ha donat ocasió á nosatros pera tráurelo así á rògle, cantantli la cansó corresponent:

Fer claus de á diner diém
al qu' está del tot cremát,

que com no pòt desfogarse
parla molt destarifat.

Pero es de tontos el parlar aixina, per més cremats qu' estiguen, perque si hia reflexió y algo de pacència, tot va avant y se fa ben fet, matant al amor pròpi en llòch de matarmos ell á nosatros.

Fer com Sen Vicènt Ferrer

També este modisme es molt corrent en Valencia y els pòbles de la sehua vega, y vòl dir que així com el Sant te el dit en alt, nosatros l' alcém lo mateix qu' ell quant no mos jòca una còsa ó ductém d' ella. Qu' es cabalment lo que nosatros ham volgút indicar en estes línies y en la copla que afegím:

Sen Vicènt te 'l dit en alt
senyalant lo que ham de fer,
qu' es témer á Deu y honrarlo
dende 'l últim al primer.

Lo qu' es que nosatros solém alçar el dit com ell, perque això còsta pòch, pero fer lo que mos diu, això es farina d' atre sach, y ó nou' fem, ú ho fem á mijes y reganyant les dents.

Fer la Mare de Deu d' Agost

Això dihuen molts dels valenciáns al anar á pendre la postura horiçontal ó gitarse, pera dormir ó descansar; y pa qu' esta y atres frases típiques de la tèrra del Gè no 's pèrguen, perque sería una llástima, nosatros l' anotém en este *totum revolutum*, cantantli la cansò de N:

Fer la Mare de Deu d' Agost;
¡qué postura més rebòna
pa dormir y descansar
despuix d' omplir la bartòla!

Pero tingám en conte qu' eixa postura la busquen

molt els mándries, pereosos, manteros y gosos malfaeners, y no devém abusar d' ella com ells, perque 'l dormir masa carrega el cap y embota els sentits, entregantmos á la ociositat, mare de tots los vicis.

Ferrer (el) de Benigembla

Segurament era molt rebolicát, pròu vèrt en còses de relligió y un alborotador de primera, puix per no res armava un qué dir, parlava sempre cridant com si tots estigueren sorts y tot ho volía matar y degollar; pero aquell cavall es torná rocí com tots al entrar en cèrta edat, li agarrá un *patatús* y estirá el rabo; més al sentir que la pelada venía per éll, maná á la familia que li ficaren el martell y les estenalles dins l' ataút, y armát d' eixos ferraments del ofici, així qu' espirá es presentá á les pòrtes del cèl, pegant dos còlps ben fòrts al picapòrt. El criat de Sen Pere: *Diu ¿quí es? El ferrer de Benigembla,* respongué éll. *¿Que no 'm coneixes?* Y Sen Pere que ho va sentir: *Diu tú no pòts entrar así, qu' eres masa revolucionari; vésten al infèrn á tractar en los del teu igual.* S' en va y tòca á la pòrta del infèrn, y veent que tardaven á obrirli, comença á crits y á maldicións, dient: *¿Qué no obríu, malaíts? Obríu pronte, covarts.* Y ja anava á obrirli un diable tòrt quant notanto un atre: *Diu no li òbrigues qu' eixe es pijor que nosatros y pòt armar así una revolució que acabe en tots.* Y un diablet nanet que volgué obrir el finestronet, á penes es descuydá, li tallá mitj nas en una estenallá. Tal fon el dit ferrer, que de tan mal qu' era, no 'l volgueren rebre ni en lo cèl ni en l' infèrn. Y com este qüento, ó lo que siga, pinta be al nòstre tipo, ham tengút nosatros la humorá de contarlo así y cantarli la copla de costum:

El ferrer de Benigembla
era mol mal ferrament;
per això no entrá en lo cèl
y manco en l' infèrn ardent.

De mòdo que deurá estar errant per la esfera com l' ánima de Garibay, ó encarnát en un animal com vòlen els espiritistes. ¡Vaja un paper graciós que li donen els tals espiritats!

Fira (la) de Sen Jaume

No mereix eixe nòm la que fan en Valencia per lo més de Juliòl, desde alguns anys á esta part, puix la fira s' entén de tot, inclús ganados y cavalleríes, y la d' eixa capital se reduíx als elegants pavellóns del Ajuntament, Diputació Provincial y de les principals societats recreatives y benèfiques de la mateixa, ahon se reuníxen els sòcis y demés elements de cadascuna d' elles; llevát d' això, d' unes quantes horjateríes al ayre lliure, una tira de paraetes de quincalla, dolços y joguets, dèu ó dotce barracóns de vistes y cavallets pera les críes y pasejantes, mija dotcena de cacahuers, de venedors d' aygua gelá y algunes giquetes en cánters d' aygua fresqueta; y si ademés afegím els molts flòchs, banderetes y boletes de cristal que adornen les dos torres de Sen Pau, les fònts artístiques y l' arch de trunf d' entrá, tot lo qual constituíx l' aparato material de dita fira,... en lo demés no vorém més qu' el luco més refinát portát dasta l' últim estrém, la clase pudient fent denteres á la treballadora ó pòbra y de la nít día en los balls de convit y reunións d' etiqueta, les pantomimes dels balls populars impròpis d' una ciutat civiliçada, y una llumenaria fastuosa y fantástica funs á la matiná, á que dona remát un vistós castell de jòchs artificials y una interminable y ruidosa traca. Esta es la cacarejada fira de Juliòl ó de Sen Jaume, encara que al Sant no li aplega res. Mes siga lo que vullga la tal fira, nosatros no tením que vore en això, y sòls en fer memòria d' ella en estes págines, com s' ham proposát, cantantli ademés la cansó de marres:

La fira de Valencia
te molta fama;
pero la de Sevilla
carda la llana.

Puix si li lleven l' aparato, les llums, els tròns y les píules, tot lo demés s' heu pòden penjar á la punta del nas y no 'ls caurá.

Florers (els)

En Valencia son els adornistes ó que adornen en ròbes de colors les iglesies, capelles, altars, imágens y carrers en les grans festes y solemnitats, tenint també trages antichs y modèrns adequáts pera vestir personages bíblichs en les provesòns, representar en los teatres y desfreçarse en Carnistòltes. Creém qu' el seu orige es del temps de la Conquesta, havent fet furor en los primers sigles per estar les Esglesies encara despullades ó pòbres de ornamentació, á causa de haver segút abans mesquites de mòros; pero la supresió de les festes de carrers als darrers del sigle pasát fon un còlp de mòrt pera els tals florers, ja perque deixaren de posar ròbes en ells, ja també perque s' han anát restaurant en més gust artístich tots els temples, lo que ha fet suprimir els adornos postiços per inútils y perque contribuixen á destruir la talla y demés objèctes d' art. De mòdo que hui 'n día casi rònegament treballen els florers en alguns pòbles del nòstre antich reyne, ahon no aprècien el mèrit artístich y sòls se paguen de la vista dels quatre draps vells y descoloríts en qu' els tapen en festes l' altar major y les parets de la Esglesia. Com á còsa, puix, que casi ja perteneix á la història, els dediquém als florers estos mal trapasáts renglons, als que afegím en llòch de caldo esta cansó:

Els florers tenen història,
pero es vella y arruá;
respectém sos pergamíns,
més si els pòsen, en la entrá,
ahon lloirán si son fins.

Puix lo qu' es dins de les Esglesies no convé de nenguna manera que adornen res, perque totes les estropejen; en tot cas y pera que no tornen més, pagarlos sense treballar, y que s' en vajen en la música á un atra part.

Foguerer (el)

Este tipo sòls perteneix á Valencia y á l' hòrta, puix en los demés pòbles del reyne no se veu tan antich y curiós eixemplar; fa els foguers portátils de fanch meçclat en bonyigos, aprofitant els peròls desculats y ficant dins uns trocets de cércol de fèrro pera sostindre el carbó y el fòch, y els arremata en tres picos, en los quals descansa el tifell en que cuyna. En un bell en sech n' arregla ú, deixántselo fet que ni pintat de ma de mestre y lluent com una espasa, y encara que tot liu donen debaes y fa pagar tres aguiletes de cada foguer, el burret que du no val un sisó y éll ni medra ni casi pòt menjar pròu. Así tenen vostés al pòbre foguerer, á qui nosatros han volgút obsequiar en aquestos pòchs renglons y dedicarli la cansó de fórmula:

El foguerer es un tipo
que mes pòbre no pòt ser;
si correguera l' ofici
ho pasaría pròu be.

Perque com te pòques aspiracions y no 's ambiciós, en traure pa menjar y vestir se creu feliç y está més content qu' un gos en un hòs.

Fònt (la) del Arch de Sella

Dihuen els que l' han coneguda, que formava un arch molt gran y bonico ans d' escarbarla; pero com vingué un any molt sech y casi es secá del tot, el pòble tratá de fer una cava ó alcavó pera vore si eixía més aygua, y entonces se desféu aquell surtidor ó brull natural que dona nòm á eixa fònt y al barranch ahon naix. Deu ser l' aygua d' ella molt fresca y molt sana, quant el dijo antich aconsella que la beguen; y tant per asò com per la nomená que té, fem nosatros menció d' ella en estes fulles, cantantli á part la cansó acostumá:

La fònt del Arch de Sella
deu ser molt bòna,

quant hia un refrany antích
que així ho abòna.

Lo qu' es que 'l carácter de la gent y la clase del terreno no correspònen á la bondat de aquelles aygües, segons el mateix dijo dona á entendre, y per això fan allí pòch níu els forasters que van. Pera que tot tinga *pero* en este mon.

Fònt (la) de 25 jorros en Xátiva

Está situada casi enfront del Portal, huí asolát de Cocentayna, y al pèu de la montanyeta del Calvari; perteneix sense ducte á la època de la Reconquista, y forma un retaule pròu artístich de pedra picada, en una inscripció damunt de la cornisa, y en la part baixa una pila ó taça que reb l' aygua dels 25 jorros ó canyos, la qual sustituí en lo sigle pasat á un atra molt antiga en figures de relléu al esterior, qu' es conserva en lo departament arqueològich de la Casa consistorial, y ha donat llòch á diferents interpretacións. L' aygua d' eixa fònt forma mes avall una graciosa cascada, y d' esta pasa al estens llavador públich, ahon continuament se vehuen una porció de dònes llavant ròba. Y com vullga que tal vòlta siga la mes important del nòstre reyne, nosatros ham volgút dedicarli el present recòrt y la cansó que 'l corona:

La fònt de vinticinch jorros
es pa Xátiva important,
puix li dona nòm y fama
sobre ser molt abundant.

Com á que no 'n coneixém atra millor qu' ella en les tres provincies del antich reyne valenciá, sobre haverne de tan bònes.

Fònt Major (la) de Penayla

Se veu baix la penya del castellet romá d' eixa antiga vila, formant una còva y un gran rebals, del qual ixen

unes quantes mòles d' aygua que abastixen la població, reguen les bòrtes de la part bayxa y mòhuen els tres ó quatre molíns del ríu; es pròu abundant en los anys plujosos, pero n' obstant, s' ha arribát casi á secar en los que plòu pòch, haventla escarbá en algú d' estos últims á fi de que no 's secara del tot. Pera donarla, puix, á coneixer y com á objècte de curiositat, la mencioném en estes planes y li cantém esta cansó:

La fònt Major de Penayla
te 'n lo contorn nomená,
per ser abundant y bòna,
y pa l' hòrta molt prová.

Qu' en algo s' havía de distinguir el pòble de la Mare de Deu del Patrocini y del arquebisbe Company, del que se diu que fon pòrt de mar en temps molt antich, y conserva encara el privilègi de fer descarregar en la plaça á tots els peixcaters que pasen per allí.

Fontilles (la leprosería de)

Es un punt molt bonico, pintoresch y soletari, situát entre Laguar y Ebo, partit judicial de Pego, provincia d' Alacant, y sense ducte deu son nòm á les moltes fontetes ó giquets manantials que hian en ell; de mòdo que triát á pòlse, com dihuen en los poblets d' aquelles montanyes, no l' haveren trobat millor ni mes á propósit pera l' objècte á qu' está destinat de sanatòri de leprosos, puix dasta el clima suáu ó benigne el favorix, estant ademés abrigát de la tremuntana. No s' ha inaugurát encara oficialment per no estar del tot acabát, pero vists els pavellons ya cubèrts y els que se van fent, la capella començada, la carretera que conduíx allí desde Pego y lo molt que se treballa pera embellir els alrededors, devém esperar que no tardará eixe día. S' el ha posat baix la invocació de Sen Francesch de Bòrja, y el Sant fará que aplegue á feliç terme, encara que còste no pòchs sacrificis, y sobre tot véncer els obstáculs y la oposició qu' encontra sempre tota òbra bòna. Creém que mos agrairán vostés estes linies dedicades al tal sanatòri, lo mateix que la cansó que aném á cantarli:

Fontilles es un bòn punt
pera establir als leprosos,
y sòls manca qu' els que pòden
se pòrten mes generosos.

Unímse, puix, richs y pòbres, ja que la unió fa la fòrça, y donant cadaú lo que puga, anirá el sanatòri avant, els leprosos mos beneirán en la tèrra y Deu mos coronará en lo cèl. Axí que siga.

Fumadors (els) d' abans

Com ans de descobrir les Amériques casi no 's coneixía el tabaco, á penes n' anaven portant d' allá y el tastaren els hòmens d' así, no faltaren aficionats á fumar, y sobre tot els vells, desocupats y ociosos, que s' haveren fumát dasta la pega, encara qu' el que desembarcaven al son principi era negre y molt fòrt, y venía arreglat en panets á mòdo de bacores ó *brevas*, qu' eren els nòms qu' els donaven en aquell temps. Clar es que això nosatros no hu ham conegut, pero hu ham ouit contar varies vòltes als nòstres páres, y ja es pròu pera que també ho contém así, afegint l' antiga cansó que díu:

L' ahuelo no te tabaco,
per això es fuma la pipa;
allá en vindre 'l matutero
s' en comprará mitja lliura.

Lo qual indica qu' entonces escasejava molt eixe gènero per así, y qu' els nòstres vells no mes fumaven á fartáes, lo mateix que menjen els llops.

Fusters (els) del antigor

En atre temps els fusters, particularment els de poblet, no eren més qu' uns mals aprenents, de mòdo que treballaven de tot, pero no sabíen fer casi res be; puix feen cayxes pera l' aixovar de les novies, ataúts pera els mòrts, aladres y forcats pera llaurar, fusos pera filar,

pòrtes de carrer y finestres, taules pera menjar, ataula-dores, escales y cadires, jòus pera les cavalleríes, empostáts pera els llits y tot lo qu' els manaven, més tan mal apatuscát y arréu, que casi may aprofitava lo que féen. Veritat es que tots no eren tan palurdos y desmanotáts, que també ni hiavía de pròu entesos en lo seu art; pero com estos eren una escepció de la generalitat, nosatros ham tengut la humorá de traure así á relluír als primers, ó siga als aprenents de tot y mestres de res, incluint l' antiga seguidilla, qu' els ve com anell en dit:

Diu qu' era un fuster,
fuster de gran fama;
per serrar un banch,
es serrá una cama.

La qual retrata al víu als tals mestres d' ayxa, que á lo qu' es veu, ja estaven desmamats y podíen deixarlos anar á sòles p' el mon. ¡Ay que gust, si haguera qui 's riguera!

Giques (les) que no tenen novio

Verdaderament que son dignes de compasió les qu' están en eixe cas y vòlen casarse, pero no dehuen apurarse per això, perqu' en lo mon pera tot hia remey menys pera la mòrt. Les fadrines que no vullguen ficarse mònjes ni quedarse pera tíes, tenen per abogada á la gloriosa Sent' Ana, mare de la Mare de Deu y neta del Nòstre Senyor, y saben que anant á la sehua ermita de Albal á tocar el rògle el día d' ella, la Santa els provirá en seguida á cada una de un novio huapo y ben pantorri-llut. Asò no 's de ara, sinós de molt vell, lo qu' es que segurament s' havía olvidát, y per això nosatros ho recordém en este llibret, á fí de que les jóvens casadores s' aconhòrten y no pèrguen la confiança de tindre novio; donémlos, puix, la enhòrabòna y pera postres cantémlos esta cansó:

Giques que voléu casarse,
si voléu novio encontrar,
toquéu el rògle 'n l' ermita
de Senta Ana de Albal.

Y ánimo á les gajes, que trobar pronte un novio de bònes condicións y sobre tot tan barat, no 's còsa de descuydarse ni de deixarla pèdre hui 'n día. Con que, giquetes, á tocar el rògle falta gent.

Giton y Callosa, que ve la rabosa

No sabém l' orige d' este modisme ni á que se referíx, pero mos incliném á creure que degué ser un crit de guèrra en temps de la Reconquista, quant els mòros de Laguar, Ebo, Guadalest, Polop y demés llòchs de aquelles sèrres se realçaren contra el rey D. Jaume, infundint l' alarma en tota la Marina; els cristians, qu' eren més pòchs, se valgueren segurament d' eixe crit pera reunirse en Callosa d' Ensarriá á les meçnades del Rey, á fí de resistir les envestides y atropells del enemich comú, y de ahí qu' este modisme encara córrega per aquella part de la provincia d' Alacant. Per això nosatros li ham dedicát así estes ralles y la cansó que seguix:

Giton y Callosa,
que ve la rabosa
á furtar gallines
y buydar la bosa.

Qu' es lo que fehen entonces y fan encara el morets allí ahon entren, ó siga saquejar, matar, robar y emportarse les dònes.

Guèrra (la) del francés

Així ho diu el pòble, quedant pera la gent illustrada el nòm de *guèrra de la Independència;* pero d' un mòdo ó de atre, puix *el nòm no fa la còsa,* com dihuen els gavajets en la sehua llengua, y supòst que *tarará y tararú tot ve á ser ú,* com diém nosatros, lo cèrt es qu' eixa guèrra li portá molts desastres, sanch y ruína á Espanya, tot per l' ambició de Napoleó Bonapart, que dempués de trestornar tota Euròpa, fon descalabrat p' el rus en Mos-

còu, pagá el pato en la batalla d' Almansa y va morir desterrat en la illa de Senta Elena. Com pillá adormits als espanyòls, s' apoderá en quatre días d' Espanya, destroná á Cárles IV, desterrantlo com al hereu de la corona y á tota la familia real á Bayona, y nomená rey á son germá Pepe Botella. Quant patiren els espanyòls en los quatre anys que durá aquella guèrra, y especialment els valencians, no 's pòt dir en paraules, puix les tròpes franceses saquejaren y profanaren les Esglesies, afusilaren per no res á molts ciutadans indefensos, violaren totes les dònes que pogueren y sembraren la desolació per allí ahon pasaven. Apartém, puix, la vista en horror d' un quadro tan trist com el d' eixa guèrra, y preguemli á Deu que no mos en deixe vore atra, qu' es precisament lo que mos ha mogút á fer así colació d' ella, y per despedida cantemlos als invasors la seguidilla que cantaven els nòstres pares y ahuelos:

¿Els francesos á Espanya
á qué han vengút?
A menjar picolines
y beure ví eixút.

Per això no mos han entrat may els francesos de les dents en adins, perque no 'ls devém mes que mal per tots los costats. Qui vullga honra y bòna fama que se la guanye.

Guixòts (els) de Carcaixent

Pera qu' eixe mòt ó sobrenòm aplicát al pòble de les tarònjes dolces resulte veritat, devém remontarse á temps molt antich, en que les aygües del riu Júquer no regaven encara el seu térme, y com á secá tot ell y curt lo mateix que l' actual població, no 'stava plantát com ara ni produía més que guixes, cigrons y atres liegums. D' ahí segurament arranca el mal nòm de *Guixòts* que per burla els tragueren els d' Alcira y atres pòbles vehins, així com els Cárques no 's descuydaren en donarlos á ells el seudònim de *Peguntes;* sobrenòms que sense ducte venen de la època de la Reconquista, igual que les *arques* de ú al atre pòble, les quals duraren dasta fa pòchs anys, y com tots saben, son heretades dels mòros.

A títul, puix, de curiositat doném entrada así al dit sobrenòm, cantantli la cansó de costum:

Guixòts als de Carcaixent
els tragueren els d' Alcira,
y ja no 'ls caurá del rabo
mentres vixquen, eixa guixa.

Puix els pòbles en agarrar una seguida, no se la deixen tan ahina, y manco si es filla de la prevenció ó quimèra que tenen contra un atre.

Hòme (tot está sugècte al),

y tenía una segrantana del rabo. Axí arremata este refrany tan popular en tot lo reyne; y en ell se veu lo fat, vanitós y tonto qu' es el que fon rey de la creació, puix sobre haver perdút per sa culpa eixe títul gloriós allá en lo Paradís terrenal, encara se guaseja de que tot li está sugècte, perque té agarrát del rabo un animalet tan inofensíu com la segrantana. Mereixía per flatós y flotayre que Deu el castigara, permitint qu' eixe animalet li pegara un bòn mòs en los díts quant va á agafarlo, á vore si així reconeixía que pergué tot el domini que tenía sobre 'ls animals, y que ja no te tan sòls dret á burlarse dels que sab que no li han de fer mal. Atra còsa sería, si en llòch de burles, meditara en les pèrdues que li acarrejá el pecat, y se dedicara á recuperarles per mitj d' una vida de òbres bònes, puix entonces faría lo que voldría en los animals més fréstechs, com sosuía en los sants, que dasta s' els humillaven, els defeníen y els llepaven els pèus en senyal de acatament. Pero no cabilém més en esta part sobre l' hòme, qu' en llòch d' esmenarse, estará de cada día més ufá y orgullós al vore les grans conquistes y adelants de l' actual civiliçació, per més que quant Deu se canse d' ella, la borrará del mapa, com feu en les antigues. Y ja que veém lo pòch que pòt l' hòme, á pesar de devanirse y alabarse tant, donarém fí á estes malgarbades linies, cantant la cansó que ve á pèl:

Tot está sugècte al hòme
mentres fa lo que Deu mana,

pero si fa el seu caprijo,
ya li podém dir andana,
puix d' hòme se torna bijo.

Y en aplegar á eixe cas, se creu alvançar y ya no pega una patá bòna, còsa qu' el verdader creyent sempre ix á una vòra y salva totes les dificultats que li se presenten.

Hòu (qui furta un) furta un bòu

No 's lo mateix un furt qu' el atre, pero la sehua maliccia es igual, p' el mal fí y la mala intenció que te 'l furtador ó lladre, que si no furta ó ròba més es casi sempre perque no pòt; y per això y en este sentit está escampát el tal modisme per tots los nòstres pòbles, rahó per la que nosatros ham volgút reproduirlo así, en la cansó corresponent:

Qui furta un hòu, furta un bòu,
qu' es un ròbo declarát;
preguntého sinó als lladres,
y sabréu la veritat.

Puix tots ells vos dirán qu' escomençaren per pòch y acabaren per molt, perqu' eixe es el camí y la seguida de tots; lo mateix qu' el que se dona als vicis, que quant manco s' en adona, es ja un viciós consumát.

Jafarli á ú la guitarra

Equival á guanyarlo ó sobreixir més qu' ell en ú ó diferents asunts, siguent esta frase ó modisme molt popular en lo nòstre reyne. A fí, puix, de qu' es conserve, li ham tirát estes ralles y li cantém una cansó:

Jafarli á ú la guitarra,
es eixirli per damunt
en saber, activitat,
portar pes y anar més llunt.

Y com això es tan elástich y se presta, dasta se pòt aplicar als animals y á totes les còses, perque la goma *se estira y se encoje, como la tripa de Jorge,* que diu un dijo castellá.

Jafarse ú l' escapulari

Es també molt usát en tot lo reyne este modisme, el qual s' aplica á les persones pòch sabudes, per mes qu' estiguen cregudes de lo contrari, que siga per orgull, vanitat ó presunció, siga per estar masa pagades de si mateixes y creure que tot s' heu mereixen per la sehua bella cara, fan á lo millor les mes grans pifies ó planjes, com dihuen ara, tocant pròu vòltes el violó á dos mans y fent riure funs als més serios. Este gènero de persones abonda ahon sevòl més de lo que pareix, y per això ham aprofitat nosatros la ocasió de reproduir así el present modisme, al que li cantém la cansó que se mereix:

Jafarse l' escapulari
s' el jafen molts cada día,
per no mirar com s' el pòsen
ni vore funs ahon arriba.

Que son condicions precises pera no jafárselo, particularment els que tenen molta tèrra en l' Havana, y que creent que ho saben tot, no apleguen á saber de la Misa la mitat.

Lleó (el) de Benixama

Es una escultura decorativa de art ibèrich, en raixgos orientals, la qual se trobá en les estribacións de la sèrra de Mariòla, entre dita vila y Banyeres, Masía de Galvis, propietat de D. Vicènt Calabuig y Carra, diputat á Corts y catedrátich de la Universitat de Valencia, qui la cedí al Musèu provincial de Belles Arts, ahon se pòt vore en la secció arqueològica; en aquell mateix siti se descubrixen á cara de tèrra tròços de parets, els quals fan sos-

pejar la existència de algun temple gentílich anterior á la època romana. Y com ademés de objècte raro es curiós al mateix temps, en molt gust el doném á coneixer en este llibret, cantantli ademés esta cansó:

El lleó de Benixama
conta gran antiguetat;
per això entre 'ls antiquaris
te tanta celebritat.

Lo qual pròva qu' els espanyòls han sobreixit sempre en les Belles Arts, y sobre tot els d' esta regió, que com ja no tenen ahuela qu' els puga alabar, s' alaben ells mateixos.

Lletra (la) p' el c... entra

Així ho díen els vells y encara ho diém nosatros, volent dir qu' en este mon tot còsta de dependre, y que si no 's pòsa treball y es patix pòch ó molt, no 's depren res. Hui 'n día s' ha modificat en les escòles el sistema d' ensenyança, puix ni els mestres peguen als discípuls, ni els páres vòlen que peguen als seus fills; pero la veritat es que molts d' ells s' en ixen de la 'scòla sense saber casi lletrejar ni escriure, perdent miseráblement el temps que han anat á ella. No 's deixém, puix, les sendes velles per les novelles, si volém aprofitar be 'l temps y alvançar en la lletra y en totes les còses. Y aixina es com se deu entendre este modisme ó refrany, tan conegut en tot lo reyne, en qual sentit ham cregút nosatros oportú el copiarlo en estos rellaixos, dedicantli com als demés la cansó de tanda:

La lletra p' el c... entra,
vòl dir qu' en çurres
al traser, la deprenen
les criatures.

Y també els que no son, puix está vist que ahon no hia reprensió y castích, moderat per supòst, no 's fa res de bò.

Magrana (la) d' Èllx

Es un globo blau en franjes d' òr, el qual servix en la *Consueta* ó drama relligiós que se representa en valenciá antich dins la parròquia major d' eixa ciutat, la vespra y día de l' Asunta ó Mare de Deu d' Agost; figura baixar del cèl y al estar pròp de la Vèrge s' òbri y apareix un ángel, que la saluda, dientli que als tres díes morirá, pera ser coronada en la glòria, y li dona una palma de òr, encarregantli que la pòrten davant del seu cadáver quant l' hajen d' enterrar. Com el dit globo forma ú dels detalls d' aquella solemne, rumbosa y rara festa en qu' els fills d' Èllx tots los anys tiren el resto, ham cregút nosatros molt del cas nomenarla así, no sòls per curiositat, sinós pera qu' eixes còses es conserven y perpetúen en los nòstres pòbles, ja que tant parlen en favor de la sehua relligiositat, y al mateix temps cantarli en gran gust la siguient cansó:

La magrana ó globo d' Èllx,
es un detall primorós
de la típica y rara festa
que fa eixe pòble piadós.

Puix la tal festa tradicional ha mereixcút que s' ocuparen d' ella tots los escritors regnícols, enaltintla y donantli la importancia que de dret li correspòn.

Manruvio (enviar á pixar el)

Al bordell de Gaeta, á escaparrar galgos, á pastar fanch ó á enhoramala, puix totes estes espresións equivalen á lo mateix; y com això sòlen diro els qu' están enfadats ó incomodats, que á lo millor mos pasa á tots, per aixó ham volgut nosatros ferli llòch así al tal modisme popular, y cantarli la cansó de ordenança:

Pixar el manruvio es pròpi
dels gosos, qu' en tot se pixen;
per aixó els qu' están cremats
en eixe estrevill mos ixen.

Puix el que te alguna cremadura, consevòl còsa diu com Çafanoria, pegue ó no pegue, y quant més desustanciada millor.

Mantes (les) morellanes

Dasta mijant sigle dènau s' estilaren molt per tot lo reyne les fabricades en Morella, d' ahon trahuen orige y son nòm; pero d' allí en avant anaren perdent terreno, en termes, que hui 'n día ja casi no s' usen en ningún puesto. Ara están de mòda les mantetes enguerines ó murcianes, que pareixen bufandes de gicotetes que son, y com priven tant ahon sevòl, les fabriquen també en Alcòy, Banyeres, Benilloba, Ontinyent y atres punts, encara que no apleguen á abrigar gens en l' ivern; únicament tenen la ventaja sobre les antigues en que son mes fines, mes llaugeres y que paren be á tots, inclusos els richs, còsa que aquelles no mes eren apropiades als llauradors y jornalers; per lo demés, no 's estrany qu' estiguen hui en boga les tals mantetes, perque si be 's pensa, els afeminats y mariquites actuals no podríen arrastrar el pes de les mantes morellanes, així com els soldats d' ara no podríen tampòch carregar en les armes y armadures de atre temps. A cada edat y generació lo qu' es pròpi d' ella; y per això nosatros ham volgút enclòure así el present articlet, en la cansó corresponent:

Les grans mantes morellanes
ja no priven com abans;
ara en llòch d' elles, bufandes,
que això son les actuals.

Y si la còsa pasa avant y el refinament de costums va perfeccionantse mes, vindrá día en que tots, hòmens y dònes, sòls vestirán un sach ó bata al estil dels mòros, per no tindre pròu fòrça pera dur mes ròba damunt. ¡Ah! si la civiliçació es tan bòna pera acostarmos al estat primitíu.

March (Ausias)

El nòm d' este antich cavaller y famós poeta llemosí, deu ser sincopát de Oseas ú Osees. Era fill de Mossen Pere March, poeta com éll, y fon senyor de Beniarjó y de les alqueríes de Pardines y Verniça, situades en l' hòrta de Gandía, á la vòra dreta del riu Sèrpis, y també de la vall de Xaló, pròp de Parcent. En Beniarjó tenía un gran paláu, hui asolát, del qual se conserva la cistèrna, d' ahon beu tot lo pòble, y la parròquia, lo mateix que l' abandonada ermita, tenen per titular á Sen March evangeliste, qu' es el llinyage de dit senyor territorial. La sehua familia venía de Catalunya, pero éll sense ducte era valenciá y en Valencia tenía sa casa en la parròquia de Sen Tomás, carrer de les Avellanes, ahon morí en 3 de Març de 1459, siguent sepultat en la capella que teníen els Marchs en la Sèu, segons dispongué en lo seu testament, encontrat en l' Argíu general del Reyne de Valencia per lo diligent esplorador y mege D. Jusèp Rodrigo Pertegás. Y tenint en conte nosatros lo celebrades que son les sehues poesíes, la bòga en qu' estigueren en los sigles XV y XVI, conservantse manuscrites, y les varies edicions y traduccions que dins y fòra d' Espanya d' elles s' han fet, li ham dedicat así estes línies y la copla qu' es mereix:

Ausias March, noble y poeta,
fon un temps molt nomenát;
mes son excel-lent poèma
será sempre celebrát.

Puix com es una òbra tan notable, sempre tindrá admiradors, lo mateix qu' el ingèni que la feu, enaltint la llengua llemosina.

Marqués (el) de Villena

Fon fill d' En Pere, infant de Aragó, cocín germá d' En Ferrán de Antequera y naixqué en Madrit en 1384; aspirá al maestrát de Calatrava, que li costá molt de alcançar, y al pretendre el marquesát de Villena, com havía

indignát als cavallers de la Orde per voler anular el matrimòni de sa espòsa Na Catalina infanta de Castella, se quedá sense el maestrát y el marquesát, y per lo tant pòbre y desvalgút; al pujar En Ferrán al tròn d' Aragó, va ser ú dels primers en la sehua córt, puix gojava de gran autoritat per sos coneiximents en la *Gaya ciència*, y al efècte reorganiçá en Barcelona el Consistòri establit per En Joan l' *Amador de Gentileça*, y pasant á Valencia en 1417, á instancies de mossen Pere Pardo, senyor de les baroníes de Albayda y Corbera, compongué en catalá el *Libro de los Doce Trabajos de Hércules;* mòrt son cocí als quatre anys de reynat, s' en torná á Castella, ahon pasá el seus darrers vint anys, dedicát als estúdis que li donaren fama de nigromántich y hegicer, morint als 50 anys en Madrit y sent enterrat en la Esglesia del convent de Sent Francesch, any 1434; part de la sehua llibrería, reputada, segons Çurita, com un treçòr entre les mes riques que hiavía en Espanya, fon cremada en un pati del convent de Sen Domingo. D' este celebrát ingèni s' han ocupat tots els que han escrit la història de la lliteratura espanyòla, juçgantlo en bòna crítica, pero alguns l' han desfigurát dasta el punt de presentármosel Hartçenbusch dins d' una marrayxa en sa popular comèdia de magia *La Redoma encantada.* Y reconeixent nosatros la importancia, mèrit y sobre tot la curiositat que despèrta este personage en lo nòstre reyne, ham reproduit así els presents apunts, entonantli l' antiga copla castellana:

Como al marqués de Villena
te tiene que suceder;
metido en una redoma
poco le valió el saber.

Puix embegút com estava en los llibres, sense ducte se feu giflat, com dihuen hui 'n día, y d' ahí á maniátich no hia mes qu' un grau, el qual no curen els dotors mes afamats.

Martí (á Sen), mata el pòrch y enseta el ví

Ja es còsa sabuda de sempre qu' en vindre eixe temps, com s' acòsta l' ivèrn y fa frescor, el ví ha fet la

sehua bullida y s' ha apurát en les botes, y els pòrchs van posant carn y fentse gròsos, es hòra ja de anar també tastant el ví novell, per vore com pinta, y de començar la matança dels coginos, pera menjarse les botifarres fresques. ¿Y qué ham de oposar nosatros á un refrany tan popular y antich? Puix aprovarlo de còlp y desitjarlos molts anys de vida als amos dels pòrchs y del ví, pera qu' els fasa bòn profit y no 'ls pròve mal quant s' els menjen y s' el beguen, qu' es lo que mos ham proposát al donarli cabuda en lo present llibret, y de pas cantarli la copla de costum:

Com á Sen Martí fa fret
y necesitém calor,
devém abrigar el còs
bevent be y menjant millor.

Y d' ahí la costum en los poblets de matar els que pòden un cerdet pera casa y ensetar el ví á mijant Octubre.

Martí (juaría), si tinguera en quí

Este modisme es molt corrent en lo nòstre reyne, y sempre se diu de guasa ó broma, aplicantlo á gent jove y molt enjuasada, que no contenta en gastar bromes en los del seu igual, á lo millor sòl bromejar també en los majors. Asò, com saben vostés, no 's estrany en los de pòca edat, puix *gent jove pa blanet ó mollet*, com diu el refrany, y per lo mateix tampòch no dehuen estranyar que nosatros afegím el tal modisme á este repertòri ó colecció de còses de la tèrra, dirigintli de pas la copla de caixó:

Juaría Martí
si tinguera en quí,
y també en qui hua tret
el graciós Pasqualet,
gich que per así
s' en pasa de discret.

Y válgali això, que sinós s' enjuasaría en quansevòl y á lo millor eixiría calent del tot; així está be en tots y tots el vòlen masa.

Masiá (á Sen), la oroneta ve y el tort s' en va

Es una lley constant la emigració dels pardalets ó aus, á la que no falten ells may, y d' ahí el que 'ls tors vinguen per Octubre de l' atra part de la mar y s' en tornen els que queden al seu terreno als darrers del ivèrn, ó siga per Sen Masiá, venint dònchs les orandelles ú oronetes, pardalets de primavera. ¿Y no 's digne de admiració qu' eixos y tots els animalets observen tan bé els seus usos y costums, mentres que les persones els cumplixen tan pòch? Puix per això mateix ham volgut nosatros copiar así este modisme, á fí de fer resaltar mes tal contrast, y cantarli de pas esta cansó:

A Sen Masiá la oroneta
per la mar ve cap así,
y el tort molt mes calent qu' ella
s' en va p' el mateix camí.

Y ves á saber en quin parage habiten els torts durant la primavera y l' estíu, lo mateix qu' en quin país ó regió pasen les oronetes l' otony y l' ivern. Si algú ho sab, que ho diga.

Masmarruga (tráureli á ú la)

Apretarlo de contes en la faena ó ferlo treballar més del degút; en este sentit s' usa molt en les montanyes d' Alcòy, y desijant nosatros que no 's pèrga el tal modisme, li dediquém el present recòrt y la cansó que seguix:

Tráureli la masmarruga
al hòme de be y honrát,
es de persones que vólen
totes les peres y el sach.

Qu' es lo que no deu ser, perque això noú mana Deu ni es voler al prògim. Més caritat, caballers y senyores, que tots som germans.

Matamón (la montanya de)

Es la que s' alça y domina á les que rodejen la vila de Carlet y llimiten la Ribera del Júquer; en lo mes alt d' ella edificá eixe pòble una ermita de Senta Bárbera, y com es un punt tan elevát, lo mateix en la Ribera alta que 'n la vega de Valencia es pòsen tots á tremolar quant ve una troná per allí, per lo terribles y desastroses que sòlen ser totes elles. Per això ham volgút nosatros tirarli á eixa montanya estes ralles, y cantarli la consabuda cansó:

Matamón te males jances
quant un núvol lleig el tapa;
no siga que 's tornen panses,
arrebocemse en la capa.

Y encomanemse á Deu, per si les peladilles qu' en tals casos sòlen caure del Cèl mos fan algún trau en la cabòta, que sos perills corren.

Melóns (en temps de), curts els sermóns

Això demana la temporada del estíu, que tan pesát es en los países calents, y tant fastidien totes les funcións relligioses y profanes, sobre tot si se fan en les Esglesies y atres edificis semejants, ahon hia pòca ventilació; per eixa rahò están tancáes les Corts, en los teatres representen á camp ras ó al ayre lliure, y en los temples que no pòt ser, s' aconsella qu' els sermóns y les peces musicals no siguen llargues; n' obstant, hia alguns oradors que s' allarguen masa, logrant que s' adòrga la majoría dels fièls en lloch d' escoltar els sermóns en devòta atenció. A fí, puix, de que dita predicació resulte més fructuosa pera els oyents y manco pesada pera els mateixos predicadors, mos ham permitít reproduir este refrany popular, al que afegín la siguient cansó:

En lo temps fòrt del estíu,
qu' es quant cullen els melóns,

convé qu' els predicadors
no fasen llarchs els sermóns.

Puix si el bòn sermó quant es molt llarch cansa y fastidia, el fluix ó ruin aburrix y fa dormir als que l' ohuen, això si no s' en ixen y s' en van de la Esglesia.

Mercat (el) de Famorca

Es molt celebrát desde antich en tota la vall de Çeta, juçgát de Cocentayna, pero no té de mercat més qu' el nòm, perqu' es un poblet com el puny y allí no s' acòsta una rata, á no ser en les festes de Sen Gaetano. Lo qu' es qu' els pòbles de baix han volgut sempre guasejarse en ell, y ja á mijant del sigle dènau el tío Çamba, de Balones, solía adormir á la sehua neteta cantorrujant: *A la mehua Catalinagna, en anar s' ahuelo al mercat de Famorca, li comprará una siná de gats y gates.* Com á còsa, puix, curiosa y que revèla el carácter humorístich dels nòstres vells, li doném así cabuda, afegintli esta cansó:

Eíxe mercat de Famorca
es còsa d' algún guasó,
puix ni existix ni ha existit
més qu' en la imaginació.

Y ja sabém tots lo que sòl ponderar y remontar les còses quant ella está de tava y li pega per bromejar. No debáes descendím dels mòros, que son mestres consumats en eixa matèria.

Miquèl (Sen) pujá el berenar al cèl

y Sen Masiá l' abaixá. Així ho reça la lletra del refrany, pero en sentit figurát s' aplica á la costum antiga que tenen els treballadors del camp, de berenar á mijant vesprada desde Sen Masiá funs á Sen Miquèl, ó siga desde 24 de Febrer á 29 de Setembre. Lo qual siguent molt just, ja qu' en part alivia el treball dels pòbres

jornalers, mos ha donat á nosatros ocasió pera anotar el tal refrany en esta colecció y de pas cantarli la copla siguient:

Es just qu' el treballador
allá quant fa el día llarch,
berene per la vesprada
y pare lo menys un quart.

Perque així respira y recòbra fòrces, tornant dempuix á la faena en més ayre y bríos, pera alvançar y rescabalar lo perdut.

Mirar en quatr' ulls

Això pòt dirse dels que pòrten ulleres ó antiparres, pero pròpiament s' aplica als que miren en dos ulls fito á fito, en recèl ó en gran interés, perque no 's fíen de la camisa que pòrten posá y tenen pòr de que tots els he la peguen ó els enganyen. Y en este sentit es molt popular el tal modisme, al que li ham volgút fer así llòch y cantarli la consabuda cansó:

Mirar en quatr' ulls ¡que ganga
pa qui sens buscar la tròba!
Això es lo mateix que aquell
que nada y guarda la ròba.

Lo qual no 's deu estranyar hui 'n día, perqu' encara aixina mos enganyen á no parar els gats de vint ungles que s' estilen.

Mirinyaque (el)

Era una espèsie de gabia á estil de pollera, formada de varilletes ó cercolets de fèrro; forrats de galó ó tires de ròba, tal com la portaven les dònes davall del vestit ó falda á mijant sigle XIX; pero segurament ja la usaren les matrones romanes en temps de Horaci y Ovidi, mereixent la crítica d' estos grans poetes, si be fon una reacció contra els vestits tresparents de seda teixida

d' òr, que deixaven al descubert les formes de la dòna; més en lo sigle XV se introduí en Espanya, començant en Valladolit, d' ahon pasá á França y á tòta Euròpa, y continuá en los sigles XVI y XVII; d' asta que torná en lo XIX. De tots mòdos ha segút sempre una mòda molt indecent y escandalosa, havent mereixcút les censures de les persones sensates y les sátires del festíu Quevedo, sobre tot en lo temps que les dònes anaven més curtes y no duyen calsóns davall com ara. Y cabalment per haver fet furor en los nostres díes, y contribuít á que les jóvens anaren tan amples, tòves y bufades de ròba, es per lo que, á títul de curiositat, ham donát entrada así al *mirinyaque,* al que volém també cantarli esta cansó:

La mòda del mirinyaque
feha á les giques molt tòves,
pareixent algunes, barques
de les que peixqueñ anjòves.

Pero elles que, en ser mòda, entren por tot com la romana del infèrn, y si s' estilara portar albarda, també se la posaríen y aniríen tan *campantes* en ella. Les dònes son animals de bòna barra, y dispensen les que no pensen axí.

Misa (la) dels notaris

Pòchs hia hui 'n día que sapien quína Misa es eixa, y sòls entre ls capelláns se sap qu' es la del Divèndres Sant, la qual se reduix á traure el Santísim Sacrament de la urna ó sepulcre del Monument, treslladarlo al altar major y sumirlo el retor ó encarregát de cada parròquia. Com esta espècie de Misa dita de presantificats ó santificats el día abans, se compòn de les ceremònies més precises y es tan curta, el pòble començá á adjudicarla á eixos funcionaris públichs, sense ducte per la fama que tenen de ser pòch aplicáts á les còses de la Esglesia, y cabalment per ser este día ú dels pòchs qu' ells asistixen als oficis divíns. No volém dir en asò que tots els notaris siguen iguals ó que se tòquen de pòch relligiosos, puix ahon hia campanes hia batalls; pero esta es la quimèra ó prevenció del pòble, y com

está tan estesa p' el nòstre reyne, nosatros li ham tirát estes ralles com una curiositat, cantantli l' antiga cansó castellana:

En el cielo hay una uva
y es para los escribanos;
y como no va ninguno,
no le falta ningún grano.

Y per si ésta no pega pròu en lo viu, posarém en son llòch la valenciana:

Dos ovelles y un borrego
son tres animals de llana;
dos abogats y un notari
tres lladres de cap de rama.

En les quals se veu l' aversió del pòble á la gent de ploma; y com á bòn retratiste, no digám que acèrta sempre, pero sí que s' acòsta pròu vòltes al original, qu' es ahon está el mèrit dels retratos. Y dit asò, que perdonen els senyors notaris, que nosatros no tením culpa de que la gent ignorant siga tan mal pensada, tan maliciosa y tan atrevida. *Suum cuique.*

Mix, mix, per la una m' entra

y per l' atra m' ix. Es este un adage molt conegút en les tres provincies del nòstre reyne, y se diu en tò de guasa ó de burla quant algú mos referíx alguna còsa que no mos te á conte ó no mos agrada, y com no mos fixém en ella ni la escoltém á gust, per això solém tirar ma d' ell en eixos casos. De ahí el que nosatros l' hágem reproduít en este llibret y li cantém la cansó que ve:

Mix, mix, diém rientse,
tocantmos les orelles,
que *lo qu' entra per una*
per l' atra, fent cosquerelles,
ix, per ser importuna.

Puix els valenciáns pera fer demostracións espresives y jusques de desagrado, es pinten á sòles, contribuint no pòch á d' asò la sehua llengua y el seu carácter meridional.

Mòdo (el nòu) de contar les hòres

La mòda, que lo mateix que la tos s' apega, y com la política tot ho domina hui 'n día, ha intervengút darrérament dasta en la manera de contar les hòres, y tots els qu' en Espanya preníen de jança y de broma el ouir nomenar les *tretce,* les *catorce,* les *quince,* les *setse,* les *dèsat,* les *dihuit* y demés, ara han de pendre de veres el contar així oficialment, no més perque al nòstre govèrn li pasá p' el cap anys arrere, siguent ministre el senyor Dato, importar d' Italia eixa nòva nomenclatura. Veritat es qu' el pòble no conta aixina, pero jòca molt qu' els serenos, dempos qu' han suprimit en Valencia la salutació angèlica del *Ave María Purísima,* canten *las trece, las catorce, las quince,* etc., *sereno, nublado* ó *lloviendo.* Y per això que particularment als valencians de dins y fòra de la capital jòca tant la tal innovació, ham pensát nosatros enclòurela en esta sòlfa y entonarli la siguient seguidilla:

Las trece, las catorce
canta el sereno,
reganyant pròu les dents
y dient, *bueno...*

Puix encara que li sapia mal, ha de obedir al que mana, pera que no li lleve les pòques garròfes qu' el pòbre guanya pasant la nit en vel-la ó de clar en clar per los carrers.

Molíns (els) de vent

Son molt antichs, tal vòlta del temps de la Reconquista d' este reyne, puix es segur qu' els mòros no 'ls coneixíen, valentse de moletes de pedra, ahon molíen el blat, senteno y seixa pera fer cóques, ya qu' ells no usen el pá com nosatros, lo mateix que guixes, cigrons, llentilles y pésols pera guisar l' alcuçcúç, qu' es el principal plat d' ells. Despuix d' eixa clase de molíns vingueren els d' aygua, y últimament els de bafor y mecánichs, als

que provábleinent sustituirán els elèctrichs; pero jòca vore encara en les montanyetes de la Marina y atres terrenos sechs, eixes torretes redónes en vèles crehuades per remat, les quals estaven destináes pera mòldre el gra y fer farina d' ell. Y com vullga que hui casi nengun molí d' eixos funciona ja y tots van á desaparéixer pronte, á fí de donarlos á conéixer á les generacións que vindrán, els dediquém este recòrt y la copla de costum:

Els molíns de vent son hui
una antigalla d' abans,
que com no 'n sabíen mes
la preníen en dos mans.

Puix cada edat té lo qu' els adelants li proporcionen, pero per això no devém burlarse de la pòca cultura dels antepasats, perque sens ella, la nòstra, que també está destinada á desaparéixer, tampòch no havera adelantát un pas.

Mon (en este), uns pasten y atres van al forn

Es una espècie de perogrullada; perque ja se sab que cada ú te 'l seu ofici, ocupació ó seguida, segons el estat, fortuna ó posició que ocupa en la societat; pero això no lleva qu' este modisme ó refrá siga molt corrent en tots los pòbles del nòstre antich reyne, donantli cadascú diferent aplicació ó interpretació. Nosatros en canvi, no volent afondar més en éll, m' hos contentém en les pòques línies que li ham dedicát y en la cansó que aném á cantarli:

Qui vullga pá de profít
que s' el paste sempre 'n casa,
que anant á péndrel al forn
ix car y no té sustancia.

Aixina ho fan en les cases que tenen molta familia, y uo pèrden res; més com cada ú se fa els seus conters y s' arregla les sehues tiretes, lo millor es callar y *en boca tancá no entren mosques*, segons diu el provèrb.

Mongó (la montanya de)

S' alça magestuosa en la provincia d' Alacant, partít y terme de Denia, á qual pèu nort s' asenta esta ciutat; segons Escolano, els romans la nomenaven *Mons Agonis,* mont dels jòchs y de les lluytes, per l' anfiteatre que degué estar situát á la sehua falda ab dit objècte, y els mòros la denominaren *Gebel Caon,* mont Cauno, del que se formá despuix *Montgaon* y per últim *Mongó;* té 770 mètres d' altaria, terminant en lloma obtusa ó roma, y s' estén de llevant á ponent, formant l' estrem d' orient el cap de Sent Antòni; de dalt d' ella se desfruten vistes magnífiques, com la mar y les iles Balears, gran part de la Marina, les montanyes de Segaria y de Lahuar, l' hòrta de Gandía, la vila y castell de Cullera y dasta la vega y ciutat de Valencia; tota ella está vèrda en la falda nort, així com árida y plena de penyes pelades en la de mijorn y en lo cop ó caramull, veentse devés la mitat, sobre un replá, restos de un campament romá y d' un forn de fundició, y haventse trobát anys arrere pròp d' allí una òrça en varies monedes grègues. Tal es el celebrát *Mongó,* al que nosatros li ham dedicát estos raixgos históric hs y la consabuda cansó:

La montanya de Mongó
es bonica perque sí;
honremla, puix, com mereix
continuant son nòm así.

Y afegint qu' el Venerable Pare Esteve, fill de Denia, día que la sehua falda de ponent li semblava á la montanyeta del Calvari de Jerusalèm, y per això fundá allí el convent franciscá de Jesús Pòbre, qu' encara se conserva.

Mòrt (al), ni vinya ni hòrt

En efècte, el qu' es mòr no s' endú res d' este mon al atre, com no siguen les òbres bònes ó males que feu mentres vixqué así baix; nuét del tot el parí sa mare y

així ve á quedar en la fòsa, ja que funs la mortalla y la caixa ó ataút es podrixen á lo millor, restant sòls d' éll un asquerós esqueleto. Tal es el fí de tot aquell que naix, fí verdaderament trist y desastrós, si no creu en la inmortalitat de l' ánima, y si en vida no ha procurát guanyar la felicitat etèrna, que deu ser l' aspiració de tots. Per això eixe adage, provèrb ó lo que siga, cundirá sempre per tots los pòbles del reyne, com una veritat que nengú ducta, qu' es lo que nosatros ham volgút recordar en les anteriors ralles y en la copla que seguíx:

Al mòrt, ni vinya ni hort
diém tots casi els més díes;
y lo cèrt es que al pensaro
s' acaben les alegríes.

Y ócala que pensárem tots més á sobint en la mòrt y manco en les còses de la tèrra, que atra molt diferent sería la nòstra conducta.

Negre (el) de les òlles

Este sobrenòm s' aplica per broma al qu' es molt puját de color ó moreno, y segurament se referíx á ú d' eixos escuraplats, galdufaris ó fartons, que may se vehuen saciáts de menjar y beure, y quant els conviden en algun puesto arramblen en tot, deixantse els plats y casòles casi escuráts y tremolant els barrals y ampolles de ví. En este sentit es molt corrent en tots els nòstres pòbles, donantmos á nosatros ocasió pera tirarli estes ralles y cantarli la cansó que seguíx:

Negre de les òlles dihuen
al qu' es moreno y tragó,
que menja més qu' es carréga
y també beu un muntó.

Y no se crega qu' eixos embuders ó aventajáts en la fartera abunden pòch, puix dasta en poblets de mala mòrt ni hia una porció que son capaços de menjarse l' ancrusa d' un ferrer, y de béures la mar si 's tornara vinarra.

Nit (mala) y parir filla

Així ho sòlen dir els casáts quant tenen ja un ruyxát de giques y encara no han tengút nengun gich, y al revés quant tot son gichs y no tenen nenguna gica; y es perque tant hòmens com dònes voldríen que la còsa anara més compartida, y al no eixir aixina, perque no convé ó Deu no vòl, sempre tenen una tapadora ó atra pera oposarse á la voluntad del de Dalt; d' ahí este modisme tan escampát per tot lo reyne, y el que nosatros li hájem tirát estes ralles en la cansó de costum:

Mala nit y parir filla
es un adage vulgar,
qu' el pòble sempre te á punt
quant les còses l' ixen mal.

Pero li podríem replicar: *¿Qué á quí l' ixen sempre be?* Si alçaren el dit els que ixen be en tot, pòchs l' alçaríen. Conformémse, puix, ó sinós aném á Manises per un mòl-le qu' heu fasa tot igual.

Nit (de) tots los gats son pardos

Qui tragué eixe modisme, ditjo ó provèrbi, deuría tindreu provát y esperimentát pròu vegades, de mòdo que no hia ducte de qu' es veritat; més al dir gats, es deu entendre en general de animals y persones, volent significar que de nit, y majorment si fa fosca, tots els colors apareixen oscurs ó pardosos, y que no devém fiarse de la vista, perqu' esta enganya, com diu el ditjo. Y com vullga qu' el tal modisme está escampát per dins y fòra del nòstre reyne, empleantlo tots en sentit bromesch ó festiu, á fí de que no 's pèrga, ham volgút nosatros que figure en la present obreta, cantantli mateix que als atres esta cansó:

De nit tots los gats son pardos
diém sempre així de jança;
pero qui nou' creu y es fía
sòl tornárlise una pansa.

Qu' es lo que ha sosuít á molts per no haver cregút al que 'ls volía be, y els aconsellava que no ixqueren de nit de casa, puix á d' eixes hòres sòls van per fòra els malfactors y els llops y les raboses.

Novensáns (els)

Dona enveja, particularment als que desitjen allistarse en la confrería de Sant Agustí, vore lo feliços que son els novensáns ó recen casáts; quína satisfacció y alegría tenen repartida per tot lo còs, quínes rialles y bulles més dolces al mirarse y parlarse uns als atres, y quántes demostracións de voler y cariny no fan en eixos primers díes y durant la lluna de mèl, en la que tot ho vehuen de color de ròsa y tantes ilusións se fòrgen en la sehua imaginació de anemoráts. Com la còrda seguix al pual, novio y novia sempre van juntets, de bracero y agarráts de la má á tots los puestos, com si tingueren pòr de pèdres, no encontrantse bé y dasta posantse trists quant no están la ú pròp del atre. Pero lo que son les còses del mon, á penes pasa eixe temps, que casi sempre es molt curt, y entra el de la reflexió, ja cada ú va per son de cap, serios y sense mirarse, puix s' acabaren del tot els mimos, les bromes y les ilusións. Y així com abans tararejaven la copla vulgar de

Como somos novensanos
y queremos dormir mollos,
compraremos matalafos
y coixínos y llansolos...

Ara ja canten en la cara trista y llastimosa est' atra:

Dicen que el casar, casar;
yo también me casaría,
si la vida del casado
fuera como el primer día.

Y per això qu' en tots los pòbles d' este y dels atres reynes pasa igual en pòca diferencia, nosatros, sobre no perteneixer al grèmi, els ham volgút tirar estos requebros als novensáns, desijantlos una etèrna lluna de mèl, lo mateix que als aspirants á entrar en éll.

Número (el) cent

Desde la primera mitat del sigle XIX que ve donantse, entre atres, eixe nòm á lo que els vells díen la *secreta, l' escusát, el comú,* y que parlant en bòn romanç, sòls mereix el de *cagador* ó *cagadora,* perque pera d' això está destinat; pero vesli á la gent de ara, que de tot fa ascos, en eixes antigalles, si vòls qu' enseguida et tracte de *ranci, atrasát* y *oscurantiste.* Per lo tant, á fí de seguir la corrent, quedém en qu' el número 100 s' aplica al *retrete,* com dihuen en les Estacións del Fèrrocarril y com vòlen les persones ben educaes y fines. Y dit asò, sense intenció de ferli mal tèrç á nengú, mos despedirém d' este punt, cantantli la copla siguient:

Número cent diu en guasa
la gent lletrada al *comú,*
perque lo que allí tots deixen
ja nou' reclama nengú.

Y pròva d' això es que apenes cadaú fa sos fets, pòsa la tapadora damunt, segurament pera que no 's gèle la mercancía, s' ataca de presa la ròba y s' allarga en tot lo fil.

Óbra de lo que sôbra

Este es el dijo ó refrany popular tan escampat per tot lo reyne de Valencia, y verdaderament que deu ser així, puix el que no te fòrça no pòt alçar pes, lo mateix qu' el que caríx de fondos ó recursos no deu empenyarse en fer grans òbres, perque s' atascará y no podrá acabarles, com ha sosuít á molts; cadascú que òbre, puix, segons les sehues fòrces ó posibilitats, en qual sentit ham volgút nosatros que figure así el tal refrany, cantantli la copla de caixó:

Óbra de lo que sòbra
y no tindrás perill
de quebrar ans de l' hora,
com pasa á mes de mil.

Puix voler farolejar no tenint pera tant, es voler fer riure y acabar málament, com el qu' estira el llansòl mes de lo que presta y es queda en lo c... al ayre.

Óbra (ser) de Románs

Se diu de la qu' es sòlida ó fòrta y ben feta, que ha costat molt de fer y moltísims dinés, á imitació de les que feha el pòble rey; y com eixa frase ó modisme es proverbial y al mateix temps popular, ham volgút nosatros que constara así, igual que la copla que li dediquém:

Les grans òbres dels Románs
son sòlides perque sí,
y no 's pòden comparar
en moltes que s' en fan hui.

Y no 's perque no sapien ferles bònes, sinós perque vòlen ferles pronte y gastar en elles pòques japes; per això diu el refrany castellá: *poco dinero poco meneo.*

Onófre (l' atach en la ermita de Sen) de Quart

Fon el 27 de Juny de 1808, en el qual l' eixèrcit francés manát per son General Moncèy, vencé á 8.000 paisans de Valencia y dels pòbles dels alrededors matant entre 'lls á 10 de Quart de Poblet y uns quants de Manises; mes encara que vençúts els nòstres en aquest atach y en los de les Cabrelles, en lo pòrt de Pajaro y entre Sèt Aygües y Bunyòl, pagaren el pato els gavajos el día 28, vespra de Sen Pere, perdent á les pòrtes de la capital 3.000 hòmens. Y esta derròta del enemich de nòstra patria es la que 'ls valencians van á conmemorar, celebrant el primer centenari, qu' es precisament lo que á nosatros mos ha mogút á fer así els presents recòrts y á cantar la corresponent cansó:

Eixe atách de Sen Onòfre
els Quarters no han olvidát,

qu' en son còr y allá en la ermita
está en un taulell gravát.

Y això es lo que deuen fer tots los pòbles amants de la sehua patria, respetar y perpetuar les tradicións d' ella per mitj de monuments que trasmitixquen eixos sentiments als fills del seus fills.

Orejon (el) de Villena

En la plaça del Mercat d' eixa població s' alçava abans una torre d' estil barròch, ahon estava el rellònge públich, y al tocar la campana les hòres, asomava el cap per un finestronet la estátua d' un burro en orelles descomunals; este era el famós *Orejon*, que tant feha riure als patans forasters quant anaven á la fira. Pero els progresistes villenensos no volent sense ducte que ningú els banyara la orella, tiraren á terra en 1888 aquell rústich é històrich monument, deixant en dit punt ròneगament la coneguda fònt dels *Burros;* de mòdo que llevaren el burro perqu' els avergonyía, y en canvi ne posaren més, pera acreditar millor qu' era el pòble d' ells. Descorrixen molt sèrts partits rutinaris, puix en llòch de fero pel cap, ho fan pels pèus. Per aixó li ham dedicát nosatros al tal orellút estos retalls y la cansó que seguíx:

El *Orejon* de Villena
fon un temps tan celebrát,
qu' encara dura son nòm
dempuix d' haverlo llevát.

Y es que cèrtes còses honren als pobles, per més qu' estos les crehuen bojornoses. ¡Cuánts ne manté la farina y ella fina que fina!

Orguenéts (els tíos dels)

Als darrers del sigle pasát veníen á Valencia molts italians en orguenets, violíns y arpes, que tocant eixos instruments per los carrers de la capital y pòbles de la

vega, es guanyaven el pá; y com aquella mina segurament ja no dona aguiletes per haverse eixovát del tot, els tals tíos ja no s' acòsten per así á regalarmos els oíts en les sehues músiques y cantinèles, barata els *dineris* que m' hos traíen á fòrça de *pidolar* y fer no pòques çalèmes y cortesíes, pera lo qual son molt llarchs els estrangers. ¿Quí se deixa, puix, estes còses pasáes en lo tinter?—*No convé,* dirán vostés, y per això les recordém en este puesto, cantantlos ademés una cansó:

En arpes y violíns,
òrguens y 'atres instruments,
veníen els italiáns
á emportármose *l' argents,*
fentmos çalèmes y máns.

Pero, gracies á Deu, ja no tornen á divertirmos, de lo que devém alegrarmos, perque les sehues albáes y serenates al ple del día m' hos eixíen més cáres qu' els hòus á real.

Orige (l') dels guants

No se sab quí els inventá; pero dehuen ser molt antichs, per quant la Sagrada Escritura ja diu en los salms de Davit: *Vòl tirarli el guant á Edòn;* y en la història de Ruth y dels Hebrèus, sense ducte ja els usaven, puix ells díen *el vestit de les mans.* Segons Homero, Laestre treballava en lo seu jardí, *cubèrtes les mans per uns guants.* En temps de Sòcrates, lo seu discípul Conophon, al pintar les costums pèrses, diu: *No satisfets en taparse son còs, sos braços y sos pèus, encara es posaven fundes en ses mans.* Els grèchs y els románs també usaven guants. En la Era Cristiana, no s' encontra nengun escrit que fasa menció dels guants dasta el sigle IX, be que dònchs no eren guants, sinós *manòples* de fèrro lo que usaven els cavallers. Funs els frares els usaren, y quant es celebrá el concili de Aix, quedaren prohibits pera les comunitats relligioses, més dempuix foren autoriçáes totes pera poderlos usar sòls de pell de borrego. En tots els temps els guants han segut una espècie de sachs forráts; y únicament quant els frares alcançaren permís pera

poderlos usar, fon quant entrá en ells la perfecció, donantlos la separació dels dits, com en les manòples citades; pero sòls els hòmens ne portaveu, puix era senyal de poder y de fòrça, costum que durá molts sigles. En l'any 1802, al donarlos als bisbes de Palebon y de Mausero la mitra, els donaren també un guant; y segons conten les cròniques ingleses, en lo reynat d' Enrich II, á lòrt Carlesgle, condenát per delit de alta traició, li llevaren la espasa, l' armadura y els guants, com á signe de degradació. L' us dels guants en França fon en temps de Catalina de Mèdicis, y sòls per dita època fon quant alguns es dedicaren á fabricarlos, puix abans rònegament Florència tenía eixe privilègi. Finalment, ants de la revolució francesa de 1793, no més usava guants la aristocracia; hui ja els usen tots, dasta els cotgeros. Per això demprés de enclòure nosatros así aquets retalls històrichs dels guants, els cantém també la seguidilleta castellana que ve:

Gato con guantes
no caza ratones.
—Pero caza sin duda
cosas mejores.

Com diu que li contestá l' enguantát al dotor de secá que volía riures d' ell. Y tenía rahó el primer al juarli la bolera al segon.

Osos y mones

També en lo sigle pasát veníen molt per así eixos tíos estrangers en osos, mones y monòts, fentlos ballar al sò d' un panderet y d' una tonadilla que cantaven, de la que no s' entenía palòta, y élls menjant y bevent á la nòstra salut sense treballar; lo qu' es que segurament s' els acabá aquella ganga, y ja no s' en veu ú per una espillera. Com á còsa curiosa, puix, la incluím en la present colecció, dedicantli la cansó de reglament:

Osos, mones y monòts
mos duyen els estrangers,
pera que vérem lo destres
que son en traure els diners.

Sense acajar el llom, per supòst, y no mes fent acataments, monáes y çalèmes, pera lo que ròneгament pareixen nats y criats eixos de les casacòtes llargues y pantalóns com á sachs d' amples.

Pa (el) beneyt

La costum antiga y pietosa de benedir en Valencia les confreríes de Sen Ròch, Senta Llucia y atres, cèrt número de pans, pera repartirlos als confrares, encara existíx en alguns pòbles del nostre reyne, y tots els qu' están enteráts en dotrina cristiana, saben que tastant eixe pá guanyen indulgències, ademés de perdonarlos els pecats venials, ja qu' es una de les nòu còses qu' els perdonen. Més com hui 'n día hia tanta ignorancia en matèria de relligió, y dasta moltísims dels católichs fan còr y ajuden als sectáris á burlarse de les sehues práctiques pietoses, no més perque les ignòren, m' hos ha paregút oportú y convenient fer así menció d' elles, abans que desaparega del tot dita costum, com també dedicarlos esta cansó:

Qui menja pá beneít
en devoció reverent,
li perdona els pecats leves,
per més qu' es riga la gent
que no creu en còses d' eixes.

Perque si férem cas de la gentòla descreguda de hui, seríem tan ignoránts y ruíns com ella, y no faríem res de bò; deixemla, puix, que brame y lladre tot lo que vullga, que ni els brams dels burros ni els lladrits dels gosos arriben al Cèl.

Paláu (el) de Alaquás

Está situát en mitj del pòble, aislát per totes parts y unit á la Esglesia parroquial per una galería cubèrta, en testimòni de patronat; ampla portalada redona, en grans dovèles, dona entrada al sevér vestíbul, en el qual

no manca el piló pera montar á cavall, y este vestíbul s' òbri per mitj d' un arch amplísim y atrevít sobre el pati claustral, de archs oxívals, en galería superior de corrèctes contorns; les habitacions revèlen la grandiositat en qu' en los sigles XV y XVI s' edificaven estes cases solariegues, y les parets, hui emblanquinades y nuetes, encara deixen vore en los racóns restos dels marchs dorats de grans quadros que les decoraven; els pisos pavimentats de rajoletes mudéxers son molt interesants, y consevòl que contemple de fòra les quatre torres quadrades, en almenes, que adornen els ánguls del antich edifici, creurá qu' encara l' habiten els descendents de l' aristocrática familia de Aguilar, de orige cordovés, y después de la de Açnar Pardo de la Casta, de prosapia aragonesa; pero deu saber qu' el posuidor d' eixe títul vené fa pòchs anys á un particular el paláu y les terres que tenía en Alaquás. Y creguts nosatros que honrém y favorím tant á eixe paláu senyorial, com á la industriosa vila qu' el conté, li ham tirát estes ralles y li cantém la cansó que seguix:

El paláu de quatre torres
que s' alça en mitj d' Alaquás,
adorna molt á eixe pòble;
pero ¿quí d' això fa cas?

Hui 'n día nengú, perque la gent mira eixos caseróns com una ombra de lo que foren, y sab que ja no han de tornar mes; en tot y en això respetém la memòria dels senyors feudals, puix á d' ells se dehuen moltes Esglesies y no pòques òbres de pietat.

Paláu (el) de Altamira en Èllx

Te una cara ó frontera en la plaça Major y l' atra en la de la Fruta, fòra del antich mur, conservant en lo cós del mitj la torre del Consell, que s' edificá en 1441, y en un atra, construída en 1573, el rellònge, notable p' els famosos y populars ninòts *Calendura* y *Calendureta,* els quals en grans maces de fèrro peguen á les campanes al tocar les hòres y els quarts respectivament. Son estrany nòm se creu que ve de *Kalèndes,* y com á còsa

rara y curiosa la fem constar nosatros en estes planes, encara que hui dit paláu senyorial servix de presó pública, cantantli la cansó de costum:

Ellx es ciutat celebrada
per sa mòra *Calahorra,*
per son paláu d' *Altamira*
y els palmerals que atesora.

Això sense contar els molts restos que conserva de l' antiga *Illici,* el famós drama sacro de l' Asunta y la suntuosa y monumental parròquia major.

Paláu (el) dels Comtes de Cocentayna

Es gran y quadrat, en dos torres també cuadrades als costats de la frontera y pòrta principal, que cau al mitjorn en la plaça del Mercat; encara permaneix sancér, pero sòls resta en éll de notable la *Sala daurada* en la planta baixa de una de les torres, estant les parets despullades dels richs tapiços que sense ducte les adornaven, si be 's conserven casi intactes les interesants pintures al fresch de la bòveda semiesfèrica, deixant els archs que la crehuen tretce espays pera disenyar l' apoteòsis cronològica de la casa de Corella; en mitj de dita bòveda está pintat el rey nové de Navarra, Garci Sángeç, germá de Inyigo Ruiç, primer senyor de Corella; els huit primers figuren en los llunets, cadascú en son lletrero corresponent, y en los quatre segments que queden lliures, hia soberchs blasóns, entre 'ls que sobrix el ròig ó de gules de la dita familia, el qual te per timbre una serp en lo cap y la cara de dòna, rodejada de flames y la cúa enroscada al còll, que dona vòlta per tot l' escut; en lo fris que corre per davall de la bòveda, hiavía trenta sis retratos, pero no més es conserven els buyts redons d' ells, puix els llènços foren arrancáts. En la part del mateix paláu, recaent á la plaça de les Mònjes, está el convent y Esglesia de les Franciscanes descalçes, en qual altar major es venera la histórica y milagrosa image de la Vèrge del Milacre, regal del Papa Nicoláu V al primer compte, y tenguda en molta estima per supòndres pintada per l' Evangeliste Sen Lluch. Y com

á còses dignes de menció, tant la esmentada imatge com el paláu dels pietosos comtes, bam tengút nosatros el gust de dedicarlos así aquest pòbre recòrt y la copla que va á continuació:

Els comtes de Cocentayna,
distinguits en la pietat,
alçaren eixe paláu
y el convent que hia apegát.

Y supòst qu' els succesors de tan noble familia posuixen encara propietats rústiques y urbanes en Cocentayna, y son administrador ó apoderat residíx en lo mentat paláu, no pedríen res d' encarregarli la restauració del grandiós edifici, contribuint en això á perpetuar la fama de illustrats de sos ascendents, com feu anys arrere el noble duenyo del castell de Benisanó.

Pallòch (el cantoner)

Fon un *cabecilla* republicá, que quant al Cantó de Valencia es realçá contra el Govèrn constituít, capitanejant á una porció de paisáns, casi tots de la provincia d' Alacant, d' ahon era éll. Va ser dels que més se resistiren y dels darrers que se retiraren, al vore els destragos y les víctimes que causava en la ciutat el bombardeig del general Martineç Campos, embarcantse en lo Grau en companyía de la sehua gent y desembarcant en Morayra, d' ahon s' en pasá á Benisa, Xaló y Murla. En esta darrer vila es desparramaren tots cap als seus pòbles, amagantse éll en una casa, de la que ixqué embolicát en una cárrega de fem, y matantlo els seus mateixos amichs en les afòres, junt al camí de Benigembla. Ocurrí este fet en l' estíu del any 1870, y com tingué alguna celebritat el tal *Pallòch,* á títul de curiositat l' incluím en este llibret, en la cansó de costum:

El cabecilla Pallòch
doná quefer en Valencia,
pero el pòbre la pagá
entre Murla y Benigembla.

Per això no 's pòt ser cap de res, puix al primer que

li tiren es á d' ell, y despuix si es menester el dònen als gosos ó als gats, això si no 'l colguen de fem, com li sosuí á este *cabecilla.*

Pantalóns (els)

Esta pesa del vestit dels hòmens, compòsta de dos camals que prenen dende la forcadura y abaixen dasta els turmells, y de la part de dalt que arremata en la centura, sòls conta un sigle d' existència, puix fon inventá per lo celebrát general inglés, duch de Wellington, durant la guèrra d' Espanya contra els Francesos, en la qu' el indicát caudill feu posar eixos estranys calsóns als seus regiments británichs. Dels militars pasáren ben pronte á les demés clases els *calsóns Wellington,* com els díen en un principi als pantalóns, á pesar de la gran oposició que li feren á eixa mòda, no sòls les persones de gust, sinós tots els pastors de la esglesia anglicana; la oposició fon tan tenáç, qu' encara hui en molts llòchs d' Ingalatèrra, Alemanya y Paisos-Baixos dúen els dòmines protestants el calsó curt antich. A tal estrém arribá l' òdi del clèro protestant als pantalóns, qu' en una pastoral fejada en Sheffiel l' any 1820, prohibía als sacerdots que portaren pantalóns llarchs al pujar á la cátedra sagrada. En tot y en això els pantalóns s' han fet comuns en tots los paisos civiliçáts. Y com vullga que ademés de rara es una vestimenta estrafalaria, això es pròu pera que nosatros li hájem tirát estes ralles y acabém per cantarli esta cansó:

Els pantalóns son inglesos
sobre inventarse en Espanya;
pero guanyen els francesos
á portarlos ¡còsa estranya!
com á sachs de nyoreteros.

De mòdo que ben miráts, pareixen aquells que diém nosatros *sèt camals catorce sarahuells,* de tan amplísims y estravagants que son els del gavajets, lo qual res te de particular donát el seu carácter frívol y afeminát.

Panyo (el)

Era un cant y ball, que s' estilaven molt en los póbles dels distrits d' Alcòy y Cocentayna, allá p' els anys 1850 y siguients, y segurament els portaren de Castella els treballadors que anaren allá durant la gran seca de 1848 y 49. Com un recòrt, puix, el reproduím en este llòch, cantantli la mateixa cansó dels nòstres páres:

Al paño fino en la tienda
una mancha le cayó,
y á menos precio se vende
porque perdió su valor.

Afegíen també un estrivíll, qual lletra no recordém, pero sí que una y atre eren pròu vius y alegres.

Parcent (la casa-paláu de)

Es de les més grans, si no la primera de Valencia, y seguíx encara embargá, per haver deixát molts deutes al morir el darrer duenyo d' ella y comte d' eixe títol, segons ham oít referir. Te tres fronteres ó fajades, la principal que cáu al carrer de D. Juan de Vilarasa, la segon al de Senta Teresa y la posterior ó de darrere al de Belluga; també te quatre pòrtes d' entrá, y en l' interior dos espayosos pátis quadrats y moltísimes habitacións llogades á diferents particulars, sense contar els salons que ocupen el *Patronat obrer de Sen Vicènt Ferrer*, la *Juventut Catòlica* y la societat valencianista *L' Antigor*. Que sapiám, no hia dins d' ella res de mèrit artístich, si be te l' històrich d' haver segút Paláu del rey intrús Jusèp Bonapart ó Pèp Botella, com li díen els valenciáns. Per lo que representa, puix, encara despuix de suprimit el seu comtat, fem así menció d' eixa gran casa, dedicantli aquesta cansó:

El comte antich de Parcent
fon entre tots distinguit;
més hui sòls resta la casa
d' eixe noble tan cumplit.

Qu' es lo que pasa á tots y á tot en este mon; brilla un pòch de temps, decáu despuix ó ve á menys y mór per fí. *Sic transit glòria mundi.*

Pardal (el) descuát

S' aplica al hòme espavilát, corregút, través y de grans tragaderes, que no desfá may partit, per res y qu' entra per tot com la romana del infèrn. Un sugècte d' eixa clase y d' un gènit tan obèrt, si li pega per be, es capáç de fer dasta milacres, pero si li pega per mal, pòt trestornar tot un pòble y causar la ruína de moltes families; convé, puix, saberlo entendre y guanyarli la voluntat, si volém traure partit d' ell, perque si mos pren en tema y m' hos aborrix, pòt llançarmos á pèdre y dasta fermos anar al carafalet. ¡Deu m' hos lliure d' ell! Y per això que hia pòch que fiar d' un ent així, y devém anar en pèus de plom en ell, devém coneixerlo bé pera saberlo tractar, y mes sabent que no 's ú á sòles, sinós que abunda molt en tots los pòbles eixa casta de pardals; tal es l' objècte d' estos mal traçáts renglóns y de la cansó que encaixém á continuació:

Eixos pardals descuáts
abunden per abon sevòl;
no m' hos fiém un pèl d' ells
que m' hos pòden fer la còl.

Puix els bòns pera que mos honren y els mals pera que no mos deshonren, com díu el refrany. Y el que n' hou vullga fer, que n' hou fasa; nosatros en això ni tirém ni paguém.

Penyagolosa (la montanya de)

Es la més celebrada y notable del antich reyne de Valencia, estant situada en la provincia de Castelló, á una llegua al Mijorn de Vistabella y mitja al Llevant de Benicásim, en lo nomenát Maestrat; sa figura es cònica,

de pedra caliça, en còstes ó pendents suáus y algunes trencades, y está poblada de varies plantes desde 'l pèu funs á les puntes mes elevades, en quals punts els trencats son frecuents, els precipicis s' afonden dasta pèdres de vista, les penyes están pelades, els banchs se veuen trencáts é inclináts, y els barranchs y sèrres alternen en atres de diferent tamany. En temps antich degué sense ducte aquesta montanya ser redona y terminar en punta roma, pero bé haja eixít del fondo de les aygües per la espulsió de fòchs submaríns, com opina l' eminent naturaliste Cavanilles, bé s' haja arruinát fòra de les aygües per algún tèrratrémol ú atra causa, lo cèrt es que pergué la mitat de sa masa devés al Ponent, vejentse sa enòrm mòle com á tallada á pich per eixa part; se conserven en lo seu punt més alt tres puntes, casi tot l' any cubèrtes de neu y ocultes entre bòyres, apareixent les còstes que conduíxen á ell plenes de tròços en ánguls agúts, moltes pegines paregudes á orelles, y en los barranchs de les faldes del pich vetes de carbó fòsil y apiçarrades, creixent per totes parts, pins, arbusts y plantes medicinals, encara que escasejen les aygües. Son nòm es corrupció de *Penya colosa* ó colosal, y se creu que formá part del *Idubeda* dels antíchs, calculantse la sehua altaria ó elevació en 2.000 mètres sobre 'l nivell de la mar. Y com á còsa tan notable, rara y curiosa, ham volgút nosatros donarla á conéixer en este puesto, cantantli á part la cansó que li pertòca:

El mont de Penyagolosa
es célebre y afamát
en lo reyne de Valencia,
y més en lo Maestrat.

Com á qu' es el primer y principal de la tèrra del Gè, y el de major elevació de tots ells, inclús el de Mariòla, que li fa puntes.

Parle yo y acèrte qui vullga

Això fan molts hui 'n día, parlant foradát y arréu, sense tò ni sò, y soltant á lo millor cada barbaritat que fa tremolar el sòl; y lo mes bonico es que 's queden tan

serios com un bollet de á dos y tan satisfets com si en sa vida hagueren trencát un plat de fòch. Ves y díguesli algo á eixa gent si vòls qu' et diga l' anvés del pòrch, volent encara tindre rahó y fer y contrafer. Per això lo millor es riures d' ells y deixarlos barbariçar, tráurelos á la vergonya, com fem nosatros en este modisme, y pera darreríes cantarlos una cansó:

Parle yo quant tinga gana
y acèrte tot el qui vullga,
que á mi me te lo mateix
que ú sembre y atre cullga.

Y si no te veo, doble, com dihuen els castellans, puix eixe es el trellat que trauen tots els que no 'n tenen mes en la cambra de dalt y s' han posat ya el mon per muntera.

Parròquia (la) dels pillos

Així nomena el pòble hui 'n día á la parròquia de Sen Joan, la tercera de Valencia, lo mateix qu' en atre temps li día dels *belitres,* el venerable Pare Esteve de Denia; es suntuosa, de planta rectangular, proporcións grandioses y s' alça en lo Mercát, front á la Llònja de la seda, de la que no desmereix dins del seu estil. La fajada recaent al Mercát, si be l' adorna el graciós y elegant *campanil,* que corona la famosa águila de bronç, dita el *Pardal de Sen Joan,* l' afeen molt les casujes y paraétes dels llanterners, podent lluir en llòch d' ells una escalinata regia, qu' es lo que li correspòn; la frontera principal que cau á la placeta dita el *Pasage de Sen Joan,* ostenta el gran rosetó tapát, conegút per la celebrada *O de Sen Joan;* la mija tarònja de la capella de la Comunió no careix de magestat, siguent sevér el campanar grèch-romá en raixgos oxivals, de gust clásich les cinch pòrtes d' entrada, y en algunes finestres gòtiques lo demés del esterior. La bòveda gòtica del interior, pintada al fresch per Palomino, es magestuosa, y sobre tot els *Apòstols* que hia entre les finestres, ningú, llevát de Miquèl Angel, els havera pogút traçar iguals en entonació y colorít, siguent ells pròu pera acreditar á son autor

d' excelent fresquiste; del mateix son els freschs de la capella de la Comunió, decorada en més gust qu' el resto, y en la tancá del espayós Presbitèri altèrnen el bronç y els márbres, els quals decòren també la tròna ó púlpit, treballát en Gènova per Ponçanelli. L' altar major, encara que barròch, es hermós; te quince imágens, degudes les dels titulars á Munyóç y les atres á Sangís, lo mateix que les pintures al òli son casi totes de Conchillos; hia ademés dos quadros grans de Palomino en dit altar, inferiórs als seus freschs, y una *Purísima de Juanes,* reproducció de la de la Companyía; una *Cena* de March, en la capella de la Comunió; un atra de Orrente, en la Sagristía, y en la capella de Senta Rita uns llènços de Brel. En quant á escultura, les estátues d' alabastre dels dotce patriarques, fills de Jacob, treballades per artistes luquesos, si no de gran mèrit, tenen bòn aspècte. Este temple principiá per una ermita, situada en l' arravál mòro de la Boatella, ahon fon ferít el Rey Conqueridor en una eixida dels árabs, y se convertí en Esglesia parroquial en 1366, la qual estava dedicá á Sen Joan Batiste, Patró del entonces Bisbat, y no als Sants Joans, com vòl Boix, agregántlise el segon titolar Sen Joan Evangeliste eu lo sigle XVII, quant á les célebres disputes entre Batistes y Evangelistes; se restaurá á fins del dit sigle en pòch gust, pintant Palomino en 1699 la *Glòria* del Presbitèri, y lo demés de la bòveda, en llunets sobre la vida dels Sants titulars, y en 1700 l' admirable *Apostolat,* del qual diu Pònç que supera á la 'scala del Escorial, de Jordá; despuix no ha sufrít més canvis que la renovació dels tejos y parets per D. Lluís Lópeç á mitat del sigle pasat. Y atenent nosatros á l' antiguetat é importancia d' esta parròquia, ja que s' olvidárem d' ella en lo còs de la present òbreta, ham volgut tirarli así estes ralles y cantarli la copla que seguíx:

Dihuen parròquia dels pillos
á Sen Joan del Mercát,
perqu' entre gats de vint ungles
y atres pardals descuáts,
tant fòra com per dins d' ella
en lo carrer t' han deixát,
no més que beques un pòch
ó vájes algo encantát.

Con que anar en pèus de plom, mirar en quatr' ulls y no fer el bambáu en eixe puesto, que hia molts barbers que afayten á pèl y á repèl, y algunes sirenes qu' encandilen y fan somiar despèrt.

Pasiego (el) de Sueca

El páre ó ahuelo d' eixe senyor, hui propietari riquísim de grans posesións y cases en aquella vila, en Valencia, Bétera, y entre atres la estensa y fèrtil colònia agrícola de *Calabarra* en terme de Turís, fon sense ducte ú d' aquells venedors ambulánts qu' en lo sigle pasát veníen molt per así, procedents ó naturals del vall de Pas, en les montanyes de Santander, del qual rebíen el sobrenòm de *pasiegos* els hòmens y *pasiegues* les dònes; y com cada ú te 'n lo mon la sehua estrèla, el que no naix ja estrelát, y la fortuna es tan loca, de simple venedor de puntilles, randes, encaixos y atres objèctes per l' estil, á la vòlta d' alguns anys se convertí en propietari de Sueca, ahon s' aveiná, deixant al seu fill rich poderós al morir, lo mateix qu' este deixará als seus el día que falte. Quant, puix, s' ham ocupát d' atres tipos ó personages *sui generis* en este llibre, també ham cregút del cas posar en éll al present y ademés cantarli la consabuda cansó:

Es el *Pasiego* de Sueca
un ricajo poderós,
que feu la sehua fortuna
sent actíu y laboriós.

Puix no se diu d' éll res que puga empanyar la sehua vida, y per això lográ acomodarse y acomodar als seus fills en les principals families d' estes provincies. *Fortuna te dé Dios, hijo, que el saber poco te vale.*

Pasqual Rico de Planes

Era un gicòt mitj simple que anava á captar p' els pòbles de la contorná, descals, mal vestit y en cascarra,

y sempre estava alegre y content; vivía encara á mitat del sigle pasát, y conten d' ell que havent entrat en quinta, caygué soldat y el feren anar á servir al rey, tenint que despajarlo y enviarlo pronte á casa, per no poder dependre l' eixercici ni servir pera res y per fartó, puix com si tinguera fam canina, el seu ventre no tenía sòl, y un día per provarlo es va menjar el ranjo de mija dotcena de soldats; no tenía conversació, sòls contestava ***si*** ó ***no*** á les preguntes que li fehen y apenes sabía demanar llimosna. Per ser un tipo especial ham volgút tráurelo á colació y cantarli la cansó de costum:

Pasqual Rico, *tico, tico,*
com li díen tots els gichs,
era un pobret miserable,
més dijós que tots los richs.

Puix sobre no tindre res, may se queixava, menjava y bevía lo que li donaven y sempre estava content. ¿Qui per rich qu' estiga podrá dir lo mateix?

Peguntes (els) d' Alcira

Este sobrenòm els donen els de Carcaixent als d' eixa ciutat, segurament per la pegunta que gasten pera les llanjetes que tenen á punt quant ve alguna rihuá; y éll es també el sant y senya que usaven els carcaixentíns al mampendre les arques contra els alcirenys, així com estos preníen el de *Guixòts,* pera còrrer á pedra á d' aquells. Eixes pelées que alguns pòbles han sostengut dasta fa pòchs anys, eren heretades dels mòros, els qu' encara les tenen en Africa, y d' ahí les rivalitats que hia entre uns aduars y atres d' ells, lo mateix que abans les hiavía entre 'ls nòstres pòbles, sent això l' orige dels sobrenòms que pòrten casi tots els del nòstre reyne. Donemli gracies á Deu de que ha desaparegút tot això, mentres que fem punt á estes ralles y cantém la cansó acostumá:

Peguntes als d' Alcira
en Carcaixent els dihuen,
y élls *Guixòts* á éstos,
y uns y atres es rihuen.

Pero això es ara, que abans pròu mal els sabía als dos pòbles, y per això es corríen á pedra la ú y l' atre. Còses de mòros.

Peixcador (al) de canya,

la fam l' escanya, ó *al peixcador de canyeta, la fam l' apreta.* Així ho diu este refrany, y l' haurém de creure, ja que tots los refranys, com á fills de la esperiència, dihuen que son veritat; pero á part de que tots los gusts y aficións còsten dinés y treball, ¿qu' els pareix á vostés de la pacència y calma que deu tindre l' aficionát á peixcar, d' estar allí hòres y hòres en la canya en la ma esperant á vore si pica algún peixet? Per fòrça deu tindre el nòstre tipo molta pajorra y una mèlsa com hui y demá, puix á no ser així, ni hia pera tiraro tot á rodar y no tornar mes á peixcar en la vida. Mes com sobre gusts res s' ha escrit, y cada ú seguirá el d' ell mentres el mon siga mon, per molt que li se predique, deixarém al peixcador qu' es divertixca peixcant rabets de cullera en llòch de peixos y segrantanes per conte d' anguiles. Y dit asò pera satisfacció nòstra y del pòbre peixcador de canya, cantarém la cansó de tanda y *tuti contenti:*

El peixcador de canya
quant del toll trau l' anguila,
la fica en lo sarnajo
y el fil y l' am afila.

A fí de tornarlos á tirar al aygua, pera peixcarne si pòt un atra mes gròsa, puix eixa es tota la sehua alegría. Y á tot això diém nosatros: *¿Y qué dehuen les pòbres anguiles pera qu' ell en ses mans llavades ó brutes vaja á agarrarles?*

Penya (la) del Turch en Gella

Está situada á la má esquèrra del barranch estret y fondo d' eixe pòble, pòch ans de desayguar en lo ríu Se-

llent, y s' alça verticalment sobre el jas ó llit del dit barranch, tallada per l' acció lenta de les aygües; en la cara no presenta l' aspècte de una paret llisa, sinó de un mur negrusch y escabrós, en el qual s' òbrin setse forats en aparent desorde, encara que guardant cèrta burda simetría en ses distancies y en l' altura á que s' encontren colocats, puix el més baix estará á uns huit metros del sòl del barranch; de mòdo que vistes estes còves y el penyó, tot indica la existència de una estació prehistòrica de la importancia de les *Casetes dels mòros en Bocayrent*, si be atenent á lo pòch consistent de la ròca, la má del hòme suplí en morter y pedra les deficiències d' aquella en les pòrtes ó finestres de fòra y també per dins. Y dit asò sobre la tal *penya del Turch*, que creém li dona importancia històrica á eixe pòble, fem punt á estes ralles y cantém la cansó de tanda:

La Penya del Turch en Gella,
demòstra qu' en temps antich
existí una raça de hòmens
molt fòrts, valents y atrevits.

Puix á no ser aixina, no haveren habitat per dins dels forats de les ròques, com els pardalets y les raboses. Y ¿com sería eixa raça? Sería molt curiós averiguaro.

Perelló (el)

Es una partida rural del terme de Sueca, llindant en l' Albufera, dasta un parell d' anys arrere compòsta de unes quantes barraques de peixcadors, y de tres ó quatre casetes de persones acomodades que anaven allí á estiuar, y actualment de més de cent cases, bonicos y elegants jalets, en amples carrers y una capella, costejada per la colònia d' estíu, ahon dihuen Misa el díes de precèpte. Com eixe punt tan pintoresch y sá dins de pòch va á ser un pòble bonico perque sí, segons els edificis que 's van construint, ham cregút del cas donarlo así á coneixer, además de la cansó que li dediquém:

El Perelló que abans era
llòch de peixcadórs de canya,

ara per l' art y la manya
es un pòble de peixquera,
perque 'l diner tot hu apanya.

Y al mateix temps una estasió estiuenca, ahon anirá á pasar la calor la gent adinerá, de lo que s' alegrém infinít com á valencians y con á espanyols.

Peret de Bétera

Era un tipo que feha tots los papers, juava pasáes de mal gènero, tenía les ungles llargues, segons conten, y la tirava de valent entre 'ls que no 'l coneixíen; en pròva d' això, li tornaven les pilòtes al jòch algunes vegáes y li donaren una llisó de punts, que quiçá no la olvidaría en tota sa vida. En lo Pla del Pòu una vegada li demanaren els Guardies Civils la papeleta ó cèdula de vehinát y el nòm, y al encontrarlo un atre día en Burjasòt y tornarli á preguntar el nòm:—*Díu jo no tinch nòm, que m' el prengueren en lo Pla del Pòu;* contestació que revèla en éll cèrta agudea, que si qu' en tenía en ocasións. Pero lo que caracteriça millor al tal tipo, es la pasá cruèl que li juá á un peixcador de canya, estant peixcant en la cequia; com este no 'l coneixía ni tenía mijos de defensa, l' amenaçá Peret en tanta manera, que li feu pendre á la fòrça dos hòus pudents; aquell pòbre hòme casi vomitá les tripes y bramava com un tòro al vore una acció tan villana, jurant vengarse d' ella; lo qu' es cèrt, que indagant sobre 'l sugècte que li l' havía feta, sabé qu' era el tal Peret, y al encontrarlo un día en un cèrt punt, amorrantli als pits les dos pistòles que portava á prevensió, li díu:—*Ara has de c...—Puix si no tinch c...—C... ó ahí et va la vida.* Y no sòls el feu c... sense ganes, sinós que també li feu menjar despues la sehua fresa ó porquería. Estes y atres pasáetes, y no de canari, estengueren la fama de Peret per tota l' hòrta de Valencia, y volent nosatros perpetuar la sehua memòria, li ham dedicát estes ralles y la cansó que li perteneix:

El bòn Peret de Bétera
era un tipo especial,

pera juar pasáes,
pròpies d' un animal;
més lin juaren una
que li va eixir molt mal.

Puix els que la tiren de graciosos sòlen embrutarse á lo millor, llevát de quant s' embruten en ells, *anant per llana y eixint esquiláts,* com diu el refrá.

Pòble (un) sense vergonya

Pòt ser que ni haja atres, pero nosatros no tením noticia més que de Penayla, antiga vila de la provincia d' Alacant, partit judicial de Cocentayna, del qual conten en la comarca que al temps de ferse el Repartiment de les tèrres, dempuix de la espulsió ó anada dels moríschs, li preguntaren els repartidors: *Diu vosatros els penaylèns, ¿qué s' estiméu més, terme ó vergonya?* Y contestáren tots á una: *Diu terme.* Y per axò els ne donárem pròp de quatre hòres, com á que fita en lo d' Alcòy, Torremançanes, Benifallím, Cocentayna, Benilloba, Benasáu, Alcoleja y Sella, comprenint tota la sèrra del seu nòm y gran part de la d' Aytana. Per ser, puix, un cas raro y curiós al mateix temps el de qu' eixe pòble perguera la vergonya per tan pòch, ham volgút nosatros que figurara en este llibre, y de pas entonarli esta cansó:

La vergonya cría ronya
y no dona qué menjar;
y per axò els de Penayla
sense ella es varen quedar.

Puix *el que no te vergonya tot lo mon es d' éll,* segóns diu el dijo, qu' es lo que tingueren present els d' eixe pòble pera qu' els feren la tallá ben gran.

Polisó (el) ó c... postís

Encara mos riém de la faja que fehen les dones quant duyen damunt de les anques eixa espècie de mogilla,

que no pareixía atra còsa el bulto del *Polisó*, el qual á algunes els sentava tan bé com una guitarra en un sotarrar; pero les dònes y més jóvens, en ser mòda ja no miren res, y per això portaven molt á gust aquella tafarra, que també tenía pròu d' això, pareixent totes *quintos* quant s' en van á servir al rey. Més aquella mòda tan ridícula y extravagant, com á còsa de francesos, ja pasá al racó de la Historia, tornant á les nòstres jóvens el garbo y corpenta elegants que tant els afeaba el c... postís, y per això, com un recòrt de lo que fon l' ham treta así nosatros á relluir, cantantli per despedida esta cansó:

El polisó ó c... postís
feha á les dònes de huapes llejes,
geperudes y corbades,
quant dehuen anar ben teses.

Qu' es el tipo del verdader garbo y elegancia, puix lo demés mo s' entoixa cursi, afeminát y de mal gust, com les frívoles madams franceses, que totes pareixen ninetes de cartó. ¿Quánt compendrán asó les espanyoles y sobre tot les nòstres valencianes?

Polleguera (pixarlos la) á les giques

Este modisme s' estila en les montanyes d' Alcòy en sentit burlesch, y se referíx als fadrins que festejen, aplicantlos la pasadeta ó acció que fan els gosos al pixarse á la pòrta de les cases ahon hia alguna gosa. Com el pòble en la sehua rudea y naturalitat tot hu esplica per mitj d' eixemples y comparacións qu' están al seu alcanç, no 's estrany que se valga de frases y dijos d' estos, que no per ser javacans y vulgars deixen de tindre la sehua gracia y sal naturals, y més dits en la sombra qu' ell els diu. Per això nosatros, que no s' heu tením á menys acostarse al pòble encara sencill y creyent, del que se deprenen moltes còses bònes que no se tròben en los llibres, ham cregút del cas posar así el tal modisme y dedicarli la siguient cansó:

Pixarlos la polleguera
á les giques casadores,

es rondarlos el castell,
com ans feha á les senyores
son enamorát doncell.

Y res més, perqu' entre jóvens de un y atre sexo ben educáts, sòls caben relacións honestes y decoroses, filles del voler fí y verdader, qu' es el qu' encara te el pòble que no 'stá maleját.

Pònt (el) de Canaletes en Alcòy

Es recén fet y está situát en lo barranch de la Batalla, siguent els majos y els murs dels costats de pedres sillars y lo demés de fèrro, pero molt elegant y ben construít; comunica en la ciutat per la plaça del Mercat y te la eixida p' els Tosals, ahon agarra la carretera que per Beniloba, Benasáu y pòrt de Confrides, te que anar á Callosa d' Ensarriá y de allí á empalmar en la del litoral. El dit pònt es dels millors del reyne, pero es una baixéa pera Alcòy, que sent una població tan catòlica, pòrte 'l nòm d' un polítich radical y masó com es Canaletes, encara que sinós per les agalles y la influència d' eixe senyor, no s' havera fet en molt temps una òbra tan colosal, perqu' els diputats y senadors de la provincia d' Alacant segurament no tenen tanta espenta. Agraím, puix, eixa gran millora pera la ciutat del *Pardalòt,* sense ficarmos més adíns, y si els alcoyáns vòlen qu' els adjudiquen el nòm d' un atra per l' estil, que fásen mèrits com el repetit senyor. Entre tant, acabém nosatros estes línies en la cansó qu' es del cas:

El gran pònt de Canaletes
enaltix als alcoyáns,
y no debáes s' el miren
com qui no s' eu veu en mans.

Y més encara per tíndrelo casi de baldraga, puix Canaletes tragué la concesió y consignació del govèrn pera ferlo, pero qui l' ha pagát es la nació.

Pòrta (estar ahí darrere la)

Es un modisme pròu escampát p' els nòstres pòbles, aplicantse sempre en tò festíu y ponderant les grans distancies que hia d' un punt á atre, á fí de ferles molt més curtes de lo que son, qu' es precisament lo contrari de la realitat, ó siga una exageració andaluça. Com no s' ham proposát, puix, nosatros més que introduir así el tal modisme ó frase, una vegá omplít este objècte, acabém en la cansó de rúbrica:

Estar darrere la pòrta
un llòch respècte d' un atre,
es pera donar á entendre
quant llunt están més de quatre.

Ó siga molt apartát de nosatros, pero qu' el posém molt propet, empleant eixa metáfora, tan pròpia dels valenciáns; lo mateix que les dònes li dihuen *el meu Pepet ó Quiquet* al marít, y á vòltes es tan gran com Sen Cristòfol.

Posar á ú en lo llibre vèrt

O apuntarlo en ell, pera tíndrelo present al pendre una determinació en contra sehua; se referix al llibre que portaven els censors romans, en el que anotaven les acciólns bònes ó males dels ciutadans, á fí de premiarlos ó castigarlos en son día. Una práctica semejant adoptá el Consell de Valencia en el sigle XIV, al establir el llibre ó registre titulat *Del be y del mal,* pera no vóres en el cas de favorir á les persones indignes, concedintlos mercets que se dehuen donar rònegament als hòmens de mèrit y virtut. Y per fi, s' aplica també al llibre que conté noticies curioses de paísos y persones, especialment dels llinyajes bòns y ruins ó baixos. Y com tot asò, á part de curiós, te la sehua importancia histórica, ham cregut nosatros profitós el insertaro en este verdader llibre vèrt, al que cantém pera que no siga menys qu' els atres la cansó que va así baix:

Posar en lo llibre vèrt
no 's còsa que apetix masa,
puix casi sempre se diu
del que fa pòch niu en casa.

Y també dels qu' están coixos y corren molt, dels que busquen picos pardos ó pardos picos, dels que salen moltes Mises sense tindre sal y dels qu' es tròben mòltes còses sense haverne perdut cap. Tots ells son bòns dels cabells en amunt.

Prado (el) de Gandía

Es un gran mercát en gròs, situát al extrem Sur ó Mitjdía d' eixa ciutat, fòra muralla, ahon se vehuen muntóns com á pallers de totes les produccións de l' hòrta d' ella; allí van á carregar els abastidors ó recovérs de Concentayna, Alcòy, Muro y demés pòbles d' aquelles montanyes, y com te tanta importancia, ham cregút nosatros convenient fer así menció d' ell, endilgantli també esta cansó:

Eixe Prado de Gandía
es un mercát molt regran,
ahon se ven en gròs de tot
lo que produíx cad' any.

Y pera créureu es precís vóreu, puix pareix mentira qu' en aquella hòrta se cullguen tantes frutes, llegums y hortalices com carrejen á eixe mercát diariament.

Presó Modèlo (la) de Valencia

Está situada al Ponent d' eixa ciutat, á quart y mitj d' ella, casi junt á la Creu de Mislata y de la carretera de les Cabrelles, en lo camí de *les Tres Creus*, y frontera principal al Tranvía de Torrent; es de forma quadrada, comprenint un área de 47.524 mètres quadrats, medint 218 de llargaria cada ú dels seus quatre costats ó cares, y tancant son vast recint un mur de 6 mètres de altaria

per 0,90 de grosaria; te una garita en cada ú dels quatre ángulы, y la fajada principal forma en lo cèntre un ample é ixent portaló de sellars, el qual arremata en los escuts d' Espanya, de la provincia y de la ciutat; este edifici te totes les peces y departaments dels de la sehua clase, y la part destinada á les 528 celdes dels presos se diu el *palmito* ó *ventall*, nòm vulgar que li se doná en Madrit per la forma que afècta; principiá á edificarse en l' any 1889 y se inaugurá el día 5 de Juny de 1903, baix la presidència del ministre de Gracia y Justicia D. Eduart Dato, siguent beneída per lo senyor Arquebisbe de la Diòcesis Dr. D. Sebastiá Herrero y Espinosa dels Monters: el presupòst total de l' òbra fon de 1.623.067 pesetes en 36 céntims, quedant adjudicada en pública subasta á D. Baltasar Lópeç de les Civades per 1.490.000. Tal es l' edifici de la Presó Modèlo de Valencia, al qual mos ha paregút convenient donar á coneixer así per mitj d' aquests detalls y al mateix temps cantarli la consabuda cansó:

Presó Modèlo li dihuen,
perqu' es bonica y ben feta;
pero alguns presos s' en futgen
burlantse y fent la desfeta.

Puix així com *feta la lley, feta la trampa*, segons díu un refrá, així també no hia modèlos que valguen quant els hòmens s' empenyen en burlarse y saltar per damunt ó per davall d' ella.

Primer centenari de la guérra dels francesos

Be va respòndre Valencia al patriòtich pensament concebút per la societat Lo Rat Penat, de celebrar una provesó cívica el día 28 de Juny del any 1908, en memòria del primer centenari del Crit del Palleter, alçát el 23 de Maig de 1808, declarantli la guèrra á Napoleó I en la placeta de les Panses, front á la Esglesia de la Companyía, y del Atach á la ciutat y á les torres de Quart, dirigít per lo general Moncey el 27 de Juny del mateix any; puix totes les clases, societats, grupos escolars y

Premsa, presidides per les autoritats, acudiren á eixa manifestació patriòtica, prenint part en ella nutridísimes representacións del braç esglesiástich, del noble, del militar y del pòble; acte tan serio y digne de la Capital del nòstre antich reyne, es portá á cap á les once en punt del matí, reunintse primer en Lo Rat Penat les autoritats y societats invitades y adherides, y eixint despuix de les Cases Consistorials en la Senyera y Banda municipal, á la que presidía la Senyera de Lo Rat Penat y seguíen les banderes y els sòcis de totes les societats, grèmis y corporacións, representació dels sèt periòdichs y dos semanaris locals y una gran multitut de pòble, el qual aplaudí y doná molts vives al destapar la lápida conmemorativa, posada en la paret de dita placeta de les Panses, y la de les mencionades torres de Quart; lo mateix al president de Lo Rat Penat, Sr. Baró de Alcanalí, al acabar els discursos en valenciá que feu en los dos puntos citats, que al que feu en castellá davant de les referides torres l' alcalde de la ciutat, Sr. Maestre. Verificada tan solemne y grandiosa demostració en tota felicitat, retorná el numerós concurs á les Cases Consistorials, ahon es disolgué y es doná aquella per terminada. Y vist per nosatros el gran èxit de la tal provesó cívica, de lo qual se congratulém de totes veres, donarém fí á esta pòbra relació d' ella, copiant el text de les dos lápides conmemoratives indicades, redactát per lo competent valencianiste D. Lluis Cebrian Meçquita, en llòch de la cansó de costum.

La de l' antiga plaça *de les Panses:*

DIA XXIII DE MAIG DE MDCCCVIII

LO POBLE DE VALENCIA

EN ESTA PLASSA,

ALSANT LO CRIT UN PALLETER,

LI DECLARÁ LA GUERRA Á NAPOLEÓ.

LO RAT-PENAT

ANY MCMVIII

PERA MEMORIA.

La de les torres *de Quart:*

ALS HÉROES
DE LA
GUERRA DE LA INDEPENDENCIA
DEFENSORS DE LA CIUTAT
Y DE ESTES TORRES
EN XXVII DE JUNY DE MDCCCVIII.
LO RAT-PENAT
PERA RECÓRT
EN LO PRIMER CENTENARI.

La en hòrabòna á Valencia y á quants contribuíren al bòn èxit de dita manifestació, fent vòts pera qu' es conserve en tots el sentiment de la independència de la patria.

Puig (la Mare de Deu del)

Es la primera y principal Patrona de la ciutat y reyne de Valencia, y se venera en la Esglesia parroquial, abans del convent de Mercedaris d' eixa antiga vila, situada á dos llegües de la capital; segons la tradició, fon treballada p' els ángels en mitj relleu sobre una pedra ó llòça del sepulcre de la Mare de Deu, de pòch mes d' un pam de gròsa, traslladada p' els mateixos dende Gethsemaní al Puig, ahon existíx, y colocada en sa Real Capella per lo primer Bisbe de Valencia, Sen Eutròpi, á fins del sigle VI; te cinch pams d' alta y tres y mitj d' ampla, está sentada sobre un silló ó tròn, en dos ángels als remats del respaldo y acariciant al Jesuset, que apareix dretet sobre els genolls de sa Mare. Aquesta Image l' amagáren els cristians en temps dels mòros, en la montanyeta, ahon s' alçá dempuix el grandiós temple actual, havent estát en la capella del castell d' enfront, del que sòls se conserva el pohuet conegut

per la *Patada del cavall del rey D. Jaume,* mentres duráren les òbres d' aquell. Conquistada Valencia l' any 1238, el dít rey, per devoció á la Mare de Deu, concedí á la nomenada vila moltísims privilègis, esmerantse éll, lo mateix que atres reys y grans personajes en visitar la històrica Image, com hu acrediten els antichs y artístichs sepulcres que se vehuen al costat esquèrre del altar Major, els quadros de les parets de la capella y de la sagristía, y el còs ficát en un almari del venerable P. Gilabèrt Jofré, fundador del Hospital de Valencia. Cregúts nosatros de qu' els presents retalls històrichs d' eixa milagrosa Image, mouríen més la curiositat y desitg d' anar á visitarla, per això els ham posát así, lo pròpi que la copla que també li s' aplica á ella y es:

La Mare de Deu del Puig
abaixada del camaril,
pareix una ròsa fresca,
collida en lo mes d' Abril.

Perque la veritat es, que totes les imágens de la Mare de Deu, per més antigues y mal fetes qu' estiguen, si contemplém que representen al hermós original qu' está en lo Cèl, no podém deixar de venerarles, caent agenollats als seus pèus y mormurant al punt una oració.

Quart (en) may apleguen á onça

Així els ho dihuen als naturals d' eixa vila en tota l' hòrta de Valencia, barata ells també burlarse y tráurelos el seu mòt ó sobrenòm als pòbles dels alrededors, puix *donde las dan las toman,* com díu el dijo. ¿Y qué ham de dir nosatros á d' això? Puix dirém *Amén,* com els escoláns, y despuix de tirar estes ralles cantarém la copla de caixò:

En Quart no apleguen á onça
perque no 'ls en tòca més;
conténtense en lo que tenen,
no se qaeden sense res.

Qu' es lo qu' els sosuíx als que *tot ho vòlen y tot ho*

pèrden, com díu el dijo. No per més voler ó desijar se té mes, puix per lo regular els gomiosos sòlen tindre manco.

Quartates (averiguarli á ú les)

Es igual que ajustarli els contes ó pasarli rasura de tot lo que fa y de la vida que pòrta, si menja, si beu, si gasta ó no gasta, si va be ó va mal, si te ó no te amichs y contraris; puix particularment en los pòbles giquets, hia alguns y algunes qu' els agrada ocuparse de tot això, no deixantli may fil eixut al pòbre que pillen per son conte. Y com vullga qu' eixos fiscals abunden tant en lo nòstre reyne, ham cregút nosatros convenient el tráurelos así á la vergonya, cantantlos, per supòst, la cansó que 's mereixen:

Averiguar les quartates
sòls ho fan dotors de cuyna,
que com no tenen malalts,
vòlen en bòns fer fortuna.

Lo qu' es que tenen mal rascany, perque com es carrera que no presta, no 'ls deixa nengun almèrs y sempre están mes pòbres que les rates d' Esglesia.

Quimères (les) no les curen els dotors

Ni moltes enfermetats tampòch, unes perque no les entenen y atres perque no pòden. ¿Cóm han de curar les quimères, caprijos y maníes? De ninguna manera. Per això als quimerètichs, caprijosos y maniátichs els pasen en rahons y els deixen estar, cobrantlos, per supòst, les visites ó l' avinensa, si están avengúts, qu' es lo que impòrta, y santes Pasqües. Així va 'l mon, y així anirá dasta que s' acabe, no li peguém vòltes. No mos calfém, puix, la codolla, y *á viure barata dacsa,* que día un parent nòstre. Entretant peguémli dos maçáes al bombo y arrematém estes línies en la copla de caixò:

Les quimères ó maníes

no les curen els dotors;
pero se fan richs molts d' ells
y de flachs se tornen gorts.

Puix molt curts y lerdos han de ser pera no millorar de fortuna, casarse en les polles principals dels pòbles, y al últim donarse ayres de senyors. Per això els dihuen *matasanos*, perque si verdaderament no maten al seus parroquians, en canvi els saben afaytar el bolsillo, qu' es una mòrt més dolça y deixa més almèrs.

Rabosér (el) de la vall d' Albayda

Es una partida rural situada entre 'ls termes municipals de Adceneta, Bélgida, Carrícola y Palomar, ahon en la nit del 27 d' Abril del any 1812 foren mòrts per les tròpes franceses acampades en les afòres de Adceneta, una porció de paisans mal armats d' aquells pòbles, els quals preteníen sorpendre al enemich que tan de mal havía fet en tota Espanya. Per ser, puix, un punt tan celebrát en dita vall, y á fí de que no 's borre la memòria dels heròichs mártirs qu' en ell sucumbiren, víctimes del seu patriotisme, ham volgut nosatros dedicarli estes pòques línies, mentres aplega el día de inaugurar allí el proyectát monument á que se feren acreedors, arrematant en la consabuda cansó:

El Rabosér te per nòm
eixa bonica partida,
perque 's veu qu' en atre temps
de raboses fon guarida.

Per això els guilopòts francesos en llòch de acabar en les raboses, arremataren en les persones, qu' eren les qu' els donaven pena, com á que no 'n deixaren una pera que ho poguera contar.

Rahó (la) no vòl fòrça

Yau' crech, ni que la macejen ó amenacen ni li peguen, y molt manco que li vájen en pamplines, li banyen

l' aygua y li tòquen la barbeta; per això li díu al *pá, pá*, y al *ví, ví*, sense que ningú li coloreje la cara ni li fasa tornar el pèu arrere. Y com hui 'n día sosuíx tot al revés, puix casi tots per no res es c... en la paraula y s' en tornen arrere, fent de la boca c... y de lo blanch negre, de ahí el que nosatros, tornant per los furs de la veritat y de la rahó, hájem escrit estes línies y cantém la copla de costum:

La rahó y la veritat
no 's mes qu' una en totes parts,
lo qu' es qu' el mon vòl que fasa,
com éll, moltes parts y quarts.

Y això ni ha segút, ni es, ni será may, puix per més que tot lo mon s' empenye y els hòmens fasen lo que vullguen, la rahó y la veritat sempre surarán y eixirán á una vòra.

Ranjos (els) dels gitanos y húngaros

Regularment se sitúen en les afòres de pòbles importants, ahon hia que traure, be á camp ras, be al costat d' un corral ò davall d' algun ábre; pera quedarse de nit y lliurarse del sòl ó de l' aygua de día, colòquen unes vèles de lona á mòdo de tendes de campanya, y allí menjen y s' acomòden com pòden, en tota la misèria del mon; els més pòbres dels primers sòlen portar algun burret flach y ple de matadures, pera dur á cavall la familieta quant alsen el vòl y van de camí, y els segons duen un haca flaca y un carromato, ahon pòrten els girimbolos de viatge. Com no tenen ofici ni benefici uns y atres, y tot ho pórten damunt com el caragòl, allí ahon establixen el seu campament no hia res segúr, ni en los camps ni en los pòbles inmediatos, puix tot ho demánem, y lo que no 'ls donen s' ho prenen, no deixant estaca en paret ni fulla vèrda per fòra. Tals son els bohèmis y els húngaros errants que venen per así, sense casa ni fogar, als que nosatros els ham tirát estes ralles y els cantém esta cansó:

Els húngaros y gitanos
que vénen per así errants,

ahon se fa de nit se queden;
y no vehuen res de ulls
que al punt n' hou prenguen de mans.

Y quant atra còsa no pòden, dasta els gats agarren y s' els menjen, puix son pijor que la llangosta, que ahon entra tot ho arrebasa, això sense contar lo que les gitanes enganyen dient la Bonaventura y els húngaros desbaratant calderes en llòch de apanyarles.

Rebollet (el castell del)

Está situát en l' hòrta de Gandía, á uns tres quarts de la vila de Oliva, sobre una llometa, á qual falda s' alçava el pòble de son nòm, actualment arruinát, qu' era ú dels principals de la Conca de la Çafor y fon abandonát en l' any 1368 á causa d' un terratrémol; el castell formava en los de Palma y Bayren un triángul de defensa del vall, y la giqueta image de la Mare de Deu del mateix títol, qu' es venerava en la Esglesia, y de la que la tradició conta molts prodigis, pasá á la del convent de Franciscans de dita vila, y posteriorment á la parròquia de Sen Ròch. Cregúts nosatros de que tot asò mereixía la pena de conservarse, especialment la referida Image, qu' es una de les més antigues dels nòstres pòbles, li ham dedicát este recòrt y la copla que seguíx:

El castell del Rebollet
feu célebre á En Carròç;
pero com morí el pobret,
no deu quedar d' ell un hòs,
per més que fora giquet.

Mes queda lo que més enaltía á d' aquell cavaller, y es la Mare de Deu, de la qu' era tan devòt, perqu' ella no mòr com nosatros, ja que sempre viu en lo Cèl y en lo còr dels seus devòts.

Rellònges (els)

No hia ducte qu' estos dehuen ser antiquísims, principiant p' els solars ó de sòl; despuix d' eixos s' inventaren els d' arena, dels quals el primer eixemplar se conegué en Catania de Sicilia l' any 3500 del mon, portantlo á Roma el cònsul March Valèri Messala, que havía conquistat aquella ciutat; en 3719 Cipió Nasica inventá en Roma el rellònge d' aygua; molt més avant s' inventaren els de fèrro pera les torres ó campanars, dempuix de la conversió del emperador Constantí y de la pau de la Esglesia; y per últim, en la Etat Mitja ó quiçá més cap así, començaren els rellònges de bojaca, inventats per Pere Bell, rellongér de la ciutat de Nuremberg, dientlos als primers *Hòus de Nuremberg*, per sa figura redona pareguda á un hòu. Res més sabém sobre els tals rellònges, pero n' obstant creém qu' es pròu pera haverlos tirát estes ralles, y ara cantarlos la corresponent cansó:

Els rellònges que senyalen
dasta el temps que va pasant,
en llòch de allargar la vida
son pera anarla acurtant.

Y en tot y en això, tot hòm busca ferse en ú, y abans d' haverse inventát, se guiaven per les collites que arreplegaven del camp y per les estacións del any.

Riu (á la vòra del) no fases niu,

y si 'l fas, feslo en l' estíu. Este es el refrany popular tan conegút en tot lo reyne, y qu' está al alcanç de tots p' els grans destragos que sòlen causar les avengudes dels rius y barranchs en los pòbles y en les tèrres, y p' el gran períll que hia de viure pròp d' ells. Per això aconsella el refrá que no s' edifique ni se cultiven terrenos pròxims á les corrents, á fí d' evitar eixos desastres, y d' ahí el situar les modèrnes máquinas de bafor més apartades d' eixos punts. Y dit asò, qu' es quant se pòt

dir respècte al asunt, fem así punt y cantém la siguient cansó:

> Les terribles avengudes
> tant dels barranchs com dels rius,
> mos obliguen á no fer
> á la vòra d' ells els níus.

Y els gomiosos que per voler eixamplar els seus bancals ó campets, li van rascant la mare al riu, lo que fan en això es pèdreu tot, perqu' el riu ó barranch á lo millor trau les cartes ó escritures, y torna á recobrar lo qu' era seu.

Ròde per ahon ròde, á parar á Albayda

Atres dihuen també: *Cayga per ahon cayga;* y com *tarará y tararú tot ve á ser ú,* per això nosatros ho posém así de les dos maneres, advertint qu' es un adage molt antich y corrent en los nòstres pòbles, equivalent entre atres á *De tots los mòdos, tonyina en ceba,* que vòl dir caure ú sempre de pèus com els gats. Pera vindre, puix, á parar lo mateix, no 's menester calfarse més la codolla ni pegarli tantes vòltes al nano, y així acabém el tal modisme ó lo que siga, entonantli la seguidilla que li conquadra:

> Ròda y vòlta
> tot lo que vullgues,
> que no eixirás d' Albayda
> per més que fuxgues.

Puix es un círcul viciós la vida present, del qual ningú pòt eixir per molt que fasa, y en mitj d' ell está Deu, que ja mos ajustará els contes quant menys s' en adonarém.

Romeríes (les) ó pelegrinacions

Tingueren llòch els darrers anys del sigle dènau les que se feren en lo nòstre reyne, visitant á la patrona de

Valencia, *Vèrge dels Desmamparats*, á la *Mare de Deu del Fonament* de Benisanó, al *Angel Sen Miquèl* de Lliria, á la *Mare de Deu de la Salut* de Girivella, á *Senta Bárbera de Moncá*, al convent de *Sant Espírit*, á *Sen Ròch* de Burjasòt, al convent de la *Madalena*, á la *Mare de Deu del Puig*, á la *Mare de Deu de la Còva Santa*, á *Sen Vicént* de Agullent, á *Sen Lluis* de Torrent, á la *Vèrge de Lluch* y *Sen Bernat* d' Alcira, al *Sant Cristo* de Patèrna, á la *Mare de Deu dels Angels* de Mislata, á la *Mare de Deu d' Agres*, al *Acciòmo* de Pego, al *Sant Cristo* de Sumacárcel, á *Sen Pàsqual Baylon* de Vilareal, á *Sen Onòfre* de Quart, á la *Mare de Deu d' Albuyxech*, á la *Purísima* de la Fònt Ròja d' Alcòy, á la *Mare de Deu del Dó* en Alfafar, á *Sen Blay* de Potríes, á Paypòrta y Picanya, y per fí á Burriana. Y com estes romeríes cridaren molt l' atenció per lo numeroses, puix arribaren á trenta mil els que acudiren á elles, y rallá tan alt l' entusiasme dels devòts en los diferents himnes y atres composicions poètiques en valenciá y castellá que cantaven, y sobre tot el fervor y recolliment en qu' es celebraven, ham volgút nosatros dedicarlos así el present carinyós recòrt, cantantlos la cansó qu' es mereixen:

Les devòtes romeríes
que anys arrere llòch tingueren,
foren tan edificants,
que no 's sab el be que feren.

Y pròva d' això es que s' han propagat y dasta s' han apegat á persones que abans les miraven en prevenció y les criticaven. ¡Tot siga per Deu!

Romèu (el guerriller)

Naixqué en Molvedre de pares richs, en 26 de Giner de 1778, y comprés en l' allistament decretát per la Junta de Valencia en 25 de Maig de 1808, volá á segundar el moviment de la capital, sense poder detindrel el cariny de sa muller y dels dos giquets que tenía; son gènit emprenedor y son entusiasme per la causa nacional, encontrá en la invasió francesa ample camp pera desplegar la gran activitat qu' el caracteriçava, ja búscant

soldats sostengúts á còstes d' ell, ja animantlos en son eixemple y ses fogoses alocucións; al acostarse Moncey á Valencia en Juny d' aquell any, fon nomenát comandant de Molvedre y son partit, presentantse en la capital al front de 2.000 hòmens, y rejasát dels murs d' ella el dit general francés, torná Romèu victoriós al seu pòble, pasantsen d' allí á Madrit á ventilar asunts de familia en les oficines del Estat, quant l' eixèrsit francés acaudillát per Napoleó, es dirigía á la cort en lo mes de Decembre; més Romèu, en llòch de fugir del perill, com feren la major part dels madrilenys, s' oferí al tenent general D. Manoèl Miranda, qui li senyalá els portals de Recoletos y Veterinari, en quals punts resistí l' acomesa de les tròpes enemigues. Rendida per fí la coronada vila, en llòch d' entregarse éll als seus mortals enemichs, resolgué escaparse, sobre no tindre encara arreglats els seus asunts; pero ans, aná á la sehua habitació, y trobantla buyda y que havíen desaparegút els bauls, ahon guardava sumes importants y documents d' interés, no per això ni per vóres ferít en lo braç esquèrro d' una descárrega dels francesos, es desanimá; tornantsen á Molvedre al costat de sa volguda familia, y no pensant en tals revesos, aceptá en 1809, el cárrech de capitá de la companyía de granaders, organiçada en sa patria, y al penetrar la invasió en este reyne, marjá en ella á les órdens del general Ròca al siti de Morella y d' Albentosa, ahon copá els convòys del enemich. Igual feu en Valencia al acostarse Suget en Març de 1810, picantli sense parar la retaguardia; y per més qu' els francesos se vengaren d' ell al pasar per Molvedre, destroçantli tot el moblage de sa casa, apoderantse de 92.000 reals y dels llibres de cayxa y atres papers interesants, que havía amagát la sehua senyora, y á ésta perseguintla dasta ferla casi morir de fret y fam, en companyía dels tres giquets, per los bòschs de la vall de Cofrentes. D. Jusèp Roméu may se doná, recorrent l' hòrta d' Alacant, les montanyes d' Alcòy, els condats de Cocentayna y Muro, la vall d' Albayda, Ontinyent, Almansa, la canal de Navarrés, Bunyòl, Gest y Giva, Dos Aygües, Requena y Utiel, la serranía de Cuenca, el distrit de Gèlva y per últim Sòt de Gera, ahon per un traydor y mal espanyòl caigué prisionér, siguent conduít á Lliria y d' allí á les presóns de Sant Arcís de Valencia, en qual plaça del

Mercat morí penját, en companyía de dos leals condenáts á igual pena, el día 12 de Juny del any 1812, devés les 12 del matí. Y admirant nosatros la enterea de carácter, el patriotisme heròich y la gran generositat en que sacrificá sa vida este mártir de la Independència espanyòla, ham volgút dirigirli estos raixgos biográfichs y la copla á que 's feu acreedor:

El guerrillér Romèu
morí mártir de la patria;
per això ésta agraída
li alçá en Sagunt una estátua.

Encara que al present sòls consistíx en lo seu bust de bronce; pero si Deu vól y els hòmens, mes avant se fará.

Ronda (la) del espígol

Se donava eixe nòm á la que 'n temps antich eixía en los pòbles de montanya, allumenantse els seus individuos en *jamèles* ó manolls d' espígol sech encesos; pero hui 'n día se díu en tó festíu ó burlesch de tota reunió armada, que cònsta de pòca gent y pòrta armes á l' antiga, aludint á la d' este títul. Com una curiositat, puix, molt nomenada encara en les montanyes d' Alcòy, li doném cabuda así á eixa antigalla y li cantém la cansó que correspòn:

Eixa ronda del espígol,
compòsta de gent sencilla,
rondava més que les d' ara
que sòls ixen en quadrilla.

Y quant íxen es quant *ja l' han crucificát,* com solém dir, igual que li sòl pasar á atres, per aplegar tart com l' escolá de Quart.

Sabateta (trobar ú) de son pèu

Vòl dir encontrar un atre del seu gènit y carácter, pera que li empate les baces y fentli en tot la oposició,

deprenga á ser més humil y á tindre més pasència, qu' es lo que manca als orgullosos y altaners, els quals dasta que no topeten en ú qu' els pare cara y els pòse les peres á quatre, no se les donen per ningú y á tots vòlen acoquinar. Y com vullga qu' este modisme está mes estés de lo qae pareix per los nòstres pòbles, ham volgut nosatros posarlo así y entonarli la consabuda cansó:

Sabateta de son pèu
la tróba tot el que vòl,
puix pa un valent ni hia un atre
com vullga ferse la còl.

Per això no pòt haver dos galls en un galliner, perque sempre están picotejantse dasta qu' es maten l' ú al atre ó els maten á ells.

Sabó (lo mateix te) que fil negre,

tot es pa la ròba. Este es el modisme que corre tant hui 'n día per Valencia y l' hòrta, el qual ben mirát no 's més qu' un desficaci en quant á la primer part, y una dotorería respècte á la segón, lo mateix que quant diém: *¿Qué li fa el rabo pa córrer?* ó *¿qué te que vore el c... en les témpores?* Pero la gent del día es aixi, y lo mateix que diu qu' *en ser negre, botifarra,* igual mos encaixa á lo millor eixes perogrullades, que no son atra còsa que jarrades del gènero cursi. Y vájen vostés á contrairli ó ferli la oposició, si vòlen qu' els tracte *de vuelta y media,* y els endorse en seguida les grans paraules de *atrasát, retrógrado, babièco* y atres per l' estil, que tan en bòga están entre 'ls dotors sense vengala. Y ¿qué farém nosatros en mitj d' eixe embroll de *ginjes y marranjes* sense trellat, ni sendo ni mendo, que no va á nengun puesto? Puix tiraro tot á rodar, donarli la bendició, y arrematar este puntet y no de calsa, en una cansó que li diga, encara que no li pegue ni en cola:

Mateix sabó que fil negre
tot dihuen qu' es pa la ròba,
perqu' el sabó la neteja
y el fil la sòl tornar nòva.

Pero ¿ahon está el mèlis ó la sal y sandunga d' este modisme? Puix en nenguna part, lo mateix que si aném á buscar la sustancia de moltes còses dels faròls y farautes d' este temps, als que se pòt aplicar allò de *parle jo y acêrte qui vullga*.

Saludadors (els)

D' estos, que lo mateix pòden ser hòmens que dònes, se conten ó referixen moltes còses. Dihuen que uns tenen una crehueta gravada en lo paladar y atres un Cristet baix la llengua, que naixen el Dijòus ó Divèndres Sant, que curen de gracia els mòsos dels animals, que apaguen el fòch en un buf, que si vòlen no deixen còure el menjar, y qu' entren dins d' un forn encés sense cremarse, asegurant alguns que hu han vist. Nosatros no ham tengút ocasió de vòreu, pero no podém negar qu' eixes còses pòden ser, sempre que vajen acompanyades de una gran fe y virtud en el que les eixecuta, perque la fe viva treslla da les montanyes, com llegím d' alguns sants, y Deu sòl repartir les sehues gracies al que se les mereix y les demana en fervor. Més pera creure eixes còses es menester vóreles, examinarles y sobre tot deixarles al juí infalible de la Esglesia católica, la única competent en matèries de fe y costums; de mòdo que mentres ella no parle y diga la última paraula, el verdader catòlich no deu atrevirse á juçgarles. Y en este sentit ham volgút nosatros fer así menció dels saludadors, á fí de que alguns hòmens y dònes no siguen tan crèduls en ocasións, cantantlos pera postres esta cansó:

Els saludadors hui 'n día
ja no abunden com abans,
perque s' ha gelat la fe
y se fan molt poquets sants.

Generalment els saludadors eren pòbres, humils y virtuosos, y no demanaven res á ningú per fer alguna còsa de les qu' els atribuixen; per això han entrát en llòch d' ells els espiritistes, curanderos, sonámbuls, apòstols, gitanes, els que alcen figura ó fan les cartes y

els embaucadors de tota clase, qu' enganyen als tontos y tontes en paparrujes, enredros y mentires, traentlos bònes aguiletes.

Sanador (el)

Este tipo no 's de la nòstra tèrra, sinós de França, ahon abunda eixa casta de pardals y no de l' Albufera; pero regularment s' en pasá á Espanya en busca de l' *arján,* y sòl estar aveinát en poblacións importants, en les que no manca faena del ofici, per abundar ganao cavallar y de cèrda; y á les temporáes de la recría de porquets recorre el distrit, y com qui nou' fá, es deixa caure en los poblets més insignificants y funs els masos ó cases de camp. Per regla general fa la visita en *rocinante,* montát en éll á lo Don Quixòt ó duentlo de les rendes, y el mòdo d' avisar es tocar la *pinta,* lo qual es pròu pera que les dònes, duenyes dels tals animalets, no més senten la típica y original veu d' eixe instrument, ixquen en seguida á les pòrtes del carrer á encarregarli al nòstre gavajo que sane als que tenen en lo corral. No 'ls deu gastar dit artiste molt bònes jances al tals animalets, al llevarlos en la capadora ú dels membres necesaris pera la procreació, quant ells grunyen y gillen com á desesperáts; més com la operació es curta, pronte s' apacigüen y callen. Y com d' eixe ofici tan suáu, mòll y lucratíu menjen y behuen els *sanadors,* perque 'ls espanyòls dihuen qu' es ofici baix, nosatros que no opiném lo mateix, ham tengút la humorá de tirarlos á eixos *mestres* estes ralles y la cansó corresponent:

Sanadors y capadors,
es ofici molt blanet;
de França havía de vindre
eixe ofici tan discret.

Y tan lucratíu, devém afegir, puix en un quart guanyen una peseta, mentres que atres pera guanyarla han de pencar mitj día; *Dies ira, dies illa, el qu' es tonto s' espavila,* com dihuen alguns.

Sanatòri (el) Pòrta Còeli

El fundá á últims del sigle pasát el conegút mege valenciá Dr. Moliner, y sòls durá tres ó quatr' anys, degút segons díen, als molts gastos que portava la sehua mala administració, á que moríen com á mosques els malalts tísichs que allí s' albergaven y á la conducta masa lliure que allí s' observava. Debáes el fundador feu sacrificis y apelá á tots los mijos pera qu' es sostinguera; el Prelát diocesá y demés protectors retiraren ses donatíus, en lo Paláu real y en les Corts desatengueren les supliques de Moliner, y este senyor empobrít, desacreditát y despeját, no tingué més remey que deixarlo morir per consunció y tancarlo. Com una memòria, puix, de lo que fon, li dediquém estos apunts y la lletreta que li pertòca:

El Sanatòri
de Pòrta Còeli
errá la pòrta
y al cementèri
aná á parar;
fon desgraciát
y morí jove,
pa qu' el Doctor
jamay s' estove
si vòl fundar.

Puix tots no aprofiten pera redentors, perque ni tenen misió pera sero, ni vòlen morir crucificats com el Nòstre Redentor. *Medice, cura teipsum,* que vòl dir: *tanca la pòrta y anémsen á dormir.*

Santa Façç (la) d' Alacant

Es un santuari situát propet d' eixa ciutat, en el qual es venera desde l' any 1489 la relliquia del seu nòm, coneguda en tot lo nòstre reyne y de grandísima devoció pera els alicantins; segons la tradició, la portá de Roma Mosen Pere Mena, retor del pòble de Sen Joan, qui la feu dur á un frare franciscá en la provesó de rogativa que

feren al convent de la Mare de Deu dels Angels, que existí en aquell terme; més al arribar á la vòra del barranch de Lòxa, el relligiós començá á crits demanant socorro, perqu' el llènç pesaba tant en ses mans qu' el feha caure, notant els asistents asombrats una llágrima en la cara estampada del Nòstre Senyor; depositada la relliquia en aquell monastèri, se reuní atra vòlta la gent als pochs díes pera ouir el sermó d' un atre franciscá, y estant predicant veren que s' alçá de tèrra á l' altura d' una pica, portant en les mans la Santa Faç, y al mateix temps aparegueren sobre un nuvol molt negre y amenaçador atres dos imágens del llènç sagrat, rodejades de estraordinaris resplandors. Quant desaparegué la visió, començá á caure la benèfica y desijada pluja que esperaven, é indagant dònchs la història del llènç prodigiós, comprengueren qu' este era ú dels tres eixemplars autèntichs de la Santa Faç, conservát en Jerusalèm funs qu' els crehuats pergueren la ciutat santa, recollít dònchs p' el rey de Gipre, y portat dempuix á Roma, ahon se guardava en l' oratori dels Papes. Sixt IV l' enviá á Venècia, aflitgida per la pèsta, y d' allí el torná un cardenal qu' es quedá en éll; aquell cardenal, per haver estat en Alacant, tenía amistat en Mosen Mena, y havent este anát á Roma, el cardenal li regalá aquella relliquia. Tal es la tradició pietosa de la Santa Faç d' Alacant; lo cèrt es qu' el sorprenent sosuít de dit any produí tanta impresió, que la ciutat acordá construir una Esglesia y un monastèri en el mateix punt ahon havía ocurrit el milacre de la llágrima, pera conservar allí tan portentosa relliquia, establintse una comunitat de Gerònims que durá funs á 1518 en que fon sustituida per monjes clarises, vengudes de Gandía, y qu' encara están allí. La Esglesia del sautuari fon construida de nòu en lo sigle XVIII, el camaril, ahon esta la relliquia, s' havía renovát en el XVII, y el venerát llènç es guarda entre dos cristals en un relliquiari de plata primorósament treballada y daurada; tajes oscures disenyen en lo llènç les principals faccións de la cara del Nòstre Senyor, notantse en ella alguns raisgos del pincell, traçats pera completar la image, segons els erudits. Encara qu' els alicantins no son apegáts á les tradicións, la devoció de aquella relliquia está molt arrailada en lo pòble, y pera els bòns fills d' Alacant la Santa Faç es prenda de Salut

de la ciutat, y á ella acudixen en les calamitats públiques, y dònchs estalla el fervor de la fe en manifestacións ruldoses. Treslladada solemnísimament del seu santuari á la Colegiata de Sen Nicoláu, al aplegar á la ciutat, fa salves l' artillería, les músiques tòquen la Marja real, la tròpa rendíx les armes, l' acompanyen millars de devòts en llums, y la conmoguda multitud prorrumpíx al seu pas en aclamacions fervoroses, cridant: *Misericòrdia Senyor*. Finalment, al rededor del dit santuari s' agruparen algunes cases, formant un poblet que rebé el mateix nòm d' aquell, unít actualment á Sen Joan, població que ha creixcut molt. Y en pròva de que mos alegra y compláu tot lo que enaltíx á la nòstra patria gica y en particular á la provincia, ham copiat estes noticies de la història de Valencia de don Teodòr Llorente, y volém tambe cantarli á eixa relliquia portentosa esta cansó:

La Santa Faç d' Alacant
honra molt la capital;
per això els seus provincians
tòquen dolçayna y tabal.

Puix no sabent com obsequiarla millor, la obsequiem en la música del pais, que sabem que li es sempre grata, com á nosatros. *Qui no pòt segar, espigola,* com diu el dijo.

Santi boniti barati

Dasta mitat del sigle XIX corríen per totes les ciutats y pòbles del nòstre reyne, una porció de italians en grans taulells al cap, plens de santets d' alabastre, els que veníen baix lo nòm de *santi boniti barati;* durá alló uns quants anys y ja no s' en han vist més, segurament per haverse acabát la casa ó companyía que se dedicava á fabricar y esplotar aquells objèctes. Com les tals figuretes estaven fetes en mòl-le y eren pròu artístiques, com á còpies de bóns autors, no deixaven de ser una curiositat; y com á tal volèm nosatros que figure en este llòch, lo mateix que la cansó que li cantém:

Santi boniti barati
portaven els italians,
traentmos bònes japetes
d' eixes figures de fanch.

Puix els naturals d' aquell país del art tenen gran manya y habilitat pera tráuremos els qüèns als espanyòls, en joguets y figures de pòch valor.

Sellá, beu aygua y fuig d' ella

Es pròu conegút y usát este modisme en los pòbles de les muntanyes d' Alcòy y els seus alrededors, sense ducte per la bondat de les aygües d' eixe pòble; el que com te pòch que agradar per lo trencát del seu terme y més encara per lo faròls y desenganyáts dels seus naturals, en llòch de cridar als forasters y atráurelos, pareix qu' els despage y els obligue á alçar pronte 'l vòl y á no fer masa níu en éll. Es, puix, qüestió de carácter, que igual qu' el gènit y figura, duren tota la vida; y per això qu' els sellardos no mudarán més que de camisa els dumenges y díes de festa, y no tots, els ham volgút nosatros traure á relluir en estes planes, aplicantlos la copla de caixó:

La cogina y fònt del Arch
li donaren fama á Sella;
pero la tira per tèrra
eixe *beu aygua y fuig d' ella.*

Més nosatros no tením culpa de qu' ells siguen com son, y per lo tant m' hos llavém les mans com Pilatos y m' hos quedém á la part de fòra. *El que tinga cuchs que pèle fulla,* diu el dijo.

Sèrra (la) de Mariòla

Perteneix á la provincia d' Alacant, y está situada devés al Mijorn de la de Valencia, tenint una llegua de amplaria y cinch de llargaria y pròp de 2.000 mètres

sobre el nivell de la mar, siguent Moncabrer el punt més elevát d' ella; en llòch de ròques pelades y árides, presenta valls fèrtils y ben cultiváts, com el de Agres y Banyeres, brotant per totes parts varies fònts abundants y cristalines, les quals formen barranchs y rihuets, y naixent de ses entranyes els rius Sèrpis ó Alcòy al Mitjdía y al Nort el Vinalapó; en eixa montanya creixen tota clase de plantes medicinals, les que arreplegades per práctichs, son conduides á la capital y surtíxen á les arbolaries; son nòm, en fí, pareix que se deu, segons uns, á una torre que 'l general romá Mari maná edificar en l' alt de la mateixa, y segons atres, á una filla d' ell, nomenada María. Y atenent nosatros á sa gran importancia històrica y floral, ham volgút tirarli les anteriors línies y cantarli ademés la cansó de costum:

La sèrra de Mariòla,
en lo reyne es afamada
per ses fònts, còves y estar
d' herbes de salut poblada.

Y en efècte d' ella día el croniste Escolano, qu' era una potecaría uuiversal, y lo mateix seguíx encara, sobre haver decaygút tant els especifichs vegetals ó medicines caseres.

San Joan (á) bacores,

vérdes ó madures, segures. Així ho reça eixe modisme ó refrany, y com á veritat de caixó devém créureu, com á qu' está escampát per casi tot el nòstre reyne, llevát de Valencia y la sehua vega, en la qu' en llòch de *bacores* dihuen *figues flòrs,* que equivalen á lo mateix. Lo qu' es que hia anys que les figueres bacors ó negres, que son les que pròpiament sòlen carregar, no 'n fan cap ó ne fan molt pòques, pero de totes maneres resulta el tal ditjo veritat, lo mateix que per entonces abunden més les vèrdes que les madures, com es natural. Per això y per ser modisme valenciá, el doném nosatros á coneixer así, y li cantém la seguidilla que ve á pèl:

A Sen Joan bacores,
es veritat;

mateix que á Maig ròses
y per Juny blat.

Y el que ho pòse en ducte es que li manca un tornillo ó te 'l cap volat. ¿Qué 'ls pareix á vostés, masteguém rahó ó no?

Sendes velles (no 't deixes les) per les novelles

Es sense ducte ú dels refranys antichs més populars en lo nòstre reyne, no havent perdút per això res del seu carácter pròpi y espresíu, ans aumentant en ses propietats característiques á proporció que les costums canvíen ó se tresformen en atres; puix sempre será perillós deixarse les sendes ó camins bòns, per vells y conegúts que siguen, pera mampéndren atres nòus y desconegúts, dels que ignorém si mos portarán á bòn pòrt ó á un precipici. La esperiència així ho acredita, y per això s' ha de tindre molta precaució y prudència en admetre innovacións de tot gènero, p' els mals resultats que ha donát sempre el abocarse masa á elles. Y com creém nosatros que baix d' eixe punt de vista no deixa de tindre el tal refrany la sehua importancia, per lo mateix ham volgút tráurelo así á rògle, afegintli la cansó que li encaixa:

No 't deixes les sendes velles
per empinades qu' estiguen,
que les novelles son tòrtes,
y dels tòrts ni els gichs se fíen.

Puix els coixos, curros, tòrts y alitrancáts sòlen tindre malles llevades, encara que no hia regla sense escepció; pero com ni hia tan pòchs de fins, pareix que la majoría abòne la nòstra opinió. *Suum cuique.*

Sepulcre romá (el) de La Vila

S' alça en la plaja, enfront d' eixa població, formant un quadrilong de 22 pèus de alt y 20 de ample, sense contar les quatre grades sobre qu' está construít; tot ell

está fet de grans sellars, tenint la pòrta al Nòrt y un respirader en cada una de les cares més estretes, á l' altaria de 10 pèus. A este edifici li manca el remát, y segurament quedá sense acabar, segons D. Ròch Javás, puix se vehuen pedres mitj desbastades p' els alrededors d' ell. Com vullga, puix, qu' el tal sepulcre, lo mateix qu' el antich castell y atres objèctes que cada día s' encontren, revèlen la importancia de Vilajosa, com pronuncien els seus naturals y comarcáns, á títul de curiositat ham fet así menció d' ell, y volém afegirli la copla que seguix:

El sepulcre de La Vila
parla molt en favor d' ella,
acreditant al seu duenyo
y al mestre d' òbra tan bella.

Lo qual pròva qu' els antichs estaven molt adelantats en les Belles Arts, havent deixát estátues y monuments que apenes còpien els modèrns.

Sigró (del), beute 'l caldo y tíralo

Així ho dihuen tots els valencians del reyne, pero poquets son els que guisen sense sigrons un *puchero* ú òlla de carn, y si son d' eixos bóns de Castella, que se còuen tant, s' els menjen molt á gust tots els que pòsen; de mòdo qu' eixe modisme no 's veritat entre nosatros, á no ser els sigrons de ruín calitat ó pòch cuytosos; mes siga lo que vullga d' això, nosatros ham volgút posar en estes fulles el tal modisme y cantarli ademés la cansó que ve al tall:

Qui fa pòch cas dels sigrons,
sense ducte no hu enten;
puix si es bò béures el caldo,
també dónen aliment.

Puix así no som com els castellans, que vòlen el *puchero con pocos garbanzos, carne, chorizo, tocino y buenas tajadas de jamón;* pero res de còl, nab, girivía y bajoquetes tèndres, com agrada á la majoría dels valencians.

Silla (de) ni mare ni filla

Este es el modisme qu' en l' hòrta de Valencia li apliquen á eixa vila, donant á entendre que la gent d' ella, especialment les dònes, deixen que desijar en ló material ó moral; pero no será tant com vòlen supòndre, y algo tindrá que rebaixar el tío Paco, això sense tindre en conte que faltes y defèctes ne tením tots, lo mateix en Silla que fòra d' ella. Deixemo estar, puix, p' els gastos, y siga lo que vullga del dit modisme, acabém estes ralles en la cansó de costum:

Silla, ni mare ni filla,
dihuen els dòctes de l' hòrta;
pero ja 'n pendríen una,
encara que fora tòrta.

Perque casi sempre *quien desprecia mercar quiere*, com díu un dijo; lo qu' es que *non dan y están vèrdes*, com día la raboseta.

Sopa, caume en la boca

Així s' espresa el pereós, indolent y mándria, que no te delit pera fer res, y voldría que dasta pera menjar li obríren la boca, li menejaren les barres y li ajudaren á rocegar y engolir; y per això qu' este modisme ó frase cundix tant per lo nòstre reyne, ham volgút nosatros tirarli estes ralles á fí de coneixer millor el género, y pera desempalagar li afegirém la cansó de tanda:

Sopa, caume en la boca,
mes òbrimela primer
y menéjam be les barres,
que no sé com hu ha de fer.

Y demprés pòsali un sobremorro y un boç de huit malles al que diu eixes còses, puix l' animal no deu estranyar que l' albarden, el fèrren, el lliguen al pesebre y li pujen á cavall.

Sòrt á qui cau, figa á bocí

Això li solém dir al que tot l' ix en be, com una espècie de felicitació que li dirigím, si be al diro pareix que asome á la punta dels llabis algo d' envejeta, en la rialleta burlona que fem, donant á entendre en cifres que l' alegría va per fòra y la procesó per dins. ¡Quant ruíns y miserables som, que dasta envejém la sòrt del prògim, perque tota la volguérem pera nosatros, tal vòlta sense mereixerla com éll! Més caritat, germans, més caritat pera tots, que á nosatros no mos mancará lo que será nòstre. Y ja que ham tret á relluir así este modisme tan escampát per les montanyes d' Alcòy, li cantarém també pera desempalagar l' estrevill que seguíx:

Sòrt á qui cau,
figa á bocí;
si no 's pa tu,
pa 'l teu cocí,
puix jo m' alegre
com pera mí.

Y això vòl Deu, que no hiaja pá partit entre uns y atres, ja que tots som fills d' Ell y per tots províx sense parar.

Sotérnes (Sen Miquèl de)

Es una espayosa y bonica ermita, d' estil biçantí, situada en la Vega de Valencia, vara de Quart, al Ponent y á mitj hòra de dita ciutat, front á la Creu de Mislata, á qual parròquia está hui agregada; se fundá en temps de la Reconquista en l' antich caseríu que li dona nòm, edificantla á ses expenses el rey D. Jaume I d' Aragó, segons se creu, lo mateix que la caseta adjunta, destinantles pera servici y hospital de convaleixència dels eclesiástichs malalts de la capital. La partida rural ahon está enclavada, cònsta de varies alqueríes ó cases de camp, y te pròp de 200 veíns, perteneixents abans á les parròquies de Sen Nicoláu y Sen Joan, y desde l' últim Arre-

glo Parroquial á les parròquies de Mislata, Girivella y Patraix. Per ser, puix, antiga, històrica y pròu important, li dediquém estes ralles y la copla que se mereix:

La ermita de Sen Miquèl,
nomenada de Sotèrnes,
es molt celebrada en l' Hòrta
per ses festes, balls y tèrnes.

Puix á rumbosos y cumplits en obsequiar al seu Angel, ne vòlen en quí els habitants d' eixa partida, y per això els provix tant y els alcança tantes gracies del Nòstre Senyor.

Surió (en), dos places y un carreró

Se referíx este modisme al caseríu ó barri d' eixe nòm en Llòsa de Ranes, front á Xátiva, per tindre no més unes quantes cases y una ermita, en una era ó replaça á cada estrem ó cap d' elles; y com els valenciáns son tan guasóns, els mateixos habitánts de la matríç y demés pòbles dels alrededors se burlen del tal pobluget, aplicantli este dijo ó sobrenòm, pero sense ánimo d' agraviarlo y sòls per broma. En este sentit li tirém també nosatros estes ralles y la cansó que ve así baix:

En lo barriet de Surió,
com es tan regicotet,
hia una plaça á cada cap
pera ferlo més grandet.

Y tot podría ser, que de més vèrdes s' en maduren; puix pròn caseríus ó barris s' han vist que s' han engrandít, dasta convertirse en pòbles grans, mentres que la matríç s' ha arruinát y ha desaparegút del tot. Per això nengú deu alabarse pera tirar á un atre per tèrra, perque 'l mon pega moltes bòltes, y ningú pòt dir *d' est' aygua no beuré.*

Tales (els donçayners de)

Ya fa temps qu' els deixe poblet del Maestrat tenen fama de tocadors del tal instrument, pero actualment existix una familia compòsta de pare y fill, que *donen quince y ralla*, com solém dir, á tots ells, tirantla els dos de mestres consumats en tocar la flauta moruna ó *girimita,* com diu el pòble. Per això están establits en la capital del nòstre antich reyne, ahon no fau festa gran ni giqueta, en la qu' ells no prenguen part, llogantlos també pera tocar en les poblacións importants de la provincia de Castelló y de la de Valencia; y per lo mateix que son distinguíts, no sòls en anar vestíts d' uniforme, sinós en saber fer parlar la dita dolçayna quant la tòquen, á fí de celebrar nosatros la sehua habilitat y animarlos á seguir com dast' ara, els ham dedicát estes línies y la cansó de costum:

Son els donçayners de Tales
en la donçayna molt destres,
en lo vestir pròu miráts,
y en la música grans mestres.

Y es tant lo que sobríxen en eixe art, que així com atres pera poder menjar han de tindre un ofici ó profesió, ademés de la música del país, ells pasen molt be d' ella á sòles.

Tallar l' abaejo ó bacallar

Es sobreixir entres átres en talent, saber y habilitat pera una ó varies còses, lo qual se veu tots los díes, puix sempre hia qui descòlla sobre un atre. Deu hu ha volgút així, y á cada ú li ha donát lo que li corresponía, sense que pugám queixarse de si mos ha fet llejos ó huapos, sabuts ó ignorants, richs ó pòbres, sinós conformarse en lo que som ó tenim, perque *al que li dónen no tría,* com diu el dijo; y creure que quant no mos ha repartit més, es perque no mos convenía ni mos corresponía, puix *el que ha naixcút pera dos no aplegará may á cuatre* per més

que mene y que malle. Persuadits, puix, d' això ham reproduit así este modisme ó frase popular, afegintli la siguient cansó:

Tallar algú l' abaejo
es rallar més alt que atres;
més no se paguém d' això,
perque Deu sòl fer milacres.

Com al gran rey Nabucodonosor el convertí en un animal per espay de alguns anys, y á atres els ha tornát de richs pòbres y vicevèrsa.

Tallets (no juém en canyetes, que mos farém)

Eixe refrá tan antích com popular en lo nòstre reyne, ademés del sentit natural que demòstra el perill que te tot el qui tracta en canyes y atres objèctes semejants, sense ducte fa alusió á la espulsió dels judèus, qüestió en estrém delicada, que mogué en Valencia molts ruidos y costá molta sanch. Per haver tengút, puix, dita espulsió tanta importancia en la nòstra capital, ham volgút reproduir así el tal refrá referent á ella, cantantli la siguient cansó:

Qui júa molt en canyetes
te perill de ferse talls;
per això als judèus els feren
al últim més calents qu' alls.

Puix, segons referíx la història, dempuix d' eixecutar el pòble una gran matança en ells, á causa de lo fart qu' estava ja de pagar les sehues desmedides usures y de aguantar el seus freqüents sacrilègis, als que quedaren pera poder contaro els feu anar al Africa á rabo de borrego.

Taula (la) de Valencia

Era un verdader banch de depòsits y canvis baix la garantía de la ciutat, fundát en esta capital en 1408, á

semejança del que funcionava en Barcelona, p' el Concell y ab privilègi del rey D. Martí, donát en la capital del Principát el mateix any; durá tan famosa institució més de 3 sigles, havent segút un gran auxiliar del comèrç y de tota l' activitat económica d' aquella època, tant en lo oficial com en lo privát; y adquirí tanta autoritat, qu' encara hui se díu entre nosatros pera donar fòrça á una promesa ó contracte verbal: *Pagar com la taula de Valencia.* Al adveniment de Felip V, desaparegué esta y atres franquicies y llibertats qu' els magnánims reys d' Aragó mos otorgaren, quedant absorbides les atribucións de dita *Taula* en la part oficial per les tesoreríes dònchs creades, y privats els particulars d' una caixa de depòsits dasta la creació del *Banch de Sen Cárles.* Creém, puix, per molts concèptes mereixedor el dit antich banch de la present relació que li ham dedicát y de la copla que aném á cantarli:

La gran Taula de Valencia
de grans y gichs celebrada,
per lo francés Felíp V
fon suprimida y llevada.

Y encara com se contentá en això y no cremá també á la capital del antich reyne, com feu en la ciutat de Xátiva, puix se coneix que tenía tripes pera molt més. No tan debáes els nòstres vells li cantaven á ell y á son fill esta seguidilla castellana:

Entre Felipe V
y Carlos III,
quedaremos desnudos
y sin dinero.

Taula (fer) de Maig

Ó arramasar en tot lo que trahuen á taula pera menjar, com sòlen fer els embuders ó tragons, que son capaços de menjarse l' ancrusa d' un ferrer y d' engolirse una rella de punta. Y com este terme es molt usat en tots els nòstres poblets en eixe sentit, ham volgút nosatros introduirlo así pera que no 's pèrga la llavor, arrematant estes línies en la cansó que li correspòn:

Fer taula de Maig ense qu' es menja
es pròpi de satisfets y descarats,
y sòls es pòt permitir per broma
entre amichs ó parents molt acostats.

Fòra d' eixos casos será sempre una falta d' educació ó de urbanitat, com no siga també part de tacanyería dels amos ó convidadors en escatimar les viandes del convit.

Terrero (el)

En Valencia y pòbles de la vega es el venedor de tèrra d' escurar, qual mina está en les inmediacións del pòble de Burjasòt; pero el tipo de hui 'n día ja no es el de mijant sigle pasat, sinós un hòme dret y fet que va venent tèrra en un carro, ni eixa tèrra la donen debáes com abans, puix l' Ajuntament del dit pòble l' arrenda al que més dona. El terrero que nosatros ham conegut era un gich de dèu ó dotce anys, montát en lo seu burret, y no era ú á sòles, sinós una catèrva de gichs dedicats á lo mateix, qu' en la sehua cantoría gillona de *terreta, terriolé, terrero, ¿quí vòl tèrra? la guèrra,* anaven corrent tots els carrers de la ciutat, funs á que buydaven la saria y s' en tornaven á casa sense may abaixar de la sehua cavalgadura. En la obreta ja rara de *Los Valencianos pintados por sí mismos,* se diu qu' els tals gichs, cristians, pero vestits de morets, li servíen d' espíes al rey D. Jaume de Aragó quant á la conquista de Valencia, y per mitj d' ells y de la xerga enigmática que usaven venent la sehua industria terrera, s' entenía el rey en los cristians de dins la ciutat. Y dit lo referent al terrero present y pasát, qu' es lo que se proposávem en estes línies, acabém com en tots per la cansó consiguient:

El terrero era un gich
qu' en burro tèrra venía,
y ara es un jove quallát
qu' en carro fa eixa fatiga.

De mòdo qu' els dos terreros fan lo mateix, en la diferència de qu' el terrero antích es un tipo relegát á

la història, y el modèrn ó actual es un particular dedicát á eixa industria. Canvis del temps y de les costums.

Testimòni de vista, Pasqual el cego

¡Quín mòdo de traure jangla dels pòbres cegos! dirán vostés; pero si calculen qu' els que tiren eixa jarrada ó frase son valenciáns de veres, en llòch de criticaro es sonriurán com nosatros, lo mateix qu' els que coneguen el carácter valenciá, bromiste y burló en qui hua tret. Deixemlos, puix, córrer y qu' es riguen tot lo que vullguen dels cegos y dels que tenen vista, perque si fem cas d' això y ho prením en serio, encara farán més abús y ho pedrém tot. Aixina ó siga en broma ho prénen també els ceguets, fentse el conte d' aquell que día: *Dame pan y dime tonto*, y així es com pasen més pronte les bromes y burles d' este mon. Y en vista del pòch trellat que trau el tal modisme y de la nenguna sustancia que te, fem así punt y no de calsa, sense deixarse en lo tinter la consabuda seguidilla:

Testimòni de vista
Pasqual el cego,
el que canta colòquis
allá per Pego.

¿Vostés no 'l coneixen? Puix nosatros tampòch. El que vullga saber quí es, que vaja y que liu pregunte á éll. Ni més clar ni més espés. ¡Y quína gent més dotora!

Tindre la ròba en lo Grau

Este modisme es encara pròu conegút y corrent en Valencia y la sehua vega, y s' aplicava abans als tramposos, els quals per no pagar als acreedors, á lo millor y á la sordina, sense dir res á ningú, s' embarcaven pera Orá. Y com vullga qu' es espresíu y apropiat als que tracta de ridiculiçar, l' ham volgút traure nosatros á rògle en estes ralles, y dedicarli ademés la cansó que li diu:

Tindre la ròba en lo Grau,
es anar á embarcarse ja
per no pagar lo qu' es deu,
tocántseles cap á Orá.

Que vòl dir fugir més tèrra que te 'l rey per no tindre cara pera presentarse davant del que tal vegá han arruinát en ses trampes y mentires.

Tindre mòlta tèrra en l' Havana

S' aplica este modisme ó frase, tan general en tots los pòbles del nòstre reyne, als que son fantástichs, vanitosos, alabanciosos y que tenen els pensaments molt grans y crehuen que pixen molt alt, sent aixina que molts d' ells no pòden fer cantar á un cego ni alçar una segrantana del rabo, per no tindre tan sòls una estepencia. Y com per desgracia esta clase de persones abunda molt ahon sevòl, nosatros ham tengút la humorá de tráurelos así á relluir, dirigintlos la siguient cansó:

Tindre molts bens en l' Havana,
al manco de pensament,
es formar castells en l' ayre
pera fer riure á la gent.

Lo qual es pròpi de goletes y de faròls, qu' es jafen l' escapulari perque ne tenen pòch en la cambra de dalt, sobre creure que son més sabuts que tots.

Tindre molts caps y pòchs barrets

Es referíx este modisme tan popular en lo nòstre reyne, á estar algú molt carregát de obligaciòns, de faenes, apuros y atencions de tota clase, sense trobar casi nengú qui li ajude ó el descanse pera poder donar còll á elles y cumplirles be totes. Y com vullga qu' el tal modisme ja no te mes llanços, acabarém les pòques ralles que li ham tirát, cantant la copla de caixó:

Tindre molts caps y pòchs barrets
s' entén de persones apocades,
qu' en no tindre qui els ajude á tot,
en seguida se vehuen sofocades.

Y regularment es perque tenen pòchs ánimos y manco espenta encara, y per això s' apuren pronte de no res; no hia, puix, que sofocarse per tant pòch, cavallers y senyores.

Tipo (un) de dolçayners

Així com els afamats de Tales descòllen y sobreíxen hui 'n día entre tots els del nòstre antich reyne, en saber tocar la dolçayna, á la qu' ells casi la fan parlar quant vòlen, així també atres, al contrari, descòllen en no saber tocar més que la rutina de sempre, podentse dir que son la majoría; pero entre éstos, que sòls tòquen lo que saben, ni hia ú en M..., el qual, sobre ser músich de afició, y haver tocát siguent soldat en la música del seu regiment y dempuix en diferents bandes particulars, al voler entrar en lo grèmi dels dolçayners y donarse á tocar la *girimita,* com diu el pòble á la dolçayna, segurament no li ha pogút encara pendre bé la embocadura á eixe instrument, y lo cèrt es que, si mal el tocava al son principi, mal seguix tocantlo dempuix de lo manco quince anys qu' el tòca. Es puix el tal dolçayner un verdader tipo de dolçayners desmanotats, y en pròva d' això, dasta el pòble diu que no sab tocar atra tonadeta més qne la de la seguidilla siguent:

Si tením dinés,
comprarém torrat,
y si no 'n tením,
tocarém raspát.

Pero el pòbre hòme ¿quína culpa te de qu' el Nòstre Senyor no li haja donát mes talent y gracia pera tocar eixa flauta moruna? No 's pròu que cada *pitá* que tòca en ella li còsta tirar un trocet de lleu, segons ell diu? No siguen, puix, vostés aixina y no 'l sofoquen ni l' apuren més, no siga que á lo millor se quede ell sense gens de lleu y nosatros sense eixe tipo de dolçayners.

Torreta (la) de Canals

Es una aldea de uns 30 veíns, situada en la provincia de Valencia, terme de Canals, de qui es anèxo; en ella naixqué el seu duenyo territorial Calixte III, de la familia espanyòla dels Bòrges, duchs de Gandía y marquesos de Llombay, del qual se conserven la torre, el paláu y la capella pública, qu' es l' actual Esglesia ó ermita del poblet, dedicada á la Mare de Deu. Per ser, puix, un llòch històrich y perteneíxer á tal personage, li ham tirát estes pòques línies y la copla que continuém:

La torreta de Canals
es un siti distinguít,
per ser d' un Papa espanyòl,
pera naixer escollit.

Y baix d' eixe punt de vista digne de tot respècte, de lo que dehuen estar molt pagáts els seus naturals.

Totsants (entre) y Penayla

Este modisme s' usa molt en los pòbles del distrit de Cocentayna, y se referíx á còses qu' están molt acostáes ó pròp de atres, com eixa vila y la ermita que se veu casi damunt, la qual segons conten, se remonta á la època dels Románs. Valga asò lo que valga, y respetant nosatros el dijo y la tradició del pòble de la Mare de Deu del Patrocini, á la que obsèquia tots los anys en una festa molt rumbosa, li ham dedicát este recòrt y la cansó que ve á continuació:

Entre Totsants y Penayla
sòls media un espay molt curt,
puix tirant per llarch hiaurá
tot lo més uns tres menuts.

Per això els naturals de les inmediacións apliquen en guasa este dijo, pera ponderar la pòca distancia que hia entre dos objèctes qu' están casi junts, ó dos espays inmediatos ú al atre.

Trench (carrer del) en Valencia

S' entra en ell per la placeta de les Herbes y s' ix al Mercát, y se nomena així perque per allí pasava el mur qu' es tallá al temps de la Conquista; desde inmemorial se destiná á la venda de saladuries ó saladures de carn y peix, encara que modèrnament está casi tot ocupát per puestos fictos, ahon s' espenen quartos de gallina. Per ser, puix, un punt tan nomenát y concurrit en Valencia, li ham tirat nosatros estes ralles y acabém per cantarli la cansó que diu:

En Valencia encontraréu
de tot, si portéu dinés,
y dasta quartos de gallina
en lo Trench, ¿que voléu mes?

Pues Madrit y Barcelona li pòden guanyar en atres còses, pero en lo regal, comoditat y abundancia de que menjar no pòt ser. En això competix en les primeres capitals del mon.

Una de dos, més val catarro que tós

Segons y conforme; si la tos es d' eixa ferina y el catarro fluix, creém qu' este será més comportable, pero si al contrari la tos es pòca y el catarro molt fort, en eixe cas devém preferir la tos al catarro; encara que lo millor sería no tindre ni una còsa ni atra, perque mals y alifachs en pòchs ni hia pròu, y si no ni haguera cap, millor del tot. Lo qu' es que portém els papers banyáts, puix entre tant estarém en este mon ham de tocar de tot, y no mos faltará may qué rascar. Vinga, puix, lo que Deu vullga en tal no vinguen els francesos com l' atra vòlta, que mos robaren dasta les aldaves y mos feren pasar tanta fam; y ja que este modisme es tan popular, y per sero li ham tirát estes línies, arrematém cantantli la cansó que li toca:

Més val catarro que tos;

á pòch á pòch, germanets,
que si lo primer es mal,
lo segon també á ratets.

Pero no mos queixém de vici, ni digám may *d' esta aygua no beuré jo,* que de teuláes per avall no hia més que mi sèria y companyía, y si algo de bó tením, tot li ho devém á Deu; la sehua voluntad, puix, se cumplixca.

Uxòles (les) d' Alcòy

Son una estensa partida d' hòrta en lo terme d' eixa ciutat, situada en escala al Nort de la mateixa y á la falda de la sèrra de Mariòla, coronada en eixe punt per la graciosa ermita de Sen Cristòfol; la reguen varies fònts que naixen dins d' ella, y com es tan fèrtil y pintoresca, está poblada de masos á quin més gran y millor, presentant el conjunt un complet còlp de vista, mirát de la part alta de la població. Y á eixe parage fresch en l' estíu y calent en l' ivèrn, per estar acarasolát, van els amos á estiuar en los mesos de la calor, y á juar tot l' any en los díes festíus els afectats á mirarse les ungles y á vóreles vindre, lo mateix qu' els que tenen el gust de vórelo jorrar y d' alçar el colse. Tot asò qu' es tan conegút en lo contorn, mos ha mogút á tirar estes ralles y á cantar la cansó acostumá:

Les Uxòles pera Alcòy
son elements de riquéa,
y un punt de juar y beure
pa la gent malfaenera.

Puix els *gèus,* pareix que no, y son pròu aficionáts á *estirarli les orelles á Jòrdi,* que dihuen els senyorets, y també fan bòns mosquits de bodega, encara que hui tot lo mon es país, y ahon sevòl tenen els alcoyáns imitadors que saben traure be la part.

Vedat (el) de Torrent

Es una partida rural del terme d' eixa vila, situada á uns tres quarts al mitj día de la mateixa, en terreno alt, sá y poblat en gran part de pinar. Per ses bònes condicións pera l' objècte, está proposát pera establir en éll el Manicòmi ó Loquera de Valencia, el qual residix actualment en l' antich convent de Jesús. Que siga, puix, pera bé quant se fasa, en qual desitj l' hám mencionát nosatros en este llòch, y volém també cantarli la corresponent cansó:

En lo Vedat de Torrent
vòlen fer un Manicòmi;
qu' el fasen, més que no siga
pa donar gust al dimòni.

Puix á vòltes no 's com á vegáes, com díu el dijo, y moltes emprèses y fundacións han fracasát, per no haver seguit les bònes y rèctes intencións del fundador. *D' els escarmentats ixen els avisáts,* diu un refrá.

Vell (al) carabaça ó ceba en éll

¡Mala còsa es quant á una persona li dónen cebes, carabaces y atres còses blanetes pera menjar! Senyal de que té ruín ferramenta en la boca, y per lo tant que ja es vella ó entrada en edat. Atres dihuen: *El vell, tot es pell;* y no falta també qui díu: *Mes val vell, qu' estar sens' ell.* Pero de totes maneres *tarará y tararú, tot ve á ser ú,* com díu un dijo, y sempre vením á parar á que la pijor enfermetat es la vellea, perque de les atres enfermetats sòl escaparse algú, y de vell ningú pasa. No li queda, puix, atre recurs al que te molts anys que dir: *El vell es la honra de una casa;* y baix d' eixe supòst y conformes en qu' el que no vullga ser vell, per qué naixía tan pronte, acabarém estes línies traent á rògle lo d' aquell giquet que li día á son páre: *Pare, jo vullch ser vell,* y son páre li responía: *Puix mira, fill, jo voldría ser jove;* y així s' acabá el péntol de cervéll que tenía

entre mans, lo mateix que nosatros cantarém la cansó de marres:

El que no respècta al vell
quant el veu tot esclafat,
no deu estranyar qu' el traten
pijor qu' un drap mal llavát.

Puix es una lley que sempre se cumplíx al pèu de la lletra, qu' el que no hu fa bé en sos páres, tampòch no hu fan bé en éll els seus fills.

Vellea (á la) el diable sabater

S' aplica este refrany, tan comú en tots los nòstres pòbles, als pereosos y malfaeners, que mentres son jòvens no vòlen ferne un brot ni acajar el llom, y al vóres vells y necesitats es donen á les armes y treballen que se les pèlen, per pòr de morirse de fam y de misèria. Átres el referixen als indiferents en matèries de relligió, qu' en la juventut no s' acostaven may á una Esglesia, y al vòres en la vellea plens de alifachs y que la pelá s' acòsta mes que de presa, encara preguen per ferse beatos y arrapa-altars, sobre haverse burlat de tot això en atre temps. Y això mateix pròva quán gran es la misèria humana, qu' es justetament lo que nosatros s' ham proposát al donar cabuda así al present refrany, al que també volém cantarli la copla que li pertòca:

No 's estrany que á la velléa
canvíe el mateix diable;
puix al vóres sense ombra,
quansevòl s' arrima á un abre.

Y una còsa pareguda li aconteix al indolent y despreocupat quant nòta que li se va blanquejant el cap, qu' els cabells li se tornen gròsos com á cèrdes y qu' els cinch sentits corporals van de capa cayguda; qui no fa cas d' eixos síntomes precursors de la mòrt es qu' está falt del cap ó giflat del tot.

Ventura (la bòna)

Eixe nòm li donen les gitanes, que son les que la dihuen als tontos y tontes que les crehuen, sabent que tot son embolíchs y mentires d' elles, puix tot lo que dihuen es á bulto y únicament pera qu' els donen una llimosna. Pero la ignorancia y la curiositat del pòble sosté eixa superstició, que no te tall de acabarse, lo mateix que la plaga dels espiritistes, curanderes de gracia y endevinadors ó sonámbuls, perque 'l número dels tontos es infinít, com díu la Sagrada Escritura. Tráurelos, puix, les bragues al ayre y ríuremos d' ells y d' elles es l' objècte d' estes ralles y de la cansò que incluím:

Dihuen *la bòna ventura,*
pera encubrir el pecat;
si li digueren *la mala,*
diríen la veritat.

Pero la veritat amarga, com díu el dijo, y per això eixa gent halaga en mentires y paparrujes, pera millor enganyar y esplotar als crèduls y bovos de Coria.

Vinya (als trenta) y als coranta mallòl

Aquest refrá que s' estila molt en los pòbles dels partits d' Alcòy y Cocentayna, sòl aplicarse á les persones que son torpes ó tenen pòca aprensiva pera les còses, y vòl dir qu' en llòch de dependre y alvançar en saber, de cada día pareix que atracen á causa de la sehua gran ruquéa y pòch talent. Aixó, com tots sabém, no 's pòt evitar, perque cadascú ralla dasta ahon pòt aplegar y segons el coneiximent que Deu li ha donát; pero en tot y en això, nosatros ham volgút donarli entrada así al tal refrá, contentantse en lo dit y pera darreríes cantantli la cansó de marres:

Als trenta vinya
y als coranta mallòl,

es anar á recules
y de c... al sòl.

Y axí com *el que no 'n sab mes en sa mare es gita y no peca,* com diu el refrá, axí també al que s' empenya en anar á quatre cames, es debaes que li prediques y li malles, puix en sa vida ne fará mes.

Viage (ruin), tafarra de seda

Aixina ho dihuen y ho fan els derrojadórs y vanitosos, els que tenen molta tèrra en l' Havana y gasten com á perdúts de tan faròls que son; pero la veritat es qu' els que gasten á troge y á moje sense pensar en lo día de demá, que nengú l' ha vist, quant s' en adonen se queden en lo carrer, lo mateix que sosuix als que vòlen allargar el llansòl més de lo que présta, y estirant, estirant es queden destapáts y en lo c... al ayre. Més ¿qué ham de dir nosatros á d' axò? Puix que si ells están contents de fero aixina, nosatros pagáts, y avant va el carro dasta que volque; y si no tenen pròu en una tafarra de seda, qu' en compren dos, que nosatros no les ham de pagar per ells. Y supòst qu' este refrany es tan popular, mos ha paregút conforme treslladarlo á estes fulles, cantantli de pas la copla de costum:

Si un viage mos ix mal,
mos eixirá un atre bò;
entre tan gastém *en grande,*
trunfém y donemse tò.

Y ancha Castilla, qu' el rey paga, com dihuen els castelláns; que *una hòra de vida, es vida, y el portaven á penjar,* com diém nosatros.

Çahuarí (el)

Axí com el curandero es un dotor de secá, sense títul ó un intrús en medicina, axí també el çahuarí es un ingeniér agrònom sense més títul ni ciència que 'l

seu atreviment, puix lo que díu el vulgo ignorant de que veu lo qu' está ocult baix tèrra, especialment l' aygua, no deixa de ser una de tantes paparrujes, que no mereixen nengun crèdit. Alguna vòlta acertará per carambola ó casualitat, lo mateix qu' el curandero curará un malalt, pero sempre podém dir d' ell que *qui l' acèrta la endevina,* com diu el dijo. Lo cèrt es que ni l' ú ni l' atre tenen fonament, base ni estudi pera saber res, y que tot lo que dihuen y fan es á bulto ó á burro barra, lo mateix que si consevòl es posara á curar ó senyalar aygua en un terreno sech, encara que hia alguns indicis ó senyals d' aygua en algun punt, particularment si en éll creixen junchs, bògues y atres mates que sòls se crien en la humitat. Baix d' este supòst, puix, y sense llevarli al çahuarí la práctica que puga tindre en descubrir naiximents d' aygua en determinades parts de terreno, á títul de curiositat introduím así este tipo y la copla que seguíx:

El çahuarí, més que intrús,
es un práctich en terrenos,
qu' endivina algunes vòltes
ahon hia aygües ó veneros.

Pero no pòt aprehuar la cantidad d' aygua que deu eixir, com ni tampòch un ingenier, perque això es un secret qu' está sobre la ciència del hòme.

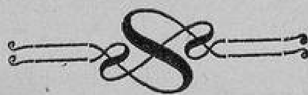
Çuiça (la) valenciana

S' entén la vila de Bunyòl, á la qual li doná eixe títol el fundador de la societat valencianista *Lo Rat Penat,* Don Constantí Llombart; pero encara que la situació topográfica d' eixe pòble es interesant, lo mateix qu' el antich castell en que feu nit lo rey Francesch I de França, la fònt de Burrunes, el paseig, fònt y ermita de Sen Lluis Bertran, el riu, les còves, el salt ó cascada y la canyada de hòrtes, en concèpte nòstre y d' alguns es un pòch exagerat el títol que dit senyor li adjudicá á eixe pòble, per quant en aquèst reyne ni hia atres com Agna en la provincia de Valencia, y Alcòy y Cocentayna en la de Alacant, qu' el mereixen en mes justicia qu' ell. Asò

nou' ham de dir nosatros, díguenho tots els que coneixen eixes tres poblacións y els seus termes, y es segur que dirán lo mateix. Mes nosatros que no tratém de perjudicar ni desbancar á ningú, per axò els reconeixém als bunyolensos en estes ralles el títol qu' els han donát, y els cantém la cansó que seguix:

La Çuiça valenciana
li dihuen ara á Bunyòl,
per més que á conte d' amarch
deu ser dolç eixe pinyòl.

Pero els bunyolers pòden aduir el dijo de *al donát no li mires pèl*, y en eixe cas tenen rahó; y *lo qu' es dona, ja no 's torna*, afegím nosatros.

Nòtes á les tres parts d' esta òbra

Pàgina 11. Donát el carácter satírich d' aquest llibre, referim lo qu' el pòble diu de cada ú dels tipos, modísmes y demés, sense pasió ni mala voluntad á ningú, com advertím en lo pròlech. Que cònste.

12. Respècte al anfiteatre de Molvedre ó Sagunt, hia opiniòns sobre si fon teatre á sòles, ó anfiteatre (doble teatre); nosatros el citém com ho fa la generalitat, á pesar de les Sátires de Argensòla.

16. Els erudíts ja saben que la *Rondalla de Rondalles* es una imitació en valenciá del *Cuento de Cuentos* de Quevedo, y de la *Historia de Historias* de Torres Villareal, qu' escrigué el Pare Lluís Galiana y publicá el notari Cárles Ros.

18. Ignorém l' orige d' este modisme, pero mos pareix que deu ser valenciá, per haverlo ouít sempre en la nòstra llengua regional.

20. Hia paraules que, per més incorrècte que siga escríureles sanseres, no se compendríen fento sòls en la inicial, y ésta creém qu' es una d' elles.

21. Barceló (D. Antòni), ademés dels fets así citats, contant en la vènia del rey Cárles III, armá una esquadra en corso y acabá en los pirates ó lladres de mar.

25. Eixe mòt s' els aplica en la Ribera als treballadors de la Marina en lo sentit apuntat; el de *Oncles* no resulta, per no estar ja en us en dita comarca; y la paraula *ventall* y atres moltes mes desconegudes en Valencia, son per allí y en casi tota la provincia d' Alacant usuals y corrents, segons tenen ocasió de notar els que recorren aquell terreno.

30. No 's fácil averiguar l' orige de la veu *Bricant, Brigant* ó Brijan; pero en la comarca d' Alcòy y en lo Marquesat de Denia la díuen com nosatros, y donát cas que se diga la segon, mos hòl al *Bergant* francés.

36. No deu confundirse á Camòt, que acabá en tot tal vòlta per haver segut un perdurable, y qu' es de orige mes antích, en Camajo, governador de Valencia, que perteneix á la primera mitad del sigle XIX.

38. La veu *blat,* se díu en tot lo reyne, escèpte en Valencia, la Vega y les comarques rallanes al Aragó y Castella, y deu vindre

del árab ó del hebrèu, així com el forment ve del lletí *frumentum*; y les dos son especifiques, igual qu' el *centeno* y la *seixa*.

Página 42. El dit capellá, ben entés, es un verdader topo ó ignorant, que no sab llegir mes qu' en lo seu misal y reçar en lo seu breviari.

47. Lo de Cervera se referix segurament al pòble de la provincia de Castelló.

47. Aixína se diu en el *Lazarillo de Tormes*, respècte al Cementèri; pero no te aplicació á la casa pòbra, si no es de solemnitat, perque regularment en eixes sòlen pastar mes (al menys en los pòbles), per rahó de tindre molta familia.

52. Salta á la vista la inmoralitat d' eixes cantades, pero devém estranyar encara més qu' es permitixquen en la capital en eixes tertulies qu' els ceguets fan á la pòrta del carrer d' una botiga, despajantse á son gust per mitj de tonadilles y coples á totes llums escandaloses é inmorals, per mes que siguen en castellá.

58. Tant este com el capitá Aranya son de orige castellá.

61. També se díu *Còva Santa* á la capelleta de darrere la Sèu, ahon se digué la primera Misa en Valencia.

66. Igualment es díu *Ser mes lleig qu' el diable del Socós.*

70. Pareix qu' eixe dragó lil regalaren al Beato per sa dignitat de Patriarca d' Aleixandría d' Egipte.

71. *El mal d' Almansa á tots alcança.* Manca en el tèxt eixe refrany històrich, alusíu á 1707, en qual any tingué llòch la tan memorable com desgraciada batalla del seu nòm, la qual causá la ruína del eixèrcit austriach, l' incèndi de Xátiva y la pèrdua dels nòstres *Furs*, decretats ú y atre per lo victoriós y vengatíu Felipe V. Pera memòria de tal victòria, s' alçá en les afòres de dita ciutat de la Manja el monument qu' encara 's veu allí.

82. El ferrer de Tibi, més que indolent era torpe ó desmanotat.

83. Sobre eíxes festes ha publicát darréramont el Sr. Bodría la obreta del seu títul, la qual enclòu casi totes les que abans se fehen en Valencia.

83. *L' any de la fam*, s' aplica també á la guèrra del francés, durant la qual, com els comestibles escasejaven tant, anaven tots molt cars y la clase pòbra patía pròu fam, especialment l' any 1812.

86. *Filar prim còsta més que filar grós.* Esta frase estava en us quant les dònes filaven, lo mateix que la de *Mori qui filá y qui no filá*, que vòl dir que tots estém sugèctes á la mort, siguen faeners ó malfaeners.

89. Así manca posar el dijo *No júes en lo fòch, qu' et pixarás en lo llit*, el qual sòlen advertir les mares als giquets pera que 's lleven eixe vici, si 'l tenen.

Página 89. També deu posarse así el tipo *La fornera de Patraix,* de la qual es conta que s' en anava á Misa á Sent Antòni, sense fer falta en lo forn, ella sabría com s' heu arreglava.

91. Asi s' olvidá el modisme *Ser més mal que Cabrera,* el qual fa referència al estudiant tortosí D. Ramón, célebre cabecilla carliste de la guèrra civil dels 7 anys, que feu la figá ans de morir de borrar sa història de afamát guerriller, reconeixent el govern lliberal de Guisabel II, sa cocina, y eixint una temporá á fer riure en Andalucía guerrejant á favor d' ella. També se sòl dir *Ser més mal que les vêses,* referintse á eixa planta y sa llavor que tan sòls vòlen les cavalleríes.

92. Deu enclòures así el modisme *Moscòu ja no mos còu, lo que mos còu, mos còu,* el qual se referíx al desastre de Napoleó en dita ciutat rusa, que motivá la retirá dels francesos d' Espanya, la ruína del impèri y el destèrro y mòrt d' eixe emperador en la illa de Senta Elena.

93. *Costá mes que l' òbra de la Sèu, ó més que la Sèu de pintar,* lo qual pondera el còst de una còsa.

94. *Ser òbra de románs.* Fa referència també al Vall de Valencia, edificát per ells.

95. Así manca el refrá *Vinga qui vullga, mentres no tornen els francesos,* el qual aludix á la guèrra de la Independencia, que tanta ruína, fam y sanch costá als espanyòls y particularment als valenciáns.

105. També se diu: *Tindre més sòrt qu' els que penjen,* en igual sentit qu' el del tèxt.

108. No te res que vore que ja no s' estile; si no s' estila ara, s' estilá abans.

111. No son els rius de Dos Aygües, sinós els palos de la vèla del Còrpus. Quiçá aludixca el donarlos eixe nòm al bastó qu' en tal castich s' usava.

119. *Japí* deu ser çabata y no llinyage; pero de tots mòdos no pòt aludir al mestre Japí, *el giquet de Villena.*

121. També podría Jáques ser francés ó italiá, y no inglés, que res tendría d' estrany.

128. *Lepos* (giste), deu vindre de *lepus* (llebre), per la llaugerea d' estos animals. Així hu interpreta D. Francesch Vilanòva Piçqüeta.

129. Efectivament, este llinyage está equivocát en lo tèxt, y deu escriures L' Epée.

131. Manca así *Mustaçaf (el) ó Almotacén,* del qual existix un romanç, que díu:

Tanquen pòrtes y finestres
y s' en pujen al terrat,
y escomencen á pedraes
en lo Senyor Mustaçaf.

Página 133. El pòble diu *Suequers*, pero deu ser *Suecáns ó Suequins.*

134. Hia este atre modisme: *La lluna del camí del Grau*, de la qual se díu que si mancava el vent, se quedaven les barques á la lluna de Valencia, sense poder atracar.

135. Deu ser *Èllx* y no *Èlls.*

139. El marqués de Campo era de orige aragonés ó jurro, y no francés; perteneixqué al partit moderat, fon alcalde de Valencia molt jove, y construí la fònt artística de la plaça del Mercát, actualment emplaçada en l' alamera, pròp del pònt de la Mar, la dels Patos de la plaça de les Barques y la del Negret de la placeta de son nòm; canalíçá també les aygües del Grau, feu l' adoquinát dels principals carrers y places de la ciutat y posá el gas. Lo de que desbancá á Lebon y que per no haver deixát les còses netes no te Valencia el gas debaes, ni es dels valencians el ferrocarril de Madrit, ni l' Ajuntament ha pogút instalar el Consistòri en lo seu paláu, hui en venda, estalviantse els molts dinés qu' está gastantse en la fajada del edifici del carrer de la Sanch,... això es asunt masa delicát pera tractarlo nosatros.

146. El riu del Molinell partix termes entre Valencia y Alacant.

147. Clar es qu' el mòt de *Mòlls*, aplicát á Sueca, igual pòt aplicarse als demés pòbles riberenchs; pero no hia ducte que á eixa hui ciutat, li correspòn millor, per estar mes fonda que aquells, sense que això tinga res que vore en ser ella la primera y més rica població de la provincia dempuix de la capital.

150. Les pirateríes dels mòros se degueren als algeríns, pero com foren dempuix de la espulsió dels moríschs, y estos coneixíen tan bé esta còsta de Valencia, y además estaven tan calents per haverlos tret d' así, no era estrany que també prengueren part en los d' Alger.

157. La *Ó* de Sen Joan sòl aplicarse també al Encant de fèrro vell de ses espal-les.

159. Manca así el refrá: *Es més templát qu' el òrgue de Sollana*, dit per antitesis, puix el tal òrgue era figurát de canyóts.

160. El paláu del Real, l' obrá Felip V en lo solar d' un atre més antich.

160. El pòble indòcte y gran part del dòcte ó ilustrat de les tres provincies, diu *gineral* y *ginerós*, igual qu' en Valencia y l' hòrta diu *raere, òliva, malaena* y *maganya*, per *darrere, òbila, madalena* y *llaganya.* ¿Quí, puix, parla millor?

Página 164. El pardal de Sen Joan, remát del campanil d' eixa Esglesia, se posá en lo sigle XVII.

169. La mitja tarònja aplicada en el tèxt á la Esglesia de Sen Salvador, perteneix á la capella del Seminari Conciliar y se feu á mitant sigle XIX. Lo que hia en la capella de la Comunió de dita Esglesia son unes pintures al fresch pròu bònes, de Palomino ó dels Vidals.

181. El Pla de Quart no mes té una estació, y se diu del *Llano;* la dita del *Pla,* es del *Pla del Pòu,* á la esquèrra del riu Turia y prop de les Ventes de Pobla de Vallbòna.

184. Sobre eixos polvos escrigué el Sr. Hartçembusch una celebrada novèla.

186. Sobre este modisme escrigué y publicá el Retor de Burriana, senyor Blay, un gistós llibret.

187. Coneixém la bonica é ilustrada monografía del Sr. Tarin sobre Portacòeli, de la qual ham estractát el nòstre articulet.

195. QUIRINELDO, deu escriures *Girineldo,* per ser de orige castellá, pero nosatros escrivim en valenciá y el pòble aixi ho díu.

200. Atres apliquen este modisme á qu' els genovesos tractaven en ròbes y les fiaven.

201. També foren nomenats *Bota, Mateu, Benet, Caragól* y atres.

204. Campillo dihuen tots á l' aldea propét d' Alacant, encara qu' el tipo pòt referirse á un atre pòble de Castella.

222. La *Tirana* tal vòlta fora un ball.

229. En lo Paraninf de la Universitat els 36 retratos representen als fundadors d' ella el bisbe Albalat y D. Ferrando el Catòlich, y als fills il·lustres de la mateixa, com Pare Tosca, Cavanilles, Pereç Pujòl, etc., etc.

254. Botiflet deu vindre del inglés *beautifuil* (bonico) per guasa, siguent inglesos la guarnició que portá así l' Argiduch y son General Petersborough.

257. Esta frase es molt anterior á Escalante, qui no 's estrany que la copiara, com nosatros, de les montanyes d' Alcòy.

264. *Calbos,* s' escríu y pronuncia en casi tot l' antich reyne, llevát de Valencia y l' hòrta, ahon confundixen molt la B y la V. *Calvos* es castellá.

277. Excepció de Valencia, casi ningú diu *quaranta,* sinós *coranta,* y ja es sabut qu' en la capital es parla el valenciá molt adulterát ó siga mitj castellá.

277. El darrer pèu d' este vèrs deu corregirse: dit de *Nòstre Senyor.*

Página 291. El Jardí Botánich no té 4 fanecáes, sinós 4 hectárees ó siguen pròp de 50 fanecáes.

299. Devém rectificar qu' els retratos de les Reynes s' els paguen elles, lo qual celebrém.

319. En casi tot el reyne, el pòble diu *Guisabel* ó *Sabel*, no *Isabel*, qu' es castellá.

329. Deu ser de Capúç ó Vergara, y devía estar per lo ayrosa y monumental, en atre puesto mes apropiát.

335. En lo Refuig, en llòch de se nòta la *oxiva natural*, deu dir: la *formació natural de la oxiva.*

337. Reconeixém els grans servicis prestats per *Lo Rat Penat* á nòstra Història y Lletres, pero voldríem que fora mes valenciá, á imitació de la Renaixensa de Barcelona qu' es esclusivament catalana, buscant pera mantenedors á fills de la tèrra, que no 'n manquen de bòns, á fi de que feren el discurs en la nòstra parla.

338. Así manca la frase antiga *A robar á la Calderona*, la qual se día molt en los nòstres pòbles, referintse á la sèrra y barranch de la provincia de Valencia, que baixant dende Sèrra y Náquera, venen á pasar pròp del convent de Sant Espirít, puix abans era un siti pròu perillós, á causa dels molts roders y lladres qu' en ell s' albergaven, llevantli la pell y els dines al arriero ó pasager que caía en ses mans.

352. Les capelles del creuer de la Sèu de Valencia olvidáes en lo tèxt son 8, 4 á cada part; en les del Evangèli hia òbres de Vergara y escomenços de Lópeç; en les de la Epístola, el *Sen Agustí* es de Camaró, el *Sen Domingo*, del madrileny Pere de les Còves, y el *Sen Vicènt Ferrer*, de Cristòfol Carinyena, siguent els llènços grans *Sen Pere en la presó* y el *Martiri de Sen Serapi* de la pòrta del Paláu, de Antòni Rijart (sígle XVIII), igual qu' els *Martiris de Sen Vicènt* y *Sen Erasme*, de la pòrta dels Apòstols son de V. Inglés, encara que Fuster diu que perteneixen á Vergara, el qual els regalá al Cabildo.

357. El ball y cant *Talala* deu ser *Tarara;* el músich L. Javarri el fa de orige valenciá, pero creém que ve del francés *Tarare.*

406. El refrá *Al rey de Barcelona...* deu referirse á la època aragonesa, qual Cort no estava ficta, puix uns reys la tingueren en Çaragoça, atres, com Pere III, en Valencia, atres en Nápols, com Alfons V, y atres en Barcelona, com Joan II y Ferrando el Catòlich, á quins deu referirse el susdit refrá.

407. No creém que ningun valenciá, fòra dels de la capital, diga *Alameda* y *alamedetes* á l' *Alamera* y les *alameretes*, per mes que siga corrupció del castellá. O som valenciáns ó no som, de lo contrari adulterém la nòstra llengua y la convertím en una Xerga.

Nòta final, general á tota la òbra

Tením dit en lo pròlech y en l' arrematament del còs de la mateixa, lo qu' es ella, y ara repetím así que donát son caracte y el pòch temps de que ham dispòst pera donarla á llum, no podía eixir tan completa y ordená com devía ser. Contentes, puix, el llector en lo que li doném, esperant que atres més competens que nosatros, suplixquen les deficiències y corrixguen els llunars que puga tindre, apesar dels nòstres bòns desitjs y millor voluntat.

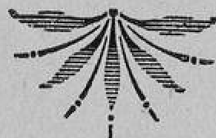
TAULA

DELS TIPOS, MODISMES Y COSES RARES CONTENGUTS EN ESTE APENDIX

Páginės

Págines

Págines

Segon afegitó

als tipos, modismes y còses rares

Acte de notari (ser una còsa un)

Es lo mateix que ser formal, seria, legal, digna de fe ó de crèdit, com son y dehuen ser tots els actes ó documents fets per eixe funcionari públich; pero este modisme se referix principalment á les persones tan sanseres, series y formals, que tot lo que dihuen ó parlen se pòt creure qu' es veritat, lo qual era pròpi de casi tots els nòstres vells, dels que se día que cada paraula dita per ells era un acte de notari. Y en eixe sentit ham colocat así el tal modisme, mereixedor de la copla que seguix:

Ser un acte de notari
es una còsa formal;
mes huí casi no se estila
en res la formalitat.

Tot pareix jòch de gichs y així se tracta tot per els que devíen ser més serios y formals; per això mos lluix tant el pèl.

Agost (en) figues y most

Així ho diu l' antich refrá, per més qu' en algunes comarques d' este reyne se sòl alvançar ó atrasar la ma-

durá de les figues y la veremá del raim, á causa de la diferència dels climes; y com en qüestió de dijos, acxiomes y refranys casi tots siguen veritat, també creém que deurá ser el present, rahó per la que ham volgút que figure en aquests afegitóns, sense deixarmos en lo tinter la copla que 's mereix:

En Agost figues y most,
ya la esperiència acredita;
y mal senyal si algún any
mo se falla eixa collita.

Puix donará á entendre que ha segút tan sech com el pasat, en que no 's pogué sembrar per falta de aygua, lo qual fon pròu pera que moltes families dels nòstres pòbles desertaren cap Alger y Bòns-Ayres en busca del pá que así no trobaven.

Agueda (á Senta), planta l' alfábega

L' ahuela que aixó día, plantada ja la tenía, com acaba este modisme ó dijo tan popular en los pòbles de les montanyes d' Alcòy, el qual indica que per eixe temps se deu sembrar eixa planta olorosa, que les giques jóvens cultiven en molt d' esmero y gran gust, sobre tot les festeres, clavarieses ó majorales de la Mare de Deu d' Agost, pera adornar en la sehua festa y huitava el catafalch que li fan dins la Esglesia. Y clar está que tractantse d' un objecte tan piadós com este, no podíem nosatros retráures de tirar así quatre ralles, encara que mal tiraes, lo mateix que la cansó que posém per remat:

Senta Agueda planta l' alfábega,
que de plantarla ja es hòra;
y vosatros, fadrinetes,
tiréuli fem per la vòra.

Puix sería una llástima que per no cuydar cada una de vosatros la sehua, vinguera la festa y les tinguéreu totes pòbres y raquítiques, en llòch de estar ben pomposes y boniques.

Ajudes (donarli á ú)

Es lo mateix que donarli lavatives, com dihuen ara, pues la gent modèrna está molt per la novetat y critica y es burla dels que parlen á l' antigor, encara qu' el llenguaje antich es més pròpi y més rich qu' el modérn; per això convé conservar els termes y modismes d' abans; y á fí de qu' este no 's pèrga l' incluím en la present enciclopèdia de cóses rares y curioses del nòstre reyne, cantantli la copla de costum:

Donarli ajudes á ú
es igual qu' eixeringarlo,
si está malalt per supòst;
estant bò no cal tocarlo.

Y ara no vajen vostés á entendre qu' eixeringar á ú es ferlo parlar incomodát, puix si aplicarli la eixeringa ó lavativa es pesat, mol més deu ser aplicarli la eixeringa de la llengua, per qu' eixa no li deixa hòs sá al qu' el tòca.

Alábat, ruch, que á vendre 't duch

Es tan popular en tot lo reyne de Valencia eixe refrá, que ductém que hiaja algú que no 'l conega y no l' haja usát may, especialment al dirigirse á persones tan alabancioses y encarinyades en totes les sehues còses que crehuen qu' en sa vida han trencát un plat de fòch, que no tenen ningún *pero* y que tòquen un dit en lo Cèl. Y com vullga qu' el tal refrá, encara que no parega tindre traça, no deixa de tindre la sehua gracia y *meollo,* nosatros, á fí de que no 's pèrga, l' ham apuntat en esta colecció y volém afegirli també l' estrivill que ve á continuació:

Alábat, ruch,
que á vendre 't duch,
y si no 't vench
perque no puch.

De manera que no hia que alabar tant huí 'n día les còses, pues la que menys, si no está cucá, está podrida, sema, pansida ó esclafá.

Alabát siga el Còrpus que sempre cau dijòus

Este modisme ó dijo rònegament es usat en la ciutat de Valencia, com una esclamació d' estranyea al ouir còses rares, ridícules ó inverosímils, les quals criden l' atenció del qui les òu; y per ser veritat tan coneguda com sabuda de tots en lo nòstre reyne, la insertem en aquest llòch, posantli per contera esta copla:

Alabát siga el sant Còrpus
per caure sempre en dijòus,
per cèrt no el de les *Comáres*,
sinós mes pròp dels *Hòus, hòus.*

Puix ja es sabut qu' el primer ve en lo mes de Juny y el segón als darrers de Febrer ó principis de Març, segóns cau la coresma.

Alçar figura ó fer les cartes

Encara en ple sigle XX continúen les supersticións y hegiceríes que tanta bòga alcançaren en l' antiguetat, puis si be actualment en llòch de *magos, adivíns, bruxos* y *hegicers,* es titulen *espiritistes* y *sonámbuls,* el resultat es el mateix, ja que com aquells es dediquen á enganyar y explotar als tontos, simples y descregúts, *alçant figura,* com dihuen en la provincia d' Alacant, ó fent les cartes, com dihuen en la de Valencia, total pera traure lo que tragué 'l mòro del sermó, ó lo que trauen els que 's fan dir la *bòna-ventura* per les gitanes. Y com vullga qu' esta plaga d' estafaors no pòrta traces d' acabarse, particularment en les ciutats y poblacións grans, d' ahí el que nosatros hájem reproduit en estos afegitóns la dita frase ó modisme, á fí de ridiculiçarlo, arrematant en la copla siguient:

Alçar figura es de tontos,
y *fer les cartes* també.
¡Quánts ne manté la farina,
y encara fina es sosté!

Y mentrimentes el mon será mon, sempre en quedarán d' eixos bòna cosa, perque 'l seu número es infinit, com diu la Sagrada Escritura, que no marra.

Alçát (lo mal) es p'al gos y al gat

També este refrany popular y corrent en los nòstres pòbles, es una veritat que donen bòn conte d' ella els aludits animalets, sempre que hia un descuyt, menjantse lo que vehuen á la má y donant pròu jascos á les guisanderes y demés encarregades dels guisadors de les cssea. Y per això y á fí de que tinguen més cuydao en alçar ben alçades la carn, el peix y atres articles de cuyna, fem así menció nosatros del tal refrany, al que li posém per remat la cansó acostumá:

Lo mal alçát, diém tots,
es sempre p' al gos y al gat;
pero may mos esmeném
en posaro ben alçát.

Y per aixó que tots, uns mes que atres, mos descuydém, á lo millor els animals casoláns fan breja en gran llestea de lo que nosatros s' havíem de menjar.

Ama (l') de claus

Es un títul de confiança qu' en les cases principals donen á la sirvienta inteligent y fiel, que millor s' ha portat y més mèrits te contragúts, y per aixó la consideren como si fora un majordòm de la casa, posantla al tant dels negòcis y secrets d' ella é intervenint en totes les còses de la familia, com si fora un membre de la mateixa. Com tant se la distinguix, no 's estrany que vista casi igual als amos, y qu' ella els vullga y aprècie com á còsa própia, estant creguda de que tindrán en conte els seus bòns servisis pera recompensárlils en son día, com es molt just; lo qu' es que á lo millor sòl eixir enganyada, plorant y en les mans al cap, al vore qu' entre

'ls de dalt també abunden els ingrats y desagraits com en los de baix, y que li còsta retirarse vella y pòbra, la que contava tindre una vellea desahogada, pacífica y lliure de misèria. Y com no deixa de tindre la tal ama la sehua part de importancia, l' ham colocá nosatros en este llòch, cantantli la cansó qu' es mereix:

L' ama de claus
tot s' ho mereix,
pero á vegáes
te mal regreix.

Pues el mon promet molt y sòl donar pòch, això quant dona.

Amo (l') y el gos cacen p' els dos

Y mal va qui non' fa aixina, pues qui s' abandona y no cuyda com deu dels seus interesos, per rich qu' estiga, al últim es queda en lo carrer, es fá pòbre del tot y á la vellea li còsta anar á captar, lo mateix qu' algúns que feren mal conte quant eren jóvens, veém á lo millor qu' els susuix. Atres apliquen este modisme popular á Sen Róch y al gos, pero te igual, per quant dona el mateix resultat. Y ja que ham posat el tal modisme en este llòch, li catarém la cansó de rúbrica:

L' amo y el gos, cacen p' els dos,
ouim dir á molts á no parar;
pero hia algúns que no son gosos
y en llòch de faena no fan més que lladrar.

Y per això sòlen acabar la vida plens de misèria y companyía, qu' es el castich dels manteros y pereosos en este mon.

Amor (l') la pintaren cega

L' amor, com á emanació qu' es de Deu, d' ahon trau son orige, es pòt dir qu' es universal y etèrn, puix així com son autor amá ó volgué desde la eternitat á tots los sers que va crear en el temps, així tambè vòl qu' estos se

amen ó vullguen uns als atres, no sòls mentres vixquen en este mon, sinós en l' atre, especialment als que constituí reys de la creació, que foren els nòstres primers pares Adam y Eva en primer llòch, y en segón tots els seus descendents; pero l' amor, lo mateix que totes les cóses, está sugècte á una regla, y el que la trespasa, ja no te amor fi ó verdader, convertintlo en un amor fals ó imperfècte, com sòl ser el que se te á les criatures per lo qu' elles son, sense referirlo pera res al seu Creador. Per aixó li diém en eixe cas amor cego, perque es fill més que de la rahó, del caprijo de cada ú. Mes nosatros qu' en llòch de voler profundiçar en matèria tan sumament delicá, únicament ham volgút tocarla per damunt, damunt en estes págines, fem sense més ni més así punt, y concluím en l' antiga cansó popular:

L' amor la pintaren cega
al cap d' un escudeller;
y ella com no s' ivea,
á tots donava quefer.

Y tant com n' ha donat, ne dona y ne donará sempre, si no es com deu ser, puix com ell se desborde y s' en propase, es causa de molts disgusts, pesars, llágrimes, òdis, rencors y pròu vòltes desesperacións y víctimes. ¡Deu que m' hos lliure á tots d' aixó!

Anar á la gata-máu

Ó en quatre cames, com molts irracionals, lo qual res te d' estrany, y més desde que veém als saltimbanquis y volantiners acaminar aixina, imitantlos en això molts qu' es tenen per grans persones, per més que pròu vegaes es desacrediten en los seus actes y es rebaixen al nivell del gichs. Per lo demés esta frase es pròu popular en la provincia d' Alacant, rahó que mos ha mogút á posarla en este llibre, y á cantarli com á final esta cansó:

Anar á la gata-máu
es caminar oom els gats,
que van sense fer ruído
pera no ser gens notats.

Puix tots ells son en aixó mestres consumáts, lo ma-

teix qu' en la destrea y habilitat que tenen pera sorpendre y agarrar les rates encara que siguen com á conills; pero lo que més jòca es vore el gust en que juen en elles abáns d' acorarles y menjárseles.

Anarsen ú com el pèl de la pasta

Equival á anársen fent la desfeta, á la francesa ó sense despedirse de ningú, y també anársen de còlp y vòlta, sense pensaro y no mes dit y fet. En eixos dos sentits s' usa en Valencia y la sehua vega, y com á frase ó dijo curiós y espresíu, el posém en este puesto, afegintli la cansó que li pertòca:

Anarsen com el pèl de la pasta
es com els gichs fer fogina,
sense dir res á ningú,
com el francés ho fa aixina.

¿S' en anirá tan pronte el pèl de la pasta? Creém que no, encara que siguent tan fí com suponém, pòt ser que li tire puntes al pensament del hòme quant está resòlt á fer una còsa de sopte.

Anarsen ú en la creu dels albats

S' aplica este modisme tan popular y corrent en la comarca d' Alcòy, als que mòren fadríns ó giquets encara, tant d' un sèxo com del atre, á quins per lo regular s' els he pòsa mortalla, ataut y creu blanca. S' usa en sentit familiar y festíu, atenent al carácter dels valenciáns, propens á guasejarse de tot. Y com á objècte de curiositat ham donát así cabuda al tal modisme, entonantli esta cansó:

Anarsen al atre mon
algú en la creu dels albats,
sòls ho dihuen en Alcòy
y en los pòbles dels costats.

Qu' encara que no tenen gran fama de guasóns, així mateix es guasejen á lo millor, més sense ningún mal fí y sense ánimo de ofendre á Deu ni al prògim en res.

Apuradors (els) ó filtres de Manises

Son tres grans bases, situades á l' entrada d' eixe pòble, cercades de paret y separades unes de atres per mitj de caminals de mampostería, ahon s' aclarixen les aygües qu' els entren per una mina ó alcavó que ve de la presa del ríu; perteneixen al Ajuntament de Valencia y servixen pera omplir el depòsit de Quart, desde 'l qual van ja clares y cristalines á surtir les moltísimes fónts públiques y particulars de la capital y del Grau. El pensament de portar aygües del ríu á la ciutat fon del Senyor canònge Linyan, allá p' els anys 1840, qual patrici deixá una gran cantitat al efècte pera començar els treballs de conducció, desarrollant y cooperant més tart á dita òbra el marqués de Campo y atres bòns patricis. Per lo important y beneficiosa que resulta, puis, eixa millora pera Valencia, ham volgút nosatros ocuparse así dels dits apuradors ó filtres, als que acabarém entonantlos esta cansó:

Les bases de Manises
apuren pròu l' aygua;
pero quant hia avengudes
no está pròu clara.

Y ho causa qu' el terreno per ahon pasa eixe ríu es molt fluix, y apenes plòu per dalt ve l' aygua tan espesa y ròja que casi es pot tallar en un gavinet; mes que s' aguanten en la pena els valenciáns, que si en l' aygua no tenen tot lo que vòlen, en atres còses están millorats en terç y quint.

Así ¿quí mana, el retor ó l'ama?

Perteneix la present frase al gènero festíu, guasó ó burlesch, y sòl aplicarse á daquelles cases en que per ser els caps d' elles masa consentidors, tot els ho compòrten lo mateix als fills que als criats ó dependents; de mòdo que allí es pòt dir que tots manen al hòra y ningú obedix, resultant un desorde sense igual y á no parar crits,

alboròts y bregues per no res. D' ahí la pregunta que sòl fer algú de fòra al entrar y notar aquella algaravía, y lo que ha donát ocasió y pretèxt pera que nosatros la copiém en este puesto, sense olvidarmos de la consabuda cansó:

Así, senyores, ¿quí mana?
¿Son vostés dos, pare y mare,
ó siga el retor y l' ama?
Dígau per tots el compare.

Com si diguèrem hui 'n día el padrí de pila, que abáns gojava en la casa del fillòl de gran prestigi y autoritat, en termes qu' ell componía les diferències y pleyts y posava pau en ella sense gastarse un diner, y si algú replicava, sempre tenía á punt este dijo: *Lo que s' haja de menjar la justicia, més val que s' ho menjém mosatros.*

Automòvils (els)

Formen la darrer paraula en questió de carruages, de mòdo qu' es pòt dir que son la novísima invenció que s' ha tret pera anarlo arrastrant á ú per damunt tèrra; son tots ells coges molt perfeccionáts, en tots els adornos y comoditats del día, com á qu' están montats en grandísim luco en son conjunt y detalls, y per ara sòls els usarán les persones riques y acomodades que póden gastar els mils de pesetes que còsta cada ú d' ells, dasta qne vinga el día de rebaixarlos de prèu y puga ferse en eixos modèrns carruages la mijanía. Pero pera que arribe eixe cas, es menester que s' arreglen del tot les carreteres y qu' es modere la velocitat dels tals vehículs, á fi de que no causen tantes víctimes en los qu' els dirigixen y en los qu' els monten. Y pròu ja dels dits carruages, als que van dirigits els presents retalls y la copla en que acaben:

Els automòvils son hui
els més flamants carruages,
que arrastren per los carrers
á les persones ricajes.

Qu' es per ahon no hia tan de perill, pues per les carreteres á lo millor entropecen y es lleven la crisma en un bach ó topetó.

Aygua (no digues d' eixa) no beuré

Perque nosatros y tots podém dir lo que ham vist y ham pasat, pero no sabém lo que vorém ni lo que pasarém, y pròu vegaes mos veém obligats á pasar per ahon no pasaríem y á fer lo que no faríem. De mòdo que parlant pòch y siguent prudents en lo parlar observarém este modisme popular, qu' es el fí que s' ham proposát al posarlo en este llibre y entonarli la cansó que seguix:

No digues que no beurás
d' una aygua consevòl,
que pòt ser que te la begues
més ruín quant calfa el sòl.

Pues hia un dijo molt espresíu que ve así com anell en dit y es: *El menester fa fer y l' ansia fa filar.* Apropiémselo, pues, sempre que siga menester.

Ayre (tindre ú molt), y pòch qu' aventar

Este modisme s' aplica á totes les persones de génit altiu y de llengua masa fresca, que son la majoría dels jóvens dels dos sexos, els quals á lo millor li tiren una llibertad á quansevòl persona major, defenentse ésta y contestantli al atrevit ó atrevida en la segón part del mateix modisme. Per lo demés, el tal modisme es popular en les montanyes d' Alcoy, y nosatros el recordém así y li cantém esta cansó:

Tindre molt ayre algú
que deu tindren ben poquet,
dona pèu á que li diguen:
¿Te que aventar, germanet?

Pues el que te pòch grá que aventar, ¿pera qué vò tan de ayre, si no li aprofita pera res? Y casi sempre sosuix qu' el que manco te que aventar sòl tindre més ayre que tots.

Banyarli á ú la orella

S' aplica este modisme popular en sentit bromesch y serio, segóns siga l' asunt de que se trata y les persones que intervenen en ell; pero regularment s' entén per guanyar ó sobreixir ú á un atre en huapería, destrea, habilitat, aplicació, valentía, saber ó inteligència, y baix este punt de vista volém que figure en la present colecció y en la copla corresponent:

Qui banya la orella á un atre
es que li supera en algo,
lo mateix que un andarí
no corre may més qu' un galgo.

Y qui diu d' asó, diu també de moltísimes atres còses, puis ja se sab que per alt qu' estiga ú, sempre hia un atre qu' el guanya; que per aixó Deu m' hos ha fet desiguals, pera que ningú puga vanagloriarse ni estar pagat de res.

Benifaçá (el monastèri de)

Está situat en l' antiga tenencia de son nòm este antes suntuós edifici, y huí casi tot asolat, llevát de la Esglesia, el campanar, les celdes dels mònjos y el paláu del abat mitrat, estos últims convertits en dependències de una granja de llaurança. Fon edificát á expenses del rey En Jaume I d' Aragó, començant les òbres en l' any 1262 y acabantse á mijáns del siglo XV; en la guèrra de Sucesió el saquejaren els Micalets, siguent incendiat en la dels Sèt Anys, y en 1841 feu el govèrn erigir davant de la pòrta una pirámide de pedra, en memória dels prisioners mòrts en ell, la que encara es conserva, havent desaparegut les inscripcións. Y per sa importancia històrica y relligiosa l' ham mencionát nosatros así y també li cantarém la copla que se mereix:

El monastèri de Benifaçá
fon en nòstre reyne celebrát,
per sa importancia relligiosa
y per haver tengut abat mitrat.

Pues en la època foral formava part del braç eclesiástich y asistía á les corts del reyne.

Berlina (posarlo á ú en)

Equival á posarlo en ridícul ó riures d' ell, y s' aplica este modisme popular y corrent en tots los nòstres pòbles, á tot aquell que ha donát motíu ú ocasió pera posarli eixe sambenet. Per lo tant y á fí de que no 's pèrga, l' ham allargát en este puesto y aném á cantarli la seguidilla que ve:

Posar en *berlina*
es janglarse de ú,
que tira bravates,
que no diu ningú.

Pues creu que sab molt, y no sab més que fer el gasto davant de atres que saben més y no s' alaben tan com ell. ¡Cuánts ni hia hui 'n día d' eixos!

Blay (Sen) de Potríes

Es venera en la bonica ermita, situá en una montanyeta de les afòres d' eixe poblet de l' hòrta de Gandía, molt pintoresca per lo punt y per estar poblat de alts ciprers el espayós camí que conduíx á ella, además de les capelletes ó estacións del calvari que l' adornen. Cad' any li fa el póble una gran festa el día 3 d' Agost, baixantlo en provesó á la parroquia y tornantlo lo mateix á la ermita dempues de la funció de la vesprá. Durant la huitava celebra un porrát en la espayosa placeta que hia davant la pòrta de la ermita, y tant á la festa com al porrát acudix molta gent dels pòbles del contorn, pues es un santuari de moltísima devoció en la comarca. Y á fi de donarlo á coneixer als que no hu saben, li ham tirat nosatros estes ralles, les que acabém en la cansó que seguix:

Sen Blay de Potríes
es pròu nomenát,
per sa ermita y la festa
y per lo seu porrát.

Pues com la gola es una part tan delicá de la persona, y el Sant es abogát d' ella, moltes persones que patixen d' ella acudixen á demanar remey á eixe dotor celestial, que sense ducte fa més grans cures y més barates qu' els dotors de la tèrra.

Boca (no tindre ú) en que parlar

¿No 's veritat qu' este modisme á primera vista pareix una fisgoná ó una burla qu' es trau de nosatros? Pos dirli á ú que no te boca en que parlar cuant algúns la tenen tan gran com una saria, te més bemòls que hia en una peça de música. Pero no s' alarmém per tan pòch, qu' el tal modisme se referix sense ducte á que no te ú per qué queixarse sense motíu, sinós no parlar paraula ó no dir res com un mòrt. Y en eixe sentit l' ham pres al posarlo así y cantarli la cansó de costum:

No tindre boca en que parlar
es metáfora molt jusca,
que 's pòt pendre en dos sentits,
y sempre en los dos resulta.

Pues jòca á tots que tenint la boca en tota la ferramenta bòna, la llengua sense frenet y pròu esmolá pera parlar, en tot y en això no 's puga fer us d' ella. ¿Hiaurá así gat en sach?

Boca que no parla, Deu no la òu

Clar está que 'l que no parla no l' òu ningú, y menys el Nostre Senyor, que te dit: *Demanéu y recibiréu, toquéu á la pòrta y vos s' obrirá.* Si, pues, hia hui 'n día molts que 'n llòch de reçar y encomanarse á Deu, blasfemen d' ell, el neguen, l' insulten y fan desprèsi ¿cóm vòlen qu' els escolte y atenga tan sixquera? Que no 's queixen els tals, si tercos que tercos no s' humillen y reconeixen el poder de Deu, qu' el millor día els talle el fil de la vida y els ho fasa pagar tot junt en eixe infèrn que ara no crehuen y después tindrán que creure á la fòrça. En

Deu no hia que juar, y tots cuants han juát han perdút, perque es molt celós del seu honor, y aquell qu' el provòque, tinga per segur, com no s' arrepentixca, qu' el castigará del mòdo més terrible. Y ¿qué cab afegir á este refrany després de lo dit? Pues que cada ú escarmente 'n los atres y en sí mateix, y seguixca com á bò, y Deu tindrá pietát y misericòrdia de tots. Entre tant acabém estes ralles, cantant la copla qu' els pertòca:

Boca que no parla, dihuen
que no la òu Deu,
pues qui podent, no parla,
es que no te gens de veu.

Y el que no 's mut ni parla podent ¿quí n' ha de fer cas d' ell? Contesten vostés, si pòden y saben á eixa pregunta.

Boca qué vòls, còr qué desijes

Este modisme s' aplica á la persona que te de tot y no li manca res, pues si no está rica, te un bòn pasar, no deu res á ningú, més que la vida á Deu, y ho pasa en la cama en alt, com solém dir, encara que hui 'n día eixe benestar es casi materialment imposible que ningún naixcút el desfrute, atés l' estat del mon y les condicións de la societat actual. Son, puix, pures ilusións qu' es fa la clase pòbra de la mijana y de la rica, qu' es figura que ningú patix més qu' ella, perque sense ducte no conta els treballs, penes y disgusts á que tots, richs, mijáns y pòbres estém sugèctes mentres vivím así baix. Y baix este concèpte ilusòri li ham tirát les presents ralles al tal modisme popular, y li cantém també la siguient cansó:

Tindre lo que vòl la boca
y lo qu' el còr pòt desijar,
sería así en este mon
be y feliç del tot estar.

Y ¿quí en lo mon pòt ser del tot feliç, si en lo mon no hia més que misèria, y la felicitat únicament está en lo Cèl? ¡Quán tontos son y quán errats van tots els que pensen aixina!

Botifarra (en ser negre)

Aixina heu trabuquen ó traduixen tot algunes persones, les quals per no fictarse pròu en les còses, s' els antoixen que son unes y son atres molt diferents. Y com vullga qu' este dijo ó modisme es tan popular y corrent en lo nòstre antich reyne, nosatros l' ham volgut posar así, cantantli per supòst la cansó de costum:

En ser negre botifarra,
dihuen tots els valenciáns,
rientse com á bajòchs,
fent l' ullet als castelláns.

Puis com estos no cómpren pá de nòstra llengua ni saben res del nòstre caracte y costums, es queden abovats al ouir la sal y sandunga de les jarraes valencianes, y d' ahí la bulla dels de la tèrra.

Botijes (fer algú) y cánters

Este modisme es també molt corrent en la nòstra regió, y s' aplica en guasa als farfallosos, botijosos y tartamuts, per la llengua d' estropall ó de draps que tenen; y com el tal modisme no te més llanços qu' eixos, después d' apuntarlo en esta sòlfa valenciana, que uo deixa de ser un gran honor, li cantarém la siguient copla:

Fer ú botijes y cánters
es pròpi de canterers;
pero els guasóns valenciáns
ho dihuen tot al revés.

Y no hia qu' empenyarse en ferlos deixar eixa rutina ni en tráurelos d' eixes casetes, pues atres ho dúen en lo *caraute,* com día un gitano, pero els de la térra del gè ho portém tots en la masa de la sanch, més fòrta que la d' esclafar tarròsos.

Bragues (tráureli á ú les) al ayre

Es mormurar pròu d' ell ó tallarli pròu vestits, sense tindre tisores ni ser sastres, contant faltes de la sehua vida pasada, com si les haveren vistes ó les saberen, no més perque les han oides referir á atres que si es menester tampòch les saben. Tot aixó casi sempre son llevantances ó calumnies, naixcudes de no tindre caritat al prògim, y apesar de ser així, hia persones tan satisfetes y tan pòch aprensives en eixa part, que sempre están en eixos gismes, y no saben parlar si no mormuren. Com á qu' es, puix, un vici que ofén molt á Deu y al prógim, á fi de evitarlo lo qu' es puga, ham tret así á relluir el tal modisme y li entoném esta copla:

Traure les bragues al ayre
es no tindre caritat
al prògim, ni pòr á Deu,
que castiga eixe pecat.

Pues al murmurador fa que també 'l murmuren y no li deixen fil eixút may y qu' el roceguen tot lo que poden; perqu' en la mateixa vara que medím son també medits. Es paraula de Deu.

Braç (ficarli á ú el) dins la mánega

Es una amenaça que mitj en serio y mitj rient es dirigix als gichs cuant han fet alguna icèta ó malcuynat, per no pegarlos un calbòt ó una çamarrá; y també es sòl usar en los majors en tó de guasa ó festíu, encara qu' éstos es rihuen y es burlen á bragueta sòlta no més de nomenaro. Riemse, pues, nosatros d' este modisme tan antich com popular en tot lo nòstre reyne, y fem punt á les presents línies en la copla de costum:

Ficar el braç dins la mánega
es còsa dels que se visten
la camisa, la jaqueta,
y demés de qu' es servixen.

Pero al gichs dasta cèrta edat els fa ú creure qu' un burro vòla; tanta es la sehaa sencilleç é ignocència. ¡Dijosa edat, si pera nosatros tornara!

Bufador (el) del castell de Penyíscola

Per eixe nòm es conegút un forát obèrt, naturalment, en les penyes d' aquell castell, per el qu' entren les ones de la mar quant está alborotá, y saltant per una boca obèrta en l' interior de la plaça, arruixen als desprevengúts que pasen per ella. Es una de les curiositats d' eixa ciutat, y per aixó nosatros fem menció de la mateixa en este llòch y li cantém ademés la cansó mereixcuda:

El bufador de Penyíscola
es una còsa curiosa,
que arruixa als deseneats
y els fa tots com una sopa.

Y clar es qu' estará fet á pòsta pera donar jascos, pues á no ser aixó, l' haveren tapat desde un son principi, pera que les aygües no penetraren dins.

Bunyòl (no volía el) més que la mèl calenta

Es referix este refrany, tan corrent y popular en lo nòstre terreno, á moltes persones y còses que pareixen similars á atres, les quals saben aprofitar molt be les ocasións d' encontrarse y correspòndres, lo mateixet que 'l bunyòl espera no més la mèl calenta pera ser agradós y apetitós al que s' el menja. Cada ú, pues, que l' aplique al cas que més li convinga, mentres que nosatros es contentarém en haverli tirat estes pòques ralles y per remat de música cantarli la cansó que li correspón:

No volía el bunyolet
més que la mèl calenteta;
y asò no hu diém nosatros,
sino ho día una ahueleta,
sense netets per més senyes,
perque morí fadrineta.

Y com mos ho han venút ho veném, pues no volém calfarmos més la codolla en averiguar caps ni cúes.

Canelera (si la) plòra, l' ivèrn fòra

Y si es ríu, ni ivérn ni estíu, qu' es la segón part d' este refrany. La primera vòl dir que si per eixa festa plòu, ja va calmant el fret y va acostantse la primavera; y la segón, que si la temperatura continúa recia y es manté gelada, no s' acòsta encara el bòn temps. De mòdo que segons l' orage que fasa per eixa festa, es pòt calcular si s' allargará ó s' acurtará l' ivèrn; á lo manco així discurríen els vells, y hia que créurels, pues la esperiència d' élls rara vòlta marra. Fiats nosatros en aixó, ham intercalat en este *ágilis mógilis* el tal refrany y per remat li apliquém esta copla:

Si la Canelera plòra,
segons els vells, l' ivèrn fòra;
y si per acás se ríu,
ni están fòra ivèrn ni estíu.

Qu' es lo regular y més segur que així susuisca, per estar la Canelera pròu alluntada de la primavera y per lo tant del bón temps.

Canet (tindre) en ple

Es referix este modisme á les persones que han lograt tot lo que desijaven y manifesten per aixó una gran alegría. Y tenen motíu pera tíndrela, perque ¿quí conseguix tot quant desija? Casi ningú es pòt dir, y per lo mateix qu' es una còsa molt rara el que 's cumplixca el tal modisme popular, li ham tirat estes ralles y aném á entonarli esta cansó:

Tindre canet en ple es
rebre una alegriòta
d' eixes que casi may venen
y la sòrt les du á la pòrta.

Y clar está qu' es molt just que 's recibixca en palmes lo que sosuix tan á la llarga y ve á cares dinaes.

Cánters nòus (tots los) fan l' aygua fresca

També este refrá, tan conegút de tots els valenciáns del nòstre reyne, es una veritat que no 's pòt ductar, pues la esperiència mos ho acredita. S' aplica en molts casos en sentit metafòrich, particularment á les amistats de pòch temps, y tant en un sentit com en atre es grasiós y expresíu, motiu que mos ha obligat á posarlo en esta sòlfa valenciana y á entonarli la copla de costum:

Tots los cánters nòus, senyores,
dihuen que fan l' aygua fresca,
mateix que la mèl més dolça
es la qu 's menja en la bresca.

Y com á que asò es també una veritat de gran pes, fem punt redó y mos callém, perque la veritat no necesita de moltes paraules.

Cantinera (la)

Es la que despaja ó ven en la cantina, y per lo regular sòl ser casada en lo cantiner ó amo de la cantina, y per lo tant despecada, llesta, refeta ó de pròu quartos en sa persona, curiosa, aseada, satisfeta y alegra. Baix d' este supòst y creent qu' es una curiositat, ham volgut tráurela así á rògle y cantarli dos seguidilles de les més populars ó conegudes:

La cantinera plòra,
perque no te dinés;
ara vindrán els quintos
y lin donarán més.
La cantinera plòra,
perque no te llansòls;
ara vindrán els quintos
y lin durán de nòus.

Y si no te veo, doble, que dihuen els castelláns, pues ya pòden vostés compendre que tot asò no te trellat ni sustancia, pero de algo s' ha de parlar en esta enciclopèdia de còses rares de la terreta, com es la present.

Capa (qui te) es tapa

Y qui te capòt si pòt, qu' es el remát d' este modisme, tan corrent entre pastors; pues ja se sab que qui pòrta capa en l' ivèrn, com á qu' ella te més vuelo, pòt abrigarlo y taparlo del tot, mentres qu' el capòt, com está capát ó ne te pòch, á penes el tapará. Y com esta siga una de les veritats que no marren ó no 's pòden posar en ducte, una vegada inscrita en este verdader argíu de còses rares, li cantém la cansó de regla:

Qui te capa diu qu' es tapa
y qui te capòt si pòt,
tápam, pues, cuant tinga fret
siga en capa ó en capòt.

Pues qui no te atra còsa, en lo que li dónen s' ha de contentar á la fòrça, so pena de gelarse de fret ó morirse d' asco que 's lo mateix.

Carta (la) de Uríes

Es la falsa recomanació que li se dona á dalgú á fí de perjudicarlo en llòch de favorirlo, com un llaç que li se tira pera llançarlo á pèdre: fa alusió á la infame carta tancada que 'l rey Davit enviá per mitj de Uríes, ú dels millors oficials del seu eixèrcit, de qual muller havía abusát, al general Joab que manava el siti de Rabba, y en la que li día: «*Poséu á Uríes al front de la batalla, ahon estiga lo més fòrt del combat, y abandonéulo pera que perixca;*» com en efècte va perir. Y com vullga que la tal carta siga desconeguda de molts, al mateix temps que revèla la misèria y fragilitat que tots, dasta els bòns, tenim, ham cregút nosatros oportú fer así menció d' ella, dedicantli la copla que 's mereix y es:

Si un rey tan sant com Davit
fon adúlter y homicida,
¿quí podrá dir, *yo no cauré
perque sé que Deu m' ajuda?*

Lo qual no deixa de ser una fanfarroná temeraria, y

que Nòstre Senyor sòl á vòltes castigarla, permitint qu' el que la sòlta s' arrepentixca d' ella y la plòre demprés á llágrima viva.

Cartuixeta (la) de Aracrist ó del Puig

Es l' antich monasteri de Pares Cartuixos, situát en la carretera de Valencia á Barcelona, á 1 kilòmetr del Puig y 11 de la capital, en una hermosa y estensa planura; fon fundát als darrers del sigle XVI, en una finca, propietat del valenciá En Cristòfol Ròig, jantre de la Sèu é inquisidor apostòlich que havía segút en Çaragoça, beneint solemnement sa Esglesia En Frare Isidòr Aliaga, arquebisbe de la diócesis, el 16 de Novembre de 1640. A la espulsió de les órdens relligioses en Espanya, foren tiráts els mònjos d' este retiro, venentse l' edifici y les tèrres com á bens nacionals á un particular; encara es conserva d' éll la Esglesia, bóna part del monastèri, la portalá d' entrá en dos filáes de ciprers y el molinet. Y com á còsa interesant, qual memòria mereix conservarse, l' incluim en este llòch, en la copla corresponent:

Aracrist era un convent
eixemplar com els demés,
pero els masóns el vengueren
pera tocar d' éll dinés.

Perque eixa sècta, lo mateix que la dels judèus, no vòlen als frares, pero entonces els feen molt gòig els bens d' élls, y per aixó en quatre javos els compraren, enriquintse á costes dels convents.

Casa de Meca (pareix la)

S' entén una casa ahon es reunix molta gent y mòu gran ruido y rebumbori, parlant uns fòrt, gillant atres y tots puto qui fará més el loco, com si estigueren á punt de renyir ó barallarse. Segurament ve este modisme de lo que pasa en les meçquites dels mòros, que tots els que acudixen á elles recen en veu alta les sehues prega-

ries ú oracións, armant tal algaravía y confusió, que pareix una rinya de gats, y sobre tot deu vindre del estraordinari bullici y confusió que hia allá en la Meca, quant van les numeroses caravanes á visitar el famós çancarró de Mahoma, colocat en l' ayre entre dos pedres imáns, segóns dihuen, y qu' el fanatisme dels mòros creu que se sosté en aquella postura per un milacre. Per lo que tenint en conte la importancia històrica del tal modisme, á lo manco pera els seguidors del fals profeta de la Meca, ham volgut insertarlo en este llibre y cantarli la cansó de costum:

Pareix la casa de Meca
la que se sent molt ruido,
y mòu gran algaravía
la gent qu' entra allí á porrillo.

Y ho causa el carácter dels musulmáns, molt fanátichs y ponderadors de la vida y milacres del guilopòt y astut Mahoma, que á tants infelisos lográ enganyar.

Casament (el) y la mortalla del Cèl avalla

Y es una gran veritat, pues en este mon tot deu estar subordinát á la voluntat de Deu pera eixir en be, y quant l' home s' empenya en oposarse y contrair á eixa voluntat, volent seguir la sehua y fer el seu caprijo, Deu el deixa obrar, perque no li pòt negar la llibertat de poder obrar be ó mal, pero l' home carrega en les conseqüències y es responsable dels seus actes, mereixent únicament perdó y misericordia de part de Deu en cas de que s' arrepentixca y el demane. Per això y per la moralitat que conté el tal refrany, que may deu borrarse de la nòstra imaginació á fi de tíndrel present en tots los actes de la nòstra vida, l' ham copiát así y li dediquém la siguient cansó:

El casament y la mortalla
dihuen que del Cèl avalla,
pero hui 'n día no còla
pera cèrta jovenalla.

Tingamlos compasió als que així pensen y preguém á Deu nòstre Senyor per élls, pera qu 'els lleve eixa bena que tenen en los ulls.

Castell dels Templáris (el) en Lorja

Es el únich d' eixa antiga orde militar que existí en la provincia d' Alacant, de que nosatros tingám noticia, y fon alçát pels templáris después de la donació qu' els feu el rey En Jaime I d' Aragó; está mitj arruinat á la part esquèrre del riu Sèrpis, enfront del pòble, sobre una lloma de penyes y propet de la vía estreta y estació del ferrocarril de Gandía á Alcòy, y á la supresió d' aquella orde, pasá á la de Montesa. Com á còsa, pues, antiga y curiosa li ham dedicat estes pòques linies y també li cantém la cansó de costum:

El castell dels templáris en Lorja
era fòrt y dels mòros respetat;
pues no s' acostaven gens á éll,
y sòls de llunt li féen algun *tat*.

Encara recordém de quant la parròquia matriç, qu' era Beniarrés, y perteneixía á la orde de Montesa, qu' el últim retor portava en lo mantèu y la sotana gravá la creu ròja, distintíu de dita orde.

Castellet romá (el) de Cocentayna

No mos ocupém así d' éll per la sehua importancia actual, sinós per la que tingué en atre temps y sobre tot per ser tan sòlit, pues tot éll es per dins y per fòra de pedres sellars cuadrades, com obraven els románs, y per això es conserva en pròu bòn estat y pòt durar algúns sigles més, á no sobrevindre un terratrémol ó raig qu' el destruixca y l' asòle. Está situát dalt del altísim penyòt que s' alça al pèu deixa hui modesta vila, y en la época romana ciutat capital de l' antiga regió contestana, d' ahon rebè lo nòm de *Contestania* ó *Cosetania*, hui Concentayna ó Cocentayna, per més qu' els mòderns historiadors regnícols, entr' élls En Teodòr Llorente, li neguen eixe honor, sense atrevirse per supòst á donarlo á nenguna de les atres poblacións descrites per Plini y Ptolomèu y enclavades en dita regió, que comprenía tot el litoral

desde Cartagena y Murcia funs al riu Júquer, perque sense ducte nenguna d' aquelles tenía la importancia d' esta. Y com creém que mereix la pena el tal castellet y la població del seu nòm, els ham tirát estes ralles á les que afigím la copla de caixó:

El castell de Cocentayna
y el nòm d' esta població,
demòstren á totes llums
que fon cap de sa regió.

Pues encara hui te sabor y carácter de superioritat é independencia; lo qu' es que li manca un bòn croniste que publique sa monografía. ¡Y pareix mentira que no haja eixit ningún fill que defense á sa mare patria, colocantla en lo llòch que li correspòn, haventne de illustrats y competents! Té la paraula l' abogat Senyor Barberá y Falcó.

Castellets (els) de mòros

Els mòros d' Africa que vingueren á Espanya en lo sigle huit y s' apoderaren d' ella, eren molt aficionats á fer castellets en punts estratègichs ó elevats pròp de poblacións, y com estaven uns en vista d' els atres, desde dalt d' élls per mitj de fogates es comuniçaven les noticies ó novetats que ocurríen especialment de nit. Eren una espècie de telégrafos, qual sistema practiquen encara en l' impèri de Marruecos. En les nòstres provincies de Valencia, sobre tot en la d' Alacant, com á més montanyosa, ne feren molts, conservantse mitj arruinats el de Buçòt, Costurera, Laguar, Llòsa de Camajo, Millena, Penella, Polop y Pop. Y com á còses històriques y curioses els ham apuntat en estes planes y els cantém la cansó de costum:

Els mòros tan recelosos,
alçáren molts castellets;
pero no 'ls valguérem coples,
que 'ls traguérem molt mansets.

Y á la fòrça tingueren que tornarsen á habitar al Africa, qu' es el seu terreno, después de huit sigles que

dominaren en Espanya, per ser fanátichs en la sehua falsa relligió y tercos en no voler sugectarse á les nòstres práctiques y costums:

Caçar llebres en tambors

Este modisme, sòls conegút en les montanyes d' Alcòy, era molt corrent entre 'ls nòstres ahuelos, els quals enviaven á quansevòl á caçar deixa manera quant movía roido ó els donava nòsa. Y sòls per ser expresiu y antich, l' anotém nosatros así, en la cansó qu' es mereix:

Caçar llebres en tambors
es avisar que s' amaguen;
puix no més senten patáes,
dihuen: *Cametes m' hos valguen.*

Puix lo qu' es qu' els vells eren molt digeros, y pera tot teníen sempre á punt una jarrá ó atra, qu' encara huí mos jòca y mos fa riure.

Cent (qui en fa) y no 'n fa una...

Com si no 'n fera ninguna, diu este refrany, y es una gran veritat que confirma la esperiencia de tots los díes, pues per be que fasa una persona y per molt que se la vullga, á lo millor per quansevòl còsa, la més insignificant que no jòque, ja li giren la cara y no la miren els mateixos que abáns no sabíen qué ferse en ella. Per lo demés, el tal refrany es corrent en totes parts, lo mateix qu' en esta nòstra patria gica, motíu que mos ha obligat á colocarlo en este amagacent de còses rares y á cantarli la cansó que ve á continuació:

Qui en fa cent y no 'n fa una,
dihuen tots á veu en crit,
desde 'l més gran al més gich,
com si no 'n fera ninguna.

Y còsa de tots, ó siga *vox populi, vox Dei,* encara que no falta qui diu *vox populi, vox diabuli.* ¿Quí de tots acertará?

Còl (ferli á ú la)

Ó férsela ú també, pues de les dos maneres se díu, y sempre resulta mal pera el sugècte ó animal á qui s' aplica, á qui lo mateix pòden matarlo, que ferirlo, que juarli quansevòl pasá de mal gènero, pèdre al jòch, quedar jasqueját en una còsa, etc., etc. De mòdo que ja saben vostés el significát d' esta frase ó dijo, tan en bòga en la nòstra tèrra, y que per això li ham fet nosatros así este lloguet, y aném á despararli esta seguidilla:

Ferli á ú la còl
ó férsela ú,
tot es pa fer mal
á tots ó á ningú.

Pues per lo regular de fer la còl no aplega may la sanch al ríu, perqu' eixa planta es mòlla y no te maliccia.

Comare (la) de Fòyos

Eixa fulana, coneguda per supòst sòlament en lo seu pòble y en sa casa, segóns la opinió que se te formada d' ella en Valencia y pòbles de la vega, era una dòna casada, molt refeta, frescòta, bledana y satisfeta á més no poder, com son tòtes les d' eixa profesió ú ofici, y ademés molt remirada, vanitosa y presumida, com á qu' ense qu' es mudava y pasava pel carrer tots la miraven y teníen que fer en ella, per lo aseada y be que li parava la ròba, per l' anar tan garbós que tenía y el parlar tan graciós qu' encandilava. Y com així la pinten á la tal comare, nosatros també, en atenció á les prendes personals que poseeía, l' ham volguda reproduir en la present colecció de tipos, cantantli per despedida l' antiga seguidilla popular:

La comare de Fòyos
pòrta caròta,
que li l' han regalada
allá en Mallòrca.

De lo qual no tením res que dir, pues duenyos eren de ferli aquell regal, lo mateix qu' ella d' aceptarlo y posárselo al cap en seguida.

Confèttis y serpentines

Tots saben en Valencia y fòra d' ella qu' els confèttis son uns redolinets de paper de varios colors, del tamany d' un centimet, y les serpentines unes llarguísimes tiretes també de paper de molts colors y estretes com el ditet gorrinet de la ma; lo mateix que dehuen saber que tant aquélls com éstes se tiren al públich en enormísimes cantitats, tant, que dasta alfombren el pis del punt ahon se tiren y enterbolixen l' atmòsfera en termes que pareix que la cubrixquen d' una espesa tèla d' aranya. Pos be, l' inventor d' eixos paperets fon un italiá, fará còsa de dotce anys, el qual creém que no ha perdut res de la sehua invenció, com tampòch els fabricants d' Alcòy y d' atres parts que s' han donat á eixa industria. Y com l' objècte nòstre no era més que fero constar en estes pàgines, lográt éste, acabém el present articulet dedicantli la siguient seguidilla:

Confèttis y serpentines,
¡quína invenció!
¿Estaría foll ó giflát
el seu autor?

Nosatros creém que no, en tot cas tronát ó quebrát, y el que s' encontra en eixa situació, no pensa més qu' en enfilarla per ahon puga, y nòstre hòme va vore que per ahí faría negòci, y per lo vist no s' enganyá. *Fortuna te dé Dios, hijo...*

Còrda (sempre 's trenca la) per lo més prim

Efectivament qu' es veritat, pero una de les de Père Grull, *que á la má tancada li día puny;* y com vullga qu' esta frase, dijo ó lo que siga, resulta tan corrent y popular en la tèrra del *gé,* y al mateix temps es pót aplicar á moltes còses, á fi d' eixir nosatros pronte del pas, des-

pués de tirades estes ralles, li volém també entonar la copla de caixa:

Sempre dihuen qu' es trenca
la còrda per lo més prim;
pues convé apanyarla abáns
com día el tío Jogím.

Y lo demés al batre, sinós á este á l' atre, com diu un modisme ó frase popular, que si no pega, li posarém cola pera que apegue. Y si vòlen vostés més trellat, el busquen.

Còsa (pendre ú una) en ses mans llaváes

Este modisme equival á péndrela *á la sordina* ó sense vóreu ni dirli res al duenyo d' ella, qu' es lo mateix que furtárlila, con sòlen fer algúns fills de familia en sos páres, algúns criats ó dependents en los seus amos ó principals, y tots els que son aficionats á ferse en lo que no 's d' élls y no vehuen de ulls que no prenguen de mans, sabent per supòst que aixó es pecat y que venen obligats á la restitució, so pena que no 'ls ho perdone Deu encara que s' heu confesen. Pero veslos hui 'n día en eixos escrúpols als moltísims que no furten ó ròben més perque no pòden, y encara es riurán en les tehues barbes, dient molt satisfets que *lo que hia en Espanya es dels espanyóls;* aixó si no dihuen també com el filòsof francés Prudhon que *la propietat es un ròbo* y que *tot es de tots y del primer que hu agarra,* y atres jarráes per l' estil. Mes deixemlos estar als que així pensen y òbren, y seguim nosatros la doctrina verdadera que nòstres páres mos han ensenyát, y no deixém en eixa part les sendes velles per les novelles, y atengamse á lo que mos diu el sètim manament de la lley de Deu, qu' es *no furtar.* Y después de tirades estes ralles, acabém en la cansò que ve al cas:

Pendre algo en mans llaváes
es com si les tinguerem brutes;
pues es llevarles al amo
á amagatontes ó á hurtes.

Y debáes mallém y li peguém vòltes al nano, que de

totes maneres sempre resulta lo mateix y vòl dir *robatorum, robatorum.*

Côsta (lo que pôch) pôch dòl

Es molta veritat este modisme popular, pero aixó va també en gènits y dasta en encarnadures, com dihuen els llauradors; pues hia qui fa cas de les còses més insignificants y les sab guardar pera quant les necesita, y en canvi atres totes les traten com si foren cabaços de fem; pero en general sempre solém apreciar lo que mos còsta de guanyar, y no mos dòl lo que no mos còsta res ó molt pòch. Acabém, pues, ja el tal modisme, dedicantli la copla de costum:

Lo que pòch còsta, pòch dòl,
es un cèrt y veritat;
pero sigám guardadors,
que sempre es bò haver alçat.

Pues *quien alza, halla,* dihuen els castelláns, y en ocasións tot fa paper, encara que valga pòch.

Còsta (si que) la julla de recòsta

Se diu este modisme en sentit natural ó material per ser eixa julla la millor y més cara de la res, y en sentit metafòrich aludint á les còses que còsten de fer, siga per lo que vullga, en qual sentit s' usa més y casi sempre en guasa. Y com ademés de ser corrent en tot lo nòstre reyne, especialment en Valencia y pòbles de la vega, no deixa de tindre gispa, l' ham colocá nosatros en esta galería de retratos *sui generis,* y acabém estes ralles en la siguient seguidilla:

Si que còsta, sí,
la julla de recòsta;
mes ¡quán á gust la menja
el que li còsta!

Això sense contar les denteres que fasa fer als que tal vegá estiguen mirant com se la traga y va ficantla dins lo belitre.

Còves célebres del nòstre reyne

Les còves foren les primeres viviendes del hòme, que desterrát del paraís después del pecat de Adam y Eva, tenía que defendres dels elements, de les fieres y dels seus mateixos semejants; y elles també foren les que han guardat en sos buyts no explorats, els escasos restos de les construccións rudimentaries de aquells temps primitíus. La nòstra regió, pues, habitada desde son principi per les tres races prehistòriques típiques, la *microcèfala*, la *misolítica* y la *neolítica*, te varies còves d' eixes, entre elles la del *Parpalló*, á la falda ponent del Mondúber, entre Gandía y el vall d' Albayda; la *Negra*, en la pendent aspra de la Sèrra Gròsa, sobre el riu Albayda, entre Xátiva y les Aygües de Bellús; la de *Sen Nicoláu*, pròp de la Ollería; l' *Avellanera*, pròxima á Catadáu; la de les *Maravelles*, tocant casi á Gandía; la de la *Ròca*, pròp de Oriòla; la de les *Llometes*, d' Alcòy, y les de *Monòver*, *Penayla*, *La Vila* y *Ellx*. En totes elles s' han encontrat gavinets, puntes de llança, destrals y atres objèctes de pedra tallada y pulimentada, y dasta grans de collars, pegines foradáes, aros de fèrro y monedes romanes. Y com tot asó siga curiós, instructíu é important baix del punt de vista arqueològich, històrich y científich, ham tengút nosatros el gust de referiro en este llòch, pera que haja de tot, cantantli la copla acostumá:

Hia algunes còves y avenchs
así en la nòstra regió,
qu' els sábis no han esplorát
é ignorém per qué no.

Pues perque 'ls govèrns d' Espanya no protegixen á eixos hòmens com els d' atres nacións, y com els sábis abunden pòch y sòlen ser pòbres, per falta d' estímul eixes escursións están abandonáes.

Creu (la) de Garbí

Dalt de la sèrra ó montanya d' eixe nòm, situá entr' els termes de Albalat de Segart y d' Estivella es veu

una pòbra ermita, ahon se venera per los habitants dels dos poblets nomenáts una gran creu de fusta, regal del venerable frare Pere de Cádiç, cuant vingué de misió á Valencia y recorregué estos pòbles, segón la tradició de pares á fills. Li fan cad' any la festa, turnant els dos. Y per ser còsa pietosa y al mateix de curiositat, li ham dedicát estes pòques linies y la cansó que se mereix:

La creu de Garbí es venera
en la ermita d' eixa sèrra;
fan, pues, molt be eixos pòbles
de festejarla en la tèrra.

Puix les tradicións piadoses convé conservarles pel be material y moral que reporten; lo contrari es no tindre patriotisme ni amor á la terreta.

Creu (la) de la Victòria

S' alça en la carretera, entre Almenara y Molvedre ó Sagunt, pera recòrt del trunf de la causa real contra els Agermanáts valenciáns (18 de Juliòl de 1521). Dita creu es de pedra sellar prou artística, y com senyala el remat d' un moviment del pòble, que aplegá á tindre gran resonancia en lo nòstre reyne, ham cregut del cas fer memòria d' ella en esta colecció y dedicarli la consabuda copla:

La creu de la Victòria
si pa uns es gloriosa,
no deixa de ser p' als atres
ignominiosa.

Pues en este mon, per desgracia, sempre haurá vencedors y vençúts, y lo que pera aquélls es causa d' alegría, pera éstos sòl ser de tristor.

Creu (qui no) á sa bòna mare...

Te que creure á sa mala madastra, com arremata este refrá tan conegút y usát en tot lo nòstre reyne. Y en efècte qu' es aixina, pues á tots els orgullosos y mal criats que no volgueren obedir á sa mare y la feren

parlar pròu, al tornarse á casar son pare después d' enviudar, si s' han reconegút y han entrat en reflexió, han tengút que humillarse y obedir á sa tía á la fòrça, so pena de no poder habitar en companyía de la familia y haver d' anársen de casa y viure errants pel mon. En vista, pues, de qu' es sòl cumplir pròu vegáes al pèu de la lletra este refrá, ham volgút nosatros reproduirlo así en la copla acostumá:

Qui no creu be á sa mare
y á sobint la fa parlar,
te que creure á la madastra
si en casa vòl continuar.

Pues de lo contrari sòl ser un perdut toda sa vida y acabarla á males dináes, com solém dir.

Cristiáns (els) nòus

Siguent nosatros jóvens veníen pròu vegades per la capital y pels pòbles algúns extrangers, vestits uns de pelegríns y atres de particulars, demanant llimosna pera Esglesies pòbres y atres òbres pietoses, els quals es díen cristiáns nòus ó recén convertits, que lo mateix podíen ser que no ser. Y com algúns portaven en regla ó siga per escrit el permís de les autoritats eclesiástiques y civil y atres no, resultaven molts abusos que al últim trascendiren al pòble, contribuint sense ducte á qu' es disminuira tant el número d' aquells cristiáns, que huí 'n día ja casi may s' en veu ningú per este terreno. Els tals no deixaven de cridar l' atenció de tots, y per això nosatros els ham tirat estes ralles y també els cantarém la copla corresponent:

Els que diém cristiáns nòus
ja no venen per así;
¿será que la gent de abáns
ja no es com la de huí?

De segur, pues tanta diferència hia de coranta anys arrere á huí com del cèl á la térra; ara tot está canviat d' un modo radical, y dasta les persones més series no pareixen les mateixes.

Cristo (el Sant) de Gata

Es venerat en la ermita del Calvari d' eixe pòble, situada en una lloma de les afòres al llevant, tenínt dos filades de ciprers que la fan molt pintoresca; es una image de pròu devoció en la comarca, y se conta d' ella que, havent anat durant la guèrra de la Independència, un piquet de francesos dels que guarníen Denia á Gata, en intenció de burlarse del Sant Cristo y después asolar l' ermita, apenes començáren á pujar y acostarse á ella, se quedaren tots cegos de repent, de mòdo que tingueren que tornarsen arrere sense atrevirse á pasar avant á cumplir el seu sacrílech y malvat intent. Y no sòls per este sosuít prodigiós, sinós també p' els molts favors y gracies que han alcançát els devòts que visiten á eixa image del Crucificat, ham tirat estes linies y ara cantarém la siguient cansó:

El Santo Cristo de Gata
y la ermita ahon es venera,
mereixen una visita
en devoció verdadera.

Pues si ha de ser meritòria y grata al Nòstre Senyor, clar está que deu tindre eixa condició, de lo contrari convindrá més no ferla.

Cristo (el Sant) de Planes

Es venera en la ermita d' eixa població, provincia d' Alacant, partit judicial de Cocentayna, y está situada sobre l' alt de la montanya, front al pòble, al alçá de dos Micalets, d' ahon es divisen els condats de Muro y de Cocentayna, y tota la ciutat d' Alcòy. Es pròu capáç, bonica, te dos altars als costats y el major, en qual nijo está la image principal de mijant tamany y regular escultura de masonería, en vidriera al davant. Tant l' edifici com la image no pareixen molt antichs, havent segut costejats á espenses de la familia dels Ordunyes, poderosa y pròu nomenada en atre temps. Cuyda de la ermita

un ermitá que viu allí mateix, y els vehins li fan al Sant Cristo festes rumboses tots los anys á primers de Octubre, baixantlo á la parròquia y pujantlo en provesó solemne y molt concurrida del pòble y del contorn. Y per ser esta ermita y sa image les de més devoció de la comarca després de la Mare de Deu d' Agres, ham vulgút nosatros tirarli estes pòques y maltraçades ralles y la copla de caixó:

Al Santo Cristo de Planes,
encara qu' está tan alt,
pújen molts á visitarlo
d' Alcòy y dels dos condats.

Y especialment el día de la festa acudixen de les valls de Gallinera y de Ceta y dasta del racó d' Alcoleja.

Curiosa (la) de ma nòra,...

Que trea m... de l' ólla, qu' es com arremata este refrá popular, se diu en guasa de tota Maritornes pòch aseada y gens remirada en les sehues còses, pues casi totes l' ixen de quansevòl manera, per ser tan arréu com es, inclús la ròba que vist, que pareix que li plòre damunt de desgalijá que va. Y com el número d' eixes dònes siga tant gran, pareix que no, volém reproduirlo en aquestes fulles y cantarli esta copla:

La curiosa de ma nòra
fon tan mirada en ses còses,
que totes les feha mal,
sobre costarli dos hòres.

Perque ademés de ser tan desmanotá, tenía sempre una *gositis* agarrá á les costelles, que no li deixava fer res en concèrt.

Depósit (el) de les aygües, en Quart de Poblet

Está situat baix tèrra en les afòres d' eixa vila, á espalles de la ermita de Sen Onòfre, fitant en la carretera de les Cabrelles, y forma un quadro de unes quantes

fanecáes de terreno, dividit en l' interior en dos, per un corredor que l' atravesa de part á part; reb les aygües ja filtráes de les bases de Manises, que les reben de la Presa del ríu, y per mitj de una canyería van á la capital, pasant abáns pel depòsit de la Creu de Mislata, y arriben funs al quart y quint pis de les cases. Y per l' abundancia d' aygües del dit depòsit, lo mateix que la grandiosa y fantástica vista que aquelles presenten mirades desde 'l mencionát corredor, sobre tot quant els ralls del sòl allumenen, entrant per les finestres, aquella espècie de llach cubèrt, mereix una visita detenguda, y ha donat ocasió á que nosatros l' hájem incluit en este llòch, dirigintli la cansó de costum:

El depòsit de les aygües
que hia en Quart de Poblet,
per ser hermós y abundant
mereix este articulet.

Pero redactát per atra ploma més ben tallada que la nòstra, pòbra y saparrastrosa.

Deu no vòl (quant), els sants no pòden

Clar es que no, y la rahó es natural; pues siguent Deu el sant del sants, ó siga el rey de tots élls, y estánt els sants sugéctes al impèri y mandato de Deu, quant èlls coneixen qu' una còsa no convé, ni tan sòls s' atrevirán á suplicárlila, sabent que sería debáes el demanarla. Esta consideració devém tindre nosatros present en se que mos s' oferix demanar al Nòstre Senyor alguna gracia, qu' es demanárlila en la condició de si mos convé pera el nòstre be espiritual sobre tot. Y baix d' eixe respécte devém esperar el ser atesos també dels sants quant els supliquém algún favor, en tal que mos convinga y siga voluntat de Deu el conseguirlo Per lo demés, este refrany es molt conegut y corrent en tot l' antich reyne de Valencia, y atesa sa importancia moral, l' ham incluit nosatros así y ara volém cantarli la copla de costum:

Quant Deu no vòl una còsa
tampòch la vòlen els sants,
y es inútil demanarla
perque no está en les sehues mans.

El alcançarla s' enten, pues en lo Cèl no hia intrigues, ni influències ni res de lo que hia así en lo mon.

Día (no digues mal del) que pasát no siga

Clar está que no devém juçgar una cósa dasta que no haja pasát y molt manco d' un día, quant sabém que tots élls son sants y bòns pera els qu' están en gracia y amistat de Deu, així caiguen ralls y centelles, caiga l' aygua á cánters y neve á més no poder, pues lo que Deu dispòn y fá, per més que á nosatros no mos vinga bé, ben dispòst y ben fet está. Y ja que el present refrany no te més llanços, l' acabarém en la copla de caixó:

No digues mal del día, Batistet,
mentrimentes pasát no siga,
y així sempre acertarás,
observant la lley divina.

Perque no hia que tirarli vóltes. Deu no mos necesita á nosatros pera res, y nosatros sí qu' el necesitém á Ell pera totes les còses; conformense, pues, en elles, siguen com siguen, que Deu ja cuydará de nosatros.

Díes (hia més) que llonganices

En efècte que sí, pues cada día n' ix ó naix un atre, còsa que llonganices ne fan quant ne fan; de mòdo qu' els díes son continos y segurs, lo cual sosuirá mentrimentes el mon siga mon. Y com vullga qu' este modisme, qu' es popular en tots els nòstres pòbles, ja no te més alcanços, l' acabarém nosatros fentli punt redó y entonantli la seguidilleta consabuda:

Hia molts més díes
que llonganices,
dihuen els valenciáns,
y haurém de créurels
als jarlatáns.

Pues com de guasóns s' en pasen, quant no tenen en qui guasejarse, son capás de guasejarse en la sehua ombra.

Díguesme tú en quí vas, y jo et diré quí eres

Este provèrbi, comú á tots los pòbles, significa que segóns es la companyía en que ú va ó se tracta, aixina es; de mòdo que si s' acompanya en bòns, per mal que haja segut, al últim se fará bò, y al contrari, si s' acompanya en mals, de bò se tornará més mal ó pijor qu' élls. Aixó ho acredita la experiència, que no s' enganya may; y per això, á fi de que ningú s' enganye en esta part y seguixca el verdader camí, qu' es el del be, ham apuntat así el tal provèrbi y aném á cantarli ara esta cansó:

Díguesme en quí vas, Tonet,
y jo et diré demprés quí eres;
si vas en bòns, bò serás,
y si en mals, mal, no m' heu negues.

Pues no hia més que dos camíns, el del be y el del mal; conforme el que seguixques, así anirás dret ó tòrt.

Digues sempre que sí, més que may siga

Atra t' encontaré. ¿Con que dir sempre á tot que *sí* encara que siga *mentira* ó *engany?* Aném, que 'l valenciá te més pimentóns y més pelendengues que non fasen dir. Pero no hia per aixó que apurarse, que bòna còsa d' hòmens y dònes de talla hia hui 'n día que ho fan aixina y parlen lo que vòlen com *Çafanoria,* y á ningú li ve de nòu, ni hu estranya. Con que deixém pasar el present modisme, que també pasá un bòu per la sèrra d' Almenara, segóns conten els vells, y ja que l' ham deixát entrar así dins sense demanar llicència, entonémli el *gòri, gòri* en la cansó que acompanya:

Digues á tot que sí més que no siga
y no te s' acorruque el melich;
que si això está lleig p' al pòbre,
més lleig encara deu estar p' al rich.

Y vixca la Pepa, com hia qui diu; pues está vist que *asnos y burros todos somos unos,* segón aseguren els castelláns, y tots tenim ja els escrúpols del Pare Gargall.

Dijòus (els) de les comares

Es el inmediato ó més acostat á Carnistòltes, en el qu' elles segurament es preparen pera obsequiar en algún regalet á les sehues parroquianes les parteres á que asistixen, y al mateix temps rebren també algú d' estes, agraídes al bòn servici qu' els feren asistintles en los seus parterajes, y acompanyantles á la Esglesia el día que ixen á Misa. Es en fi regular qu' en eixe cas es muden de dalt á baix y es fasen empirifolláes del tot, traent del sòl de la caixeta ó cómoda la millor ròba que tinguen, pues ja es còsa sabuda que les fulanes sòlen pasar per garboses, aseades, guapes, presumides y remirades ó vanitoses. Per tot això ham volgut nosatros traure así á relluir el dijòus d' elles y dirigirlos la siguient cansó:

El dijòus de les comares
es un gran día pa d' elles;
pues s' apanyen de florero
y es fan ben èrtes les celles.

Perque así com á tots mos agrá tirar á lo millor una cana al ayre, també á les comares els agrá en lo seu dijòus lluirse, farolejar y donarse tono. *Suum cuique.* A cada ú lo seu.

Dineret (no guanyarás més qu' un)

Este modisme pròu corrent encara en la comarca d' Alcòy, pareix condenát á desaparéixer, una vòlta que la gent s' aboque del tot á la moneda del modèrn sistema decimal y pèrga la idea del antich dineret per lo actual centimet. Y cabalment perque eixa veu va perdentse de cada día més, abáns que s' acabe de pèdre, han volgút nosatros anotar el modisme que la caracteriça en este llibre, que no te atra finalitat més qu' eixa, y después entonarli la copla siguient:

A qui repetix molt les còses
li s' aplica eixe modisme,
per no dirli qu' es pesát,
fastidiós, posma, aborrible.

Pues la llengua valenciana te termes y paraules pera diro tot sense ofendre ni colorejar á ningú.

Dir (al) no li feren casa

Ni res tampòch, perque encara qu' els castelláns dibuen *que el que promete en deuda se mete,* nosatros els valenciáns diém al contrari, *qu' el prométer no fa pòbre á ningú;* de manera que venim á parar á lo mateix, ó siga que pera molts, especialment hui 'n día, les paraules se les empòrta l' ayre y vòl dir que pera d' eixos no obliguen á res. Este dijo ó modisme es comú á tots los pòbles del nòstre antich reyne, y nosatros per ser còsa de casa volém que figure en l' amagacent de familia, dedicantli la consabuda cansó:

Al dir no li feren casa,
ni fogar, ni res del mon,
perque s' heu endú tot l' ayre
cap al alt de Matamón.

Açò si no s' heu empòrta al blau de la mar y allí sepultat en lo fondo de les aygües desapareix del tot dasta l' alé de la nòstra boca.

Dit (del) al fet, hia gran tret

També 's pòt dir qu' este modisme es pròu conegut y corrent en tot l' antich reyne de Valencia, y qu' es una veritat lo de la gran distancia que hia del dit al fet, pues moltes còses es dihuen y queden dites, pero pòques se fan ó realicen per varies y diferents causes; y com vullga que asò está reconegút per tot lo mon, podentse casi asegurar que sembla no pòch á les veritats de Pere Grull, nosatros, ya cumplit el desitj de inclòurelo así, li posém

punt final al tal modisme, cantantli esta cansó per despedida:

Del dit al fet hia un gran tret
diém tots á no parar,
y no pensém qu' es un dijo
que té pròu que meditar.

Com sosuix en moltes atres còses que les diém sense donarse conte d' elles; y que si les pensárem bé abáns de dirles, no les repetiríem tant.

Dragó (el) del Puig

Tots els que hajen anat al Puig, si han visitat la Esglesia parroquial, haurán vist á la part de dins de la pòrta, á ma esquèrra, penját en la paret, un dragó disecat per l' estil del que hia en lo colège del Patriarca de Valencia, encara que més giquet, al qu' el pòble diu qu' es la femella. Nosatros no podém diro, perque no hu sabém, pero com á objècte històrich y curiós, creém que mereixía la pena de donarlo á coneixer, y per aixó el mencioném en estes fulles y li cantém esta cansó:

Allá en la Esglesia del Puig
hia un cocodril ó dragó,
que dihuen tots qu' es femella;
pero aixó no hu diré yo.

Y el que vullga ser tan curiós en sabero, que vaja y que li alce el rabo y heu sabrá. ¿No es veritat, cavallers?

Dumenje (el) de la Rósa

Desde la fundació de la devoció del Santísim Rosari per Sen Domingo de Guçmán en lo sigle XIII, á instancies de la Mare de Deu, totes les germandats ó confreríes celebraven eixa festa el primer dumenge de Maig d' un mòdo solemnísim, nomenantla els valenciáns de la Mare de Deu del Roser, y generalment Dumenge de la Ròsa; pero al fundarse dempués la devoció del Mes de Maig ó de María y sobre tot al tindre llòch la célebre batalla na-

val del golf de Lepant, en la que les armes cristianes alcançaren una completa victòria el primer dumenge d' Octubre, capitanejades per l' inclit y esforçat En Joan d' Austria, contra els envalentonats secuaços de la Mija Lluna, com á que dita victòria s' efectuá en eixe dumenge, dedicát á la conmemoració de la Mare de Deu del Rosari, la festa de Maig pergué el carácter de principal y l' adquirí la de Octubre per disposició del Papa Sent Piu V. De totes maneres una y atra festa son santes, per estar dedicades á la Mare de Deu, més á fi de que la primera no s' olvide, li dediquém nosatros el preent recòrt y la copla consiguient:

El dumenge de la Ròsa
fon la festa primitiva,
qu' els catòlichs celebraven
á la qu' es Ròsa divina.

Mes havent manát el mentát Papa que 'n avant fora la principal la de Octubre, per haver segut deguda la victòria d' eixe dumenge, sense ningún ducte, á la intercesió de la Mare de Deu, deu guardarse en primer llòch per tan gloriosa memòria.

Dumenge (el) de Pinyata

Regularment es el primer dumenge de Coresma, en qual nit te llòch el ball d' eixe nòm, que abáns se feha el disapte ó siga la vespra. Es diu de *pinyata* perque vingué de Italia, y els italiáns donen eixe nòm á una òlla ó peròl. Al son principi eixa òlla es posava en sòl de tèrra ó penjada d' uns cordóns en mitj del saló del ball, plena unes vegáes d' aygua y atres de pardalets ó dolsos, com ara se sòl fer, y algúns dels balladors, armats de bastóns y en los ulls tapats procuren trencarla, caent unes vòltes l' aygua sobre 'l mateix que la trenca, ó be volantsen els pardalets y escampantse els dolsos pel pis, els quals en molta algaçara tenen bòn cuydado de plegar els espectadors. Tal es l' orige d' eixe ball tan impròpi del día y del temps en que se fá, y per aixó les persones de bòns sentiments no prenen part en éll; sòls acudixen els indiferents en relligió, els afiliats á les sèctes y tots els qu' encara tenen el cap ple de pardalets,

que son els que habiten en poblacións grans y en cèrts casinos de poblet. Nosatros ham tirat así estes ralles per que sí, y les acabém en la copla de caixó:

El dumenge de pinyata
es imprópi de Coresma;
per eixó el guarden ballant
els que tenen fe pòch ferma.

No 'ls arrendém, pues, á eixos la ganancia, perque si ara es burlen y fan desprèci de les còses de la Esglesia, algún día tal vòlta la busquen y no la tròben.

Eixarmentador (l')

Es un tipo de les montanyes d' Alcòy, el qual ha desaparegút ja del mapa, com solém dir, puix el treballador ó jornaler del camp que plegava les sarments á estall y feha d' elles manollets que dihuen *cuhetes*, per molt llarch que fora en eixa faena, com es pagava tan pòch cada centenar, may aplegava á traure 'l jornal; per aixó y perque de cada any es valíen més pòch en Alcòy, els llauraors de la comarca començaren á fer garbóns, que còsten manco de fer, y en llòch de véndrelos els cremen en les cuynes per l' ivèrn. De mòdo que ha desaparegút l' *eixarmentador* y les *cuhetes*, y pera que no 's borre del tot, el recordém nosatros en estes págines, traent á colació l' antiga y popular quinteta que diu:

Qui vullga saber de penes,
qu' es pòse eixarmentador;
tot lo día contat denes,
y eixe es el pijor dolor
no guanyar pera huitenes.

Aixó sense contar els esgarralls y forats qu' es feha en la ròba, pues les sarments li la espentolaven qu' era un primor. Gafes del ofici, que dihuen els llauradors.

Enfornar (al) es fan els pans geperúts

Ó drets, segóns com ixen, pues aixó dependix més del forner que paleja y fica els pans dins del fòrn que

dels hòmens ó dònes que pasten. Per lo demés este refrany ó modisme es corrent en les montanyes d' Alcòy y com á tal li han dirigit nosatros les presents linies y li cantém esta copla:

Al enfornar, diém tots
qu' es fan els pans geperúts;
y tenen molta rahó,
pues no son com els menuts.

Els quals sempre son iguals de grans y tots ixen redóns del mòl-le.

Ensisám de totes herbes ó de capugíns

Com ja ho diu el nòm, es una meçcla de tota clase d' herbes menjables, usada abáns en los convents de frares capugíns, les quals ben tallades y adobáes resulten y tenen bòn gust, siguent molt agradoses als que se les menjen. Y per ser així, li ham donát entrada al tal ensisám en estes fulles y volém també entonarli la cansó de ordenança:

L' ensisám de totes herbes
l' usaven els capugíns;
y l' arreglaven tan be,
qu' era de tots els més fins.

Pues pera saber cuynar menjars de vigilia ó de dijuni, lo mateix que bollits y ensisáms de tota clase, cap com els frarets de totes les órdens.

En la casa que no hia farina, tot es mohina

Ó siga mal humor, males cares, impaciències y tristors, perqu' en faltar la ració diaria ja no hia alegría ni pòt haverla, pues la panja y la boca son dos parts del nòstre còs tan pòch sufrides, qu' en mancarlos qu' engolir y tragar ja no hia qui les aguante. Per això qu' el tal modisme ó refrá es verdader com casi tots, l' ham recordát en este puesto y volém cantarli la copla que ve al cas:

En casa sense farina
que tot es mohina es cèrt,
dia mon tío Gisbèrt,
ni mancará tan ahína.

Pues encara que hiaguera pròu farina, casi sería precís que hiaguera *traqueries*, com dihuen els llauradors, pera que la llengua sempre tinga que ocuparse, parlant de tot.

Entrar per tot com la romana del infèrn

S' aplica este modisme á persones que tenen la gola molt ampla y son capaç d' engolirse una rella de punta, pues may tenen pròu encara qu' els donen la mar y les arenes, y sempre están plorant per lo que queda. Esta clase de gent, es la que diu que la conciència era vèrda y se la va menjar un burro y atres espresións ó jarráes per l' estil, com per eixemple, que lo que hia en Espanya es dels espanyòls, y qu' els deixen ficar ahon hiaja, qu' élls ja traurán la sehua part. De mòdo que ja están juçgats y sabém de quín pèu coixejen. Per lo tant doném fí al tal modisme y á estes ralles que li ham tirat, y per despedida cantemli la cansó siguient:

Entrar per tot, segóns dihuen,
es fer com fan en l' infèrn,
que tot els vé be, com siga
un descosit ó un botèrn.

Pues pera esgarros, icètes, malcuynats, escandalls y còses rares y estupendes de tots els calibres en la còrt de Llucifer; com á que allí no va més que la gent de trompa, lladres, borrajos, blasfemadors, matóns, insendiaris alçadors de llevantances y deshonrats de tot género ¡Quín gra de gent!

Ermita de Sen Jòrdi (la) en lo Puig

Está situada á la falda de la montanyeta d' eixa vila' rodada de ciprers y cubèrta de mija taronja que arremata en creu artística; se edificá después de la batalla guan-

yada als mòros per lo rey En Jaume I d'Aragó en 18 d'Octubre de 1237, dedicántlila al Sant en memòria d'haverse aparegút combatint en les primeres files, montát sobre briós cavall, segóns la creència general del eixèrcit cristiá, indicant el punt ahon començá el pánich dels musulmáns. En temps de la comunitat, tots los anys baixava del monastèri á esta ermita una solemne procesó, el síndich de la vila desplegava el pendó del Rat Penat, concedit al Puig per especial privilègi, y la ciutat de Valencia li pagava dèu lliures per este servici. Pero en 1868, els revolucionaris profanaren y destroçaren la ermita, que pera vergonya de nòstra generació s' ha convertit en estable, ahon fiquen les cavalleríes els llauradors d'aquells camps. ¡Qué indignitat y qué falta de patriotisme! Y á fí de que no 's pèrga del tot el recòrt de tan gloriós monument, li ham tirat estes pòbres linies y la cansó que seguix:

Eixa ermita de Sen Jòrdi
qu' está á la vòra del Puig,
senyala el moment precís
en qu' el mòro fon arruig.

Y aturdit y plé de pòr s' entregá als victoriosos cristiáns, qu' el corregueren dasta el barranch de Carraixet, fent en éll una carnicería.

Escolá (ser ú) de amen

Se diu en sentit burlesch ó festíu del que te pòch *palique* ó no es tant parlador com atres, siga per impediment de la llengua ò per ser molt callát, qu' es lo que sosuix á la major part de les persones. Y com al escolá que á tot diu *amen*, també els pasa lo mateix á moltísimes persones, particularment riques, nobles y de carrera, tenint nosatros en conte este ajach ó defècte, ham volgút fer constar así el tal modisme popular, al pas que li dediquém esta cansó per remat:

El qu' es escolá de *amen*,
sempre diu lo mateixet;
per açò no sab eixir
casi may de pa y peixet.

Lo qual no 's deu estranyar ni pòch ni molt, perque el Nòstre Senyor no m' hos ha fet á tots iguals ni vòl tampòch que m' hos engreím ni mos paguem, còsa que sosuiría si tots forem sabuts, grans oradors, inteligents y hábils en totes les còses.

Escopetá de lladre (no ser una côsa)

Que vòl dir no córrer tanta presa pera ferla, sinós donar temps al temps á fi de ferse en calma, orde y tranquilitat. Y no tenint este modisme popular ja més llanços, arrematarém les presents ralles en la cansó que vé:

No 's escopetá de lladre
pera ferse tan de presa;
pero tampòch tanta calma
no convé, tía Teresa.

Perque tant es el pòch com el masa, y el pòch dona gust y lo molt enfada.

Espera (qui) es desespera

També este modisme popular es un cèrt y veritat, pues si en ocasións abusen de nosatros y mos fan esperar masa, si no apleguém á desesperarse, al menys s' incomodém de la tardança, perque tot lo bé está bé. Y com vullga que á lo qu' está lleig li se deu posar un flóch pera que pare bonico, nosatros al tal modisme, ja que no presta més, li posarém así punt final y á fí de que no 's queixe li cantarém com á tots esta seguidilla:

Qui espera, es desespera
de tant esperar;
pues lo pòch dona gust
y lo molt fa enfadar.

Y es perqu' entre pòch y masa deu haver mesura, y al que no la pòsa sòlen eixirli els conters al revés.

Esposició regional (la) de Valencia

Fon grandiosa en quant cab y de moltísima importancia y llustre pera la capital y nòstre antich reyne, havent superat de molt á la de Çaragoça y tirantli puntes á la universal de Barcelona y funs á la de París, especialment en la secció de belles arts y art retrospectíu, en les quals pòt competir en totes les que s' han fet y es farán en lo mon. No diém res de la novetat y gust artístich dels seus edificis, particularment dels archs d' entrada, del paláu y torre municipal, de la fònt lluminosa, del restaurant ó fonda, del teatre, del paláu de la industria, del saló de actes, del de concèrts, del paláu de foment y sobre tot de la gran y espayosa pista, de la secció de agricultura y per últim de l' Aduana, de la reproducció en miniatura del mòll del Grau y de les instalacións particulars de manufactures y maquinaries de tota clase. A lo referit devém afegir que ha segut un verdader aconteiximent pera la ciutat y una sorpresa agradable pera quants de dins y de fòra Espanya vingueren á vore la nòstra Esposició valenciana, pues ningú d' élls esperava que Valencia havera fet en tant pòch temps lo molt y tan bò que feu. Y es qu' els valenciáns son artistes de naturalea, y quant vòlen fan prodigis en tots los rams de l' activitat humana. Per axò, pues, y per la gran resonancia que ha tengút la tal Esposició, ham volgút nosatros que figurara en estes páginas pera tindre també 'l gust de cantarli esta cansó:

La Esposició valenciana
regional y nacional,
ha fet vore que Valencia
es artística cabal.

Com hua demostrát en lo grandiós certamen referit y ho demostrará en quantes ocasións se presenten, á pesar dels elements estranys que te dins de casa, y qu' en llòch de favorirla la desacrediten.

Estufadors (els)

Eren uns canúts de canya d' un pam de llarchs, foradats del tot per un cap y per l' atre en un foradet al mitj

del nuch, que á mòdo d' eixeringues usaven els gichs de les montanyes d' Alcòy y segurament d' atres parts també, allá p' els anys 40 y tants del sigle dènau, y prenint aygua y apretant el tapó ó *émbolo*, s' arruyxaven uns als atres qu' era un gust. S' acabá aquell jòch quant prengueren part els fadríns y començaren á bregues ó rinyes, prohibintlo les autoritats. Y com á còsa antiga y rara l' ham treta á relluir en estes fulles, y volém cantarli la cansó d' ordenança:

Els estufadors un día s' estilaren
en carnistòltes per los gichs enjuasats,
que no sabent ja que inventarse
tragueren canuts de canya foradáts.

Y s' eixeringaven en l' aygua de la fònt, estufantse y arremullantse de cap á pèus, fentse uns als atres una sopa. ¡Vaja un gust raro y caprijós, semejant als del dijo dels castelláns: *Hay gustos que merecen palos, y ese es uno de tantos!*

Faves contáes (ser una còsa)

Este modisme popular es molt antich, pero encara s' usa en los nòstres pòbles, y ve segurament del mòdo de contar que teníen els vells per mitj de llegums, com cigróns, guixes, fesòls y faves; y quant volíen asegurar una cantitat de moneda ó consevòl atra còsa, sempre tiraven má d' el referit modisme, al qual nosatros, después d' haverli dirigit les anteriors ralles, volém cantarli la cansó que tòca:

Ser faves contáes una còsa
es que s' ha contat moltes vegáes,
y no deu ja posarse en ducte
per estar masa y tot aseguráes.

Y en tot y en aixó no mancará encara algún quisquillós que vullga posaro eu corantena; mes á eixos deixarlos dir lo que vullguen, y *sansacabó*.

Faves (traure ja) de l' òlla

Equival este modisme á començar á ferse un gich ó una gica ja fadrí ó fadrina, á saber guisar, treballar, llegir, escriure y fer tota clase de faenes, lo mateix que á festejar, espavilarse, vestirse de mes mòda ó vanitat, etcètera, etc.; que vòl dir principiar un atre género de vida, ó mudar un' atra etapa de la mateixa. Y en este sentit li ham fet llòch en estes planes, y tením ara el gust de cantarli esta cansó:

Traure ja faves de l' òlla
ho sòlen dir molt els pares,
quant vehuen qu' els fills y filles
es lliguen les lligacames.

Y en general quant nòten que van espigantse molt y qu' es menjen un rollo sancér cada menjá.

Febreret el curt, pijor qu' el turch

Es el segón mes del any, y per cèrt més ruín que lo que tiren, pues en les sehues caraces y gens de formalitat, hia día que fa mija dotcena de mudances l' orage ó el temps, y tan pronte está ras com núvol, ix el sòl com plòu ó neva, fa casi calor com un fret que rau ó cau una graniçolá que hu arrasa tot, y com si no estiguera pròu content de fer tot el mal que fa, encara li sòl amprar al seu companyer Març algúns díes pera acabar de fermos la tirana. Per aixó qu' es tan incóstant y queferós el tal mes, ham volgút nosatros tráurelo á la vergonya en estes ralles, y ara á fi de que no 's queixe aném á cantarli la siguient seguidilleta:

Febreret el curt,
pijor qu' el turch,
si fora llarch,
com es tan ruch,
al cap del rabo
mos faría un nuch.

Pero com es tan curt, cuant manco s' acata ja s' ha acabát, y no tenint pròu temps pera fer mal, deu estar que s' el endú *pateta*, lo qual mos té á nosatros sense cuydado, pues amichs com éll en pòchs ni hia pròu.

Fem (el) diu fem

Y pròva de qu' es veritat este modisme popular, es veu que la tèrra que no li pòsen fem ó guano, qu' es lo mateix, produix molt pòch y ruín, igual que l' òlla que li pòsen pòch y ruín recapte para desllavasada y desgustada del tot; pero pera qu' el fem ó guano fasa bòn efècte ha de plòure, sinós tant la ú com l' atre lo que fan es secarla més. Y com el tal modisme no dona més de sí, fem así punt y li cantém la cansó que seguix:

El fem, dihuen que diu fem
y es una còsa provada,
qu' el bancal que no lin tiren
dona sempre mala anyada.

Y totes les còses d' este mon son per l' estil, pues si Deu no provix y les persones no pòsen els mijos, ninguna d' elles dona bòn resultat. *A Deu pregant, y en la maça pegant*, diu el refrá.

Fenolls (els) de Polinyá

Eixe es el sobrenòm que tenen els naturals del present poblet de la Ribera baixa y pel qu' els entenen els del veinat. No sabem quín es el significat del tal mal nòm, á no ser que vullga dir que son aficionats á destapar el fenollet de les botes del ví pera beuren á sobint. Mes siga lo que vullga d' això, nosatros ham volgut tirarlos estes ralles y les acabém en la siguient seguidilla:

Els fenolls de Polinyá,
tiraniná, niná,
si tòquen el fenollet
tot el ví s' en eixirá.

Pero si élls están contents de fer això, nosatros pagats, que *per la mar va qui paga.*

Fèl amarga (no tindre ú)

Com si per acás la tinguera algú dòlça, pero es una metáfora que equival á dir qu' es tracta d' una persona de bé á carta cabal, de bòns sentiments, dispòsta sempre á fer be á tots é incapaç de ferli mal á una formiga. Y en este sentit copiém así el tal modisme popular, cantantli la copla corresponent:

No tindre algú fèl amarga
es hui 'n día fruyta rara;
pues per bò que mos parega,
quant manco no pòt arrapa.

Y sinós fiat de consevòl y si et va be ó no t' enganya, torna per més y dona gracies á Deu d' haverne trobat ú bò. Així está el mon.

Fil (en Abril no 't lleves)

Ó siga, ves vestit igual qu' en l' ivèrn, no agarres un costipát que te s' enduga al atre barrio, perque el mes aborrascát de Març li sòl amprar uns quants díes á éste, desijòs d' acabar de fer el mal que no pugué fer durant el seu mando. Atres dihuen: *En Abril no li tòques la rail,* aludint á qu' el sembrat está ja encanyantse y li pega mal que l' entrecaven y li tòquen les arrails. Y no falta qui diu que convé que plòga, en estes paraules: *En Abril cada gota val per mil, ó per l' ull y per la rail.* Y ja que sabém lo que mos convé fer en este mes y també en los sembrats, que s' espavilém tots, y més els llauradors, si vòlen tindre bòna collita de grá; entretant acabarém nosatros estes ralles y entonarém la cansó promesa:

En Abril no 't lleves fil,
aconsellen els antichs,
no llevantmos gens de ròba
ni fent pasáes de gichs.

Y ademés d' això, cuydant més dels forments y llegums, que l' any es molt llarch y si no collím pera rocegar, *malorum,* digué Davit y tirá l' arpa al carrer.

Fil (pel) es trau lo capdell

Aquest refrá tan escampát pel nòstre antich reyne, y qu' equival al castellá *Por el hilo se saca el ovillo,* sobre ser tan clar y expresíu, l' han trabucát ó interpretát algúns ratpenatistes en atre sentit, al adoptarlo per lema de la revista *Lo Rat Peaat;* sentit qu' en nòstre humil paréixer no deu ser el natural y verdader, partint el *capdell* y posant *cap dell,* lo qual s' opòsa al Diccionari, que may separa eixa veu, com á pròpia de son significat, y si acás ó fá, escriu *cap d' ell,* pues sòls aixina s' acomòda al sentit que vòlen els dits senyors, pero no al de traure ó apurar el bolich que forma lo que diém *capdell.* Servixca lo dit de esplicació y contestació als que sostingueren la opinió contraria en aquella ocasió, mentres nosatros acabém estes ralles en la cansó de costum:

Pel fil es trau lo capdell,
res més cèrt y veritat,
igual que de la tarònja
ix el such més regalát.

Y especialment si es d' els hòrts de Carcaixent, qu' es pinten á sòles pera produir tarònjes bònes, fines y dolces, encara que no hu havíem de dir nosatros.

Fill (ser) de la polla rósa y del gall favat

El present modisme equival al de *haverse ú criat en bòns bolquers;* pues els dos el supònen molt mimát p' els páres, com á descendent de familia rica y distinguida, y per lo tant mereixedor de les atenciòns, respèctes y consideraciòns que li se guarden; mes com els valenciáns som de sí guasóns y á vòltes solém recalcar pròu les alabances que dirigím á cèrtes persones que no les mereixen tan grans, fa sospejar si el tal modisme popular será en llòch de alabança una burla, y per això prenintlo en este darrer sentit, li ham tirat estes ralles y li cantém la cansó de mòda:

Ser fill de la polla rósa
y també del gall favat,
vòl dir qu' es molt distinguit
el sugècte relatat.

Pero no més de jança ó broma, á fí de remajar més el clau y traure major burla d' éll.

Fira de Nadal (la) en Valencia

Es pòt dir que rònegament es de giquets y giquetes, y per això, llevát de 10 ó 12 paráes de llibres vells ó usáts que dúen dels encants, una vintena de quincalla, mija dotcena de gorres, 2 ó 3 tómboles y una dotcena de barracóns de vistes, moixigangues y montanyes ruses pera criades, ninyeres ó pasejantes de críes, javals y javales, tot lo demés es reduíx á joguets y unes quantes paraetes de castanyes pilongues, torróns y raím de Xixona, avellanes, almeles torráes, torrat, dolcets y prunes escaldáes. Cuant se feha esta fira en lo partèrre y en la glorieta, lluía més y tenía atre atractíu, per ser punts eixos despecats y pegar en élls el sòl, qu' en l' ivèrn convida la gent á pasejar; pero al mudarla als solars dels convents de Sen Cristòfol, Senta Tecla y Sen Francés y darrerament al barri de Peixcadors, eixa fira s' ha tornát un porrat de pòble y ha desmereixcut molt. Seguirá, pues, en decadència si no 's pára en un punt cèntrich y més espayós, qu' es lo que li manca; entre tant acabém nosatros les ralles que li ham tirát en este ja esténs argíu, en la cansó que seguix:

Eixa fira de Nadal
que abáns lluía en Valencia,
siga per *fas* ó per *nefas*
va seguint en decadència.

Lo qual no es d' estranyar per los motíus apuntats, además de la major facilitat de comunicacións que tendíx á que totes les fires vajen de cad' any per avall.

Fira de Tots Sants (la) en Cocentayna

Sempre ha segut important y bòna, y encara se sosté tal qual, particularment la dels animals, pero la facilitat de les comunicacións per una part, y els molts pagaments que pesen sobre els pòbles, fan que hui 'n día les fires ja no tinguen la importancia que abáns teníen y que de cad' any vajen per avall. Actualment molt aparato y molta vista en les paráes, molta gent pasejantse per la fira, pero les transaccións molt escases y la venda molt pòca. Ademés d' aixó s' han creat atres fires, l' ajuntament ha puját el dret de les paráes, y entre unes còses y atres y lo cara que s' ha posat la vida modèrna, les fires acabarán per un mercat. Per aixó abáns de que ésta se pèrga li ham dirigit les linies apuntáes y la copla que seguix:

La fira de Cocentayna
era bòna en atre temps,
pero ara está gelada
y val pòch ó casi gens.

Pero en canvi te bòna carretera la població y dos estacións de fèrrocarril, y vaja lo ú per lo atre; pues el temps se pren conforme vinga.

Fònt de Sen Vicènt Ferrer (la) en Lliria

Está situá á les afòres d' eixa hui ciutat, en la part mebaixa, junt á la qual s' alça una ermita del Sant, en memòria del milacre que feu de ferla brotar de nòu, per haverse secát del tot de resultes d' una gran seca. Ya no s' ha tornat á secar més á pesar de les diferents sequíes que han hagút, per qual motiu y també per la importancia que té la dita fònt, com á que rega la major part d' hòrtes y les millors d' eixa població, fem menció d' ella en estos *tipos,* y cantantli per despedida l' antiga quarteta siguient:

«Esta es la fònt Pare Mestre;
Era abáns tan abundant,
Que regava tot asó;
Era fèrtil sense igual.»

La qu' ham copiát nosatros d' ú dels més antichs *milaeres,* titolat *La Fònt de Liria,* de autor anònim y manuscrit, actualment en poder d' En Francesch Vilanòva y Piçqüeta, abogat, que l' inclòu en sa *Hagiografía Valenciana.*

Forat (en arribar al), mija quarta

Es molt corrent en los pòbles de la comarca d' Alcòy el present modisme, que se referix á eixa mesura de ví, y en general á totes les de caldos ó llíquits; regularment se diu en sentit irònich ò jocós, com molts atres, y en lo mateix el reproduím nosatros en este amagacent ó depòsit de còses rares de la nòstra tèrra, al que també li dediquém la copla siguient:

En arribar al forat
dihuen mija quarta,
y si no arriba, també;
y en açò coneixen tots
qui mesura mal y bé.

Pero casi sempre mos quedém coneixento, pues hia particularment hui 'n día venedors tan satisfets y tan pòch aprensíus, qu' en la cara mos dihuen que açò son mecániques pera nosatros y pera dells no, puis una miqueta d' este y un atra d' aquell els fa bollir l' òlla.

Formes consagrades (les) de Llugent

Foren 6 y se consagraren en la capella del castell dit *Puig del Codòl* en 1238, destinades pera combregar el valerós En Berenguer d' Entença y els 5 capitáns que l' acompanyaven, els quals no pugueren rébreles per haverlos sorprés l' atach dels mòros en aquell mateix instant; dites sagrades formes aparegueren en l' acte marcades en sanch igual que 'ls corporals, havent segut treslladades pel capellá que les va consagrar á la giqueta ciutat de Daròca, diòcesis y provincia de Çaragoça, en qual Esglesia colegiata es veneren dende llavóns. Y per

ser este un fet prodigiós é històrich tan important, ham cregut nosatros oportú citarlo en lo present llòch en la copla corresponent:

Les formes consagrades de Llugent
y venerades en Daròca,
son un milacre patent
que deu saberse en Euròpa.

Y en tot lo mon sancer, pera fer més públiques les excelències de la Sagrada Eucaristía y tapar la boca dels que blasfémen y no crehuen en ella.

Gallineta que per casa va, si no pica, picará

S' aplica este refrany á les dònes en general, que com fan la vida en casa y preparen el menjar, sense voler tòquen y prenen de tot, y per això supònen els hòmens qu' elles sempre están masa menjáes, tirantlos esta jarrá quant elles se queixen de que menjen pòch ó no mengen gens. Y com vullga qu' el tal refrany ó lo que siga, n' obstant de ser tant corrent en tots los nòstres pòbles, no tinga més objècte que guasejar á les dònes, ductant de la sehua sinceritat en qüestió de menjuga, nosatros li ham fet así este lloguet y volém també entonarli esta copla:

Gallina que va per casa,
si no pica, picará;
y lo mateix fa la dòna;
si no ha menjat, menjará.

Puix tonta será la que nou fasa, patint fam sense sustancia ni trellat, tenint pera saciarla quant vullga y á tot hòra.

Gat escaldát (el) en l' aygua freda te pròu

Y es molta veritat, pues el que s' ha cremat una vegada ja va més alèrta en tornarse á cremar, á no ser qu' estiga bovo, simple ó falt del cap, y á penes veu algo de perill ja fuig d' éll, com el diable de la creu. Y com vullga qu' este refrany es popular ahón sevòl, nosatros

volém que servixca de mòstra en estes planes, á fi de que més de quatre encantats s' espavilen, cantantli per remat la copla de caixó:

Gat escaldát una vòlta
en l' aygua freda te pròu,
mateix qu' el que s' ha banyat
no ix del cubèrt quant plòu.

¿No 'ls pareix á vostés que tot asò pareixen les veritats de Père Grull, que *á la ma tancada li día puny?* Y n' obstant hia molts que después d' haver caigút una vegada en lo formage, tornen á caure atres més, y es que sempre en queden y en quedarán.

Gats (tots los) tenen catarro,

sinós el meu que té tos: així acaba este refrany que sense ducte vòl dir que tots els animals y persones están plens d' alifachs, encara que uns més que atres, y per lo tant no convé alabar á uns pera tirar per tèrra als atres, y en eixe cas val més que callém y será millor, perque així no agraviarém al prògim ni ofendrém á Deu. Y supòst qu' el tal refrany no té pera nosatros més llanços, tiremli la bendició y com á remat d' estes sinfoníes, cantemli la copleta de costum:

Tots els gats tenen catarro
á lo millor,
manco el meu que quant non té
está pijor;
perque té una tos molt fòrta
y dins la gola un tumor.

¡Pòbres animalets, quánt dehuen patir! pero no digám res de ningú, que nosatros també quant no tením pixats tením oríns.

Gayta (no 't fíes de) que de nit s' afayta

Es referix este refrany tan escampát per la comarca d' Alcòy, al temps plujós que sòl arrasarse per la nit y

pel matí enfosquirse y posarse á plòure atra vòlta; y com á dijo de vells no marra casi may, y per axò nosatros l' ham copiat así á fí de que no 's pèrga ni s' olvide, pues es pròu típich y espresíu. Cantemli com á tots una cansó, que be se la mereix:

No 't fíes de gayta, díen els vells,
que de nit s' afayta y s' empolva,
prometent que ja no plourá,
pero prometento de broma.

O siga no comprometentse á cumplir res, y per aixó fa dempues lo que vòl ó li está á conte. ¡Ja es bòna maula la tía, ja!

Gent de montanya (á la) qui la pért la guanya

Este refrany popular l' apliquen els dels pòbles grans regularment als dels pòbles giquets, y més si son de montanya, per si tenen éstos algún defecte que aquélls dihuen que no tenen, com per eixemple, si se tòquen d' envejosos, profitosos, desenganyáts, grosers, tacanys y vengatíus; pero no pensen que *ahon hia campanes hia batalls*, y que si defèctes d' eixos tenen en los poblets, molts més ne tenen en los pòbles grans, perque cuant més gent hia, més maliccies y més mal han d' haver á la fòrça. Deixém, pues, p' els gastos lo de pèdre y guanyar en esta part, que no sabém qui guanyará ó pedrá més d' uns pòbles als atres, y acabém el tal refrany en la cansó que com á tots li se deu:

De la gent de montanya dihuen
que qui la pèrt la guanya,
més no conten les gorres
qu' eixa gent á sobint paga.

Pues ni hia algúns de ciutats y pòbles grans, que quant se deixen caure en casa d' algún amich de poblet, s' apeguen com l' anvisch y si 's descuyda el pèlen com un garró d' embuders que son.

Gica bonica (á les dèu la) no té prèu

El present refrany se presta á varies y diferentes interpretacións, mes nosatros, consecuents en lo nòstre mòdo de fer sempre resaltar la part moral en tots los actes del pòble, en tal que no estiguen renyits en l' estil festíu que distinguix este llibre, som de paréixer que totes les giques, boniques y llejes, no sòls á les dèu de la nit, sinós á totes hòres, únicament no tindrán prèu, de masa qu' en tenen, si son virtuoses y bònes giques en lo verdader sentit d' eixes paraules, perque la verdadera bonicaría ó huapería d' una persona consistix en que siga honrada y bòna á carta cabal; lo demés es còsa que sòlaments lluix y fa gòig entretant se manté fresca y llosana ó com la mòda, que no més agrada mentrimentes s' estila. Y baix eixe supòst ham copiat nosatros el tal refrá entre els presents tipos y li entoném la copla que seguix:

A les dèu la qu' es bonica
es pòt dir que no té prèu;
pues per molt qu' ella ne tinga,
si no 's bòna ¿quí fa prèu?

Ningú, perqu' encara qu' el mon l' aprècie, eixe voler es postiç y sòls dura una rosá; de mòdo que no val res.

Giracasaques (els)

Eixos sempre han estat á la orde del día, pero hui molt més encara, en vista del rebaixament de carácter que hia en totes les clases de la societat, principiant per les més altes y acabant en les més baixes, pues desde que s' ha perdút ó al menys entibiát la fe en Deu y en la política, ja no hia formalitat en ningú, ni convicció en res, sinós pur egoisme y conveniència en tots; si queda algo d' enterea de carácter y serietat, es en los que conserven pures les creències relligioses y no están contaminats en la política, pero eixos ja son raros en lo mon. De mòdo que havent aplegát les persones á eixe estrem ¿quína confiança ham de tindre ja en ninguna d' elles, si

quant manco mos descuydém ja mos han enganyát y mos l'han pegada si pòden? Per això ja no devém estranyar el oir dir que fulá y çutá, que pareixíen hòmens de be s' han girát de partit ó han mudát de opinió, sinós que devém tíndreu com á còsa corrent, de la qu' en llòch de afrontarse y avergonyirse els qu' heu fan, encara s' ho tenen á gala. Y com per més que mallém no ham de traure res, una vòlta cumplit el nòstre desitj de posar als tals giracasaques en esta sèda, els cantarém esta cansó:

Els giracasaques huí
son casi tots els del mon,
puix es raro el que no muda
díu el tío Pèp del forn.

Més que mude qui vullga, nosatros no pensém aixina, y si Deu vòl, seguirém dasta el morir en los nòstres tretes. ¿Qué no?

Gíulali, que te agonía

Es un modisme pròu conegút y corrent en lo reyne de Valencia, particularment en les inmediacións de la capital, y s' aplica en tò de guasa ó burlesch als sorts, per no ouir lo qu' els dihuen sinós després de pegarlos molts crits, y també dels que fan el sort de conveniència, aludint sense ducte als malalts que s' encontren ya en les agoníes de la mòrt ó que patixen de falta de respiració. Y com el tal modisme no caríx de gracia y es pròu significatíu, ham volgút tráurelo así á rògle y cantarli la corresponent cansó:

Gíulali, que te agonía
diém á un sort ó qu' el fa;
sense caure que huí 'n día
entre 'ls segóns molts ni ha.

Lo mateix que abunden ahon se vòl els que de pillos s' adormen y ronquen estant despèrts; pues encara que sempre en queden de *simples de piger*, com dihuen en lo marquesat de Denia, de cada día pareix que vaja acabantse més eixa llavor.

Gota de sanch (més corre una), qu' un ríu d' aigua

Se referix el present refrany, conegút en tot lo reyne de Valencia, als parents de tots los graus, y sobre tot als més próxims ó acostats, als que per pòch qu' es vullguen ó simpatisen ells entre 'lls, la tendència de tots es deféndrelos quant algú els ataca ó tira per tèrra injustament ó sense motíu. Y com este siga el procedir de tots en general, nosatros, una vòlta tirades estes ralles á eixe refrany, li cantarém també la copla de caixó:

Més corre una gota de sanch
que un ríu d' aygua, solém dir,
y també: *dels teus dirás,*
pero no voldrás ouir.

Y això es tan clar com dos y dos fan quatre, ó com el sòl que mos allumena, qu 'es quant se puga dir.

Grill (estar rich com el)

Este animalet deu estar molt content y pagát de la sehua riquea, quant sempre y particularment de nit está nomenantla, cantant sense parar *rich, rich.* No fa com atres rich que s' afronten de dir que son, perque ocultant la sehua riquea es lliuren de fer llimosna als pòbres necesitats; y en això dona á entendre el grill qu' en la sehua pobrea es més rich qu' els que son richs de veres, y que lo mateix que no s' amaga de diro, tampòch s' amagaría pera repartir la sehua riquea si la tinguera. Y per aixo que dasta els animalets donen moltes vòltes llisóns á les persones, ham posát nosatros así este modisme y li dediquém la siguient cansó:

Rich, rich diu qu' está el grillet
sobre habitar davall térra;
¿qué sería si éll puguera
ferlos á molts richs la guerra?

Pues lo manco que faría sería ensenyarlos á fer millor us de les sehues riquées, no malgastantles en tróns y en piules y atres farándules.

Guitarráes y refregues (les) d' atre temps

Com á que ben entrat el sigle setse encara quedaven morischs per así, y es pòt dir que la raça dels mòros no s' acabat del tot en este terreno, pues nosatros mateixos conservém encara moltes costums y dasta el carácte y gènit d' élls, les guitarráes y refregues qu' els nòstres páres y ahuelos conten que hiavía en temps d' élls pels carrers de nit entre la gent jove, les encontrém com á còses molt naturals y pròpies del nòstre carácter, y aixina com entonces clara era la nit que no eixíen dos quadrilletes de jovenòts en guitarres y al encontrarse en cuansevòl cantó, no més per fer el maco y el faròl, y sense més trellat ni sustancia, uns als atres se díen: *Gè, ja hau tocát pròu; paréu eixa guitarra y á dormir*. Y á penes els de darrere contestaven: *No mos dona la gana;* ja se sentía el repich de garrotáes en les costelles, les guitarres trencáes y dos ó tres descalabrats y ferits; hui 'n día en ple sigle vint, en llòch d' estranyarmos tamanys icètes y males criances, encara mos alegrém y peguém grans carcalláes al oirles referir en la sombra y gracia que tenen els vells. Per aixó, pues, y en vista del gust en que rebém les contaralles de les çaragates antigues, ans de qu' elles s' obliden del tot, han volgút nosatros recordarles en este llòch y de pas cantarlos esta cansó:

Guitarráes y refregues
es fehen en atre temps,
pero pijors son encara
les mòrts que hui fan les gents.

Perque si comparém lo atrasats que' estaven entonces en la ilustració y adelants que hia hui, tením molts motius pera callar y no criticar lo antich. Abáns hiavia molta ignorancia, pero ara hia més falsetat y picardía.

Gust (un) val cent lliures

Aixina ho díen els vells, y encara que parega molt car, no deu paréixerli tant al que paleja els dinés de rich qu' está, perque si es un gust gran y bò, no es pagát en

dinés. Hia milòrs inglesos que per lograr un caprijo ó posuir una joya es gasten un milló de lliures esterlines, y ¿còm ha de dòldre gastarse 75 duros si 's tracta d' una còsa qu' heu val? Per aixó, atenent á que un gust pòt valdre molt y pòch, segóns siga, li ham tirát estes linies al present modisme, y aném á cantarli la cansó que correspòn:

Un gust val cent lliures,
díen abáns els vells;
pero ¿quánts se les gastaven
en lo temps d' élls?

Pues casi ningú, perque llevát d' uns pòchs condes y marquesos, els demés no teníen casi ni tan sòls un diner pa fer cantar un cego.

Hacienda (l') pera qui la entenga

Que vòl dir que cadascú es dedique á les còses del seu ram, ofici, art ó profesió, perque voler enténdreu tot, qu' es la manía de hui, es fero tot malament; per això el llaurador á treballar la tèrra, el capellá á dir Misa, el pastor á guardar ganado, l' abogat á defendre pleits, el dotor á curar malalts, el barber á faytar, l' adobador de còcis y llibrells á apanyar tifells trencats, el botiguer á vendre ròba, el comerciant al seu comèrc, el matalafér á fer matalafs y márfegues, el fuster á fer pòrtes, el foguerer á fer foguers de fanch y bonyigos, el mestre de carros á fer carromatos, aladres y forcats, el espardenyer á fer espardenyes, el mestre á fer escòla, la mestra á fer costura, el obrer á obrar, el notari á fer escritures y testaments, el femater á femejar, el menescal á curar animals, el potecari á despajar medicines, el sabater á fer sabates, el sastre á tallar trages, la modista á tallar vestits, els frares y mònjes á reçar, el teuler á fer teula y rejòla, els soldats á la guèrra, y així de tots els demés. Y com la present sèda ó lletanía siga més llarga que pareix, nosatros li tallém l' ull com á les carabaceres, arrematantla en la cansó de caixa:

L' hacienda pa qui l' entenga
es el dijo popular;
y nosatros hu afirmém
perque aixó es lo regular.

Pues trabucaro y confundiro tot, es llançaro á pèdre, y ja digueren els vells que *qui tot ho vòl tot ho pèrt.*

Hòme (no hia) sens' hòme

Es esta una veritat com un temple, com ho acredita la esperiència, pues moltes persones no aplegaríen á ser lo que son, ni á saber lo que saben, ni á lograr lo que lògren, si no tingueren á ú que els donara la má, els apoyara y favorira, y pròva d' axió es que si á lo millor els falta, es queden atascats en mitj del camí, sense poder pasar avant ni arrere, ni saber qué ferse, ni á quina paret tocarse. Deixém, pues, sentada en estes fulles la veritat del tal modisme, mentres que nosatros li entoném la copla de costum:

No hia hòme sens' hòme diuen,
y es una gran veritat,
mateix que algúns el teníen
y no l' han aprofitat.

Pues eixos qu' es fasen pendre per simples, bovos, orgullosos ó tontos, perque la Mare de Dèu, el Nòstre Senyor y els protectors ú hòmens de be no ixen al camí més qu' una vegada, y si no aprofitém la ocasió, *volaverunt* pera sempre.

Jances (les) sòlen tornarse panses

Segóns com siguen y á qui se fasen, pues hia jances y bromes sencilles é inocentes que cuansevòl les aguanta y dasta les reb á gust, y ni hia atres pesades é indecentes que ofenen al més sufrit, y eixes sempre son mal rebudes de tots; además d' asò també deu mirarse á qui se fan ó se gasten les jances, pera que no paren á mal ó se prenguen de veres, perque hia algunes persones que no son amigues d' elles, y á eixos no convé gastarne cap, per més sencilles que siguen. Per això diu un dijo ó refrá: *Al ase que no conegues, no li tòques les orelles.* Y dit asò respècte al present refrá, qu' es molt usat en l' hòrta

de Valencia, dempués de haverli tirát estes ralles, acabarém per cantarli la siguient seguidilla:

Totes les jances
se tornen panses,
conforme siguen
y á qui les gastes.

De mòdo que convé molt mirar á qui se fan, pera que paren en be ó no se tornen panses agres y ruíns. ¿No 's veritat, so Nèlo?—*Ecualecuè.*

Jôchs de mans, jòchs de villáns

En efècte, els jòchs de tota clase, si ú s' en propasa en élls, sempre sòlen parar en mal, això entre persones del mateix sèxo, y si son de mans y entre persones de diferent sèxo resulten pijors, com á que hia més escandall y se dona mal eixemple. Per això se tracta de ruíns y villáns als que usen dels tals jòchs en mengua de les bònes costums y de les autoritats que les toleren ó consentixen. Per lo demés, este modisme ó refrá, popular en la nòstra tèrra, deu ser traduít del castellá, y com á tal l' ham apuntát nosatros así, entonantli també esta seguidilleta:

Jòchs de mans,
jòchs de villáns,
díen els vells,
com bòns cristiáns.

Y lo que dihuen les persones ancianes y esperimentáes rara vòlta deixa de ser veritat, perque la *esperiència es máre de la ciència,* segóns díu un dijo antich.

Joliòl (á) cistella en lo mallòl;

la durás, pero no la omplirás, com arremata este refrany popular, qu' es veritat en les dos parts, pues si be ja va madurant el raím, es encara en curta cantitat y en les clases més primerenques, com la *gateta,* la *planta,* el *cambril* y el *moscatell,* això en los terrenos més cálits. Y

en vista de qu' el tal refrany no te més llanços, fem así punt, sense olvidarmos de la cansó de despedida:

A Joliòl dihuen tots
que cistella en lo mallòl,
mes si el raím atrasát está
no pòt ú collir el que vòl.

Asó es més clar que l' aygua, lo qu' es que les dònes y els gichs, que sòlen ser els més golosos ó llépols de tots, en vore que va moragant ja no 's pòden aguantar si no van á pecigarlo als seps y s' el menjen encara botinflat.

Joliòl (qui no bat en) no bat quant vòl

En efècte, la clau de batre es en eixe mes, per ser el més á propósit pera fer eixa faena, com á que calfa més el sòl, no plòu tant com en atres, ni per lo tant hia tantes humitats y fa més secor; per aixó el tal refrany es comú al nòstre reyne, al condat de Catalunya y á les isles Balears, qu' es lo que á nosatros mos ha mogút á donarli cabuda en lo present catálog, y per remat á cantarli esta cansó:

Qui no bat en Joliòl,
dihuen els bòns llauradors
que no bat sempre que vòl,
perque 'n éll fa més secors.

Y no li peguém vòltes, pues cada ú en les còses del seu ofici, art ó profesió sab més que ningún atre, y el llaurador per pòch que sapia, sab més de la tèrra que molts qu' escrihuen hui 'n día sobre ella y no saben si es menester sembrar tan sòls llavor de nabs. Per aixó díu un refrany: *Els llauradors á la tèrra y els retors á dir Misa.*

Jopetí (no 't sofoques),

qu' et caurán les mançanetes, qu' es com arremata este modisme ó refrá, tan general en la provincia d' Alacant; s'

aplica en tò de burla ó guasa als que de no res s' apuren ó es sofoquen, y per ser pròu jocant, el reproduím así, cantantli la cansó acostumá:

No 't sofoques, jopetí,
qu' et caurán les mançanetes;
pues es cèrt y veritat,
quant ho dihuen ahueletes.

Perqu' el tal refrá deu ser més antich que les calses de traveta, y les còses antigues revèlen la veritat, lo mateix qu' els nòstres vells no sabíen dir enjamay una mentira.

Juador (á la bosa del) no li cal lligador

Este refrany es una veritat com un temple, ja que per esperiència se veu que tots els aficionats al jòch, com seguixquen en éll, al últim s' arruinen del tot. Per això y á fí de vore de contribuir lo que pugám á llevarlos als juadors la ilusió que tenen per eixe vici, s' ham resòlt á inclòurelo en esta colecció, cantantli per remát esta copla:

A la bosa del juador,
com díen els vells,
no li cal estrenyidor;
puis cregamlos á dells
y mos anirá millor.

Per molts caps, puis tindrém el bolsillo més ple de dinés si s' apliquém á la faena y no 'ls derrojém en lo jòch, la concència més tranquila perque no patirém ni renegarém com els que juen y pèrden, y perque podrém viure asosegats com una basa d' òli.

Juny (á) la falç al puny

Es referix este modisme á qu' en eixe mes ja principia la sega del òrdi ó civá y del blat ó forment, particularment en los terrenos calents, com á que va entrant apresa l' estíu y va picant la calor. Per lo demés, el tal

modisme es popular y conegút en lo nóstre terreno, y per això li ham tirat estes ralles y volém cantarli la copla de costum:

Tota ma vida sench dir
qu' en entrar el mes de Juny,
es preparen les corbelles,
qu' aixó es la falç al puny.

Y eixa regla no marra, lo mateix que totes les que ha posát Deu, no com nosatros que á lo millor faltem encara que nou' vullgám confesar.

Kyrie eleyson (tindre sempre 'l c... en)

¿Quí no es riu á bragueta sòlta d' este modisme tan corrent y usat en la regió alcoyana ó del *gèus*? ¿No els pareix á vostés que te prou chispa emplear eixa metáfora burlesca pera dirli á ú qu' es desventa molt pel traser ó es peteja? Nosatros creém que també vostés serán de la nòstra opinió, y suponento així mos ham pres la llibertat de meçclar en la present sòlfa el tal modisme, cantantli com á tots esta cansó:

Tindre el traser vent en popa
y entonant *Kyrie eleyson,*
sòls es pròpi d' un guasó
que habita eixa part del mon.

Y es que pera fer baquejar á ú de riures y riures també de quansevòl còsa tan á gust, no hia ningú com els alcoyáns y els habitants d' aquella comarca. Nosatros ho diem perque ja no tenim ahuela.

Lápida (la) árabe de Costurera

S' encontrá en les ruínes d' eixe antich poblet morisch, actualment conegut pels *Corralòts,* del que no resten més que pedregals, un clòt sech, que segurament servía de basa ó aljub pera les aygües de pluja y algunes mòles de pedra sellar en un forat redó en mitj, com se

vehuen en tots els poblets habitats pels mòros, en los márgens de les inmediacións; es de pedra blanca ordinaria del país, fácil de treballar, de 50 centrimetrs de ampla y 45 de llarga, y te 9 línies escrites en lletres de relléu en la cara principal y 4 en l' atra, dita *epistógrafica* pels epigrafistes. La guarda en Benimasòt pera tapadora del forat de lá pallera Batiste de la Sempera. Y com á còsa curiosa y rara en aquells poblets del vall de Çeta, provincia d' Alacant y partit de Cocentayna, l' ham insertá así com á memòria y li dediquém esta copla:

La lápida árabe de Costurera
díu qu' els mòros teníen artistes superiors,
que sabíen esculpir la pedra
també com els nòstres ó quisá millors.

Això si no 's valgueren d' algún cristiá desfreçát de mòro, que tot podía ser, puix entonces hiavía ja persones que sòls per guanyar dinés entraven per tot com la romana del infèrn.

Llaurador (si el) contara, no sembrara

També este refrany, molt conegút dels nòstres llauradors, es una gran veritat, sobre tot en los anys de ruín collita, per més que pòt recuperar lo perdút en los bòns; lo qu' es qu' el pòbre sempre viu d' esperances, además de tindre molts contraris en la tèrra. En primer llòch li fa la còl la formiga, que no més qu' es descuyde, ans qu' éll pense en segar el blat ó forment, ja lil va collint de les mateixes espigues, y si después de bátrelo no s' el empòrta pronte á casa, també li fa la sisa, amagantlo en los cahuets que òbri en lo sòl de la era; en segón els cuquets, com el corcó, la tenalla y atres, lil sòlen llançar á pèdre dins del graner; en tercer els teulaíns, les cogulláes, terreròles y demés pardalets li descolguen de davall tèrra la llavor dels llegums y se la menjen, quant no revòlen pels ábres y li piquen les figues y atres fruytes; en quart els gosos, raboses, fardajos y dasta llebres y conills de montanya li fan un alfarraç en les vinyes á penes el raím comença á madurar; en quint els guardes de terme, caçaórs y raters de cabás no li deixen fulla vèrda en la tèrra, menjántlise el millor raím, les bacores y figues pri-

merenques, els melóns més alvançáts y la fruyta millor; y en sèxt el govèrn y els seus delegáts li acaben de fer la tirana entre contribucións, consumos, gastos del pòble, papeletes ó cèdules de veinat y el sereno. De mòdo que hui 'n día per molta hacienda que tinga un hòme, no pòt surar ni casi menjar pròu despuís de treballar sense parar. Per això en vista del malestar que cundix entre'ls llauraors valenciáns ham donát nosatros entrá así al present refrany, cantantli la cansó que li requerix:

Si el llaurador contara lo que còsta
el sembrar y atres faenes,
es gitaría á dormir
y el camp criaría pedres.

Y encara vòlen que progrese, deixantse la rutina dels arrèus y ferraments antichs de llaurança y adoptant els modèrns; pero ho dihuen els escritors que si á má vé no saben com se sembren els nabs ni entenen res del camp. Protecció, protecció es lo que necesita el llaurador y no consells ni llisóns, que no está el forn pera rosques.

Lleig (qui siga) que fasa mandaos de nit

Y te rahó, així pòt escusarse de que algú l' afronte; de nit tots els gats son pardos, com diu el dijo, y no 's tan notat com de día. Este modisme es pròu conegut en los pòbles de la comarca d' Alcòy, y per tindre tal qual gispa l' ham apuntat nosatros en lo present potrocòl, y no de notari, dirigintli la consabuda cansó:

Qui siga lleig que no s' alce
en tot lo día del llit,
y els mandaos que li manen
que tots els fasa de nit.

Perque sempre hia guasóns que tenen gust de burlarse y afrontar á una persona de be, y convé llevar la vòlta, pues el que menys te també 'l seu puntet.

Lleig (si está) pòsali un flòch

Y més huí 'n día que tot es reduix á llistes, flòrs, pardals, plomes y farándules en los vestits y monyos de les dònes; perque ¿quí no 's riu de les mòdes actuals, al vore que cada jove vist al seu caprijo, du els adornos que vòl en lo trage y pòrta el sombrero diferent de les atres? ¿Pòt haver ja més desorde en esta part, puis totes elles ja no saben qué posarse y de cada día van eixint mòdes més ridícules y escandaloses, qu' en llòch de favorir á les que les usen, les afeen als ulls de les senyores sensates? Y qué direm d' eixos cosets tan exagerats, dels vestits tan estrets, que pareix que vajen en camisòla, y sobre tot de la falda-pantaló, que 's l' escándalo personificat, com á que ha mereixcut, en rahó, les burles de mala lley dasta dels gichs. En fí, la mar de inmoralitat y llibertinage en lo sexo que devía mostrar més modèstia y recato. En veritat que no hia flòchs que cubrixquen tanta llegea é indecència, y al vore nosatros portada funs al estrem tamanya llicència pel sér més débil y piadós, qu' es la dóna, creém qu' eixe desbordament no deu ser més que òbra del dimòni y de les sèctes afiliades á éll; persuadits d' aixó ham colocát el present modisme en estes planes y li cantém la cansó de regla:

Si está lleig, pòsali un flòch;
pero hia còses tan lleges,
que per molts flòchs que s' els pòsen
sempre resultarán fées.

Y es perque lo qu' es lleig de veres, per més que hu adornen á lo millor ensenya la pateta lleja per baix ó per dalt.

Llevant (de) ó de ponent, de la dóna sigues parent

Qu' es igual á *si parent vòls ser, per part de la muller;* pues de les dos maneres dona el mateix resultat, ja que sempre vením á parar á qu' el parentesch que ve per banda de la dòna es més simpátich y profitós qu' el que

ve per la del hòme; la pròva está en que si consevòl vòl conseguir una còsa, primer liu diu á ella que al marit, segur de que per important y dificultosa que siga, com ella li diga que sí, encara que còste, la conseguirá. Y es que la dòna tota es còr, y com éste es de sí tan piadós, no pòt resistirse á fer tots els favors que li demánen. De ahí el que nosatros hájem pres ocasió de copiar así el tal refrany, tan corrent en tot lo mon y més en la nòstra regió, y li cantém la copla siguient:

De llevant ó de ponent,
tots dihuen que conve ser
pera lograr un favor,
parent per part de muller.

Y en efècte, com si tots s' haveren aconsellát, primer lil demanen á la dòna que al hòme, y así es com l' alcancen millor.

Lleys (van les) per ahon vòlen els reys

Sempre ó en tot temps ha segut este refrany verdader, pero may tant com hui 'n día, no precisament per part dels soberáns, dels qu' es pòt dir que manen tant com els de la baralla de cartes, en la diferència de qu' estos sòls están pintats y aquélls están de còs present y no més firmen y cóbren. Y per lo tant era ja hòra de que ixquéren á rògle en estes fulles y qu' els cantárem com á tot fill de sa mare el estrivill ó seguidilla qu' els correspòn:

Van totes les lleys
per ahon vòlen els reys,
lo mateix qu' en lo cap,
si no está pelat,
van tots els cabells
per ahon vòlen élls.

Y si vòlen vostés trobar trellat ó ficasi, búsquenlo en atra part, que lo qu' es en esta ja vehuen quant pòch ni hia. Y á tot asò pòden afegir: *¡Vaja una eixida de pavana ó de barral buyt!*

Llóques (els) d' Albalat y Corbera

Per eixe sobrenóm son conegúts en la Ribera els dos poblets citats, encara que, com solém dir, *ahon hia campanes, hia batalls;* pues no 's comprén qu' en élls tots los veins siguen covarts, mòlls y fluixos, pera mereixer tal dictat; aixó son relliquies d' atra etat, si es menester restos de la época dels mòros, pues sabém qu' el carácter de 'lls es recelós, vengatiu y traidor, molt aficionats á traure fisga, á posar mals noms á tots, y sobre tot amich de armar camorra y de tíndreles per no res en quansevòl. Procurant, puix, els albalaters y corberáns estar units élls entr' élls, siguent prudents y portantse com á bòns veins, segur qu' eixe sobrenóm anirá desapareixent fins á borrarse del tot. Entre tant no prenguen á mal que nosatros, donat el carácter d' este llibre, els hájem incluit en la sehua sólfa y els cantém la consiguient cansó:

Els llòques d' Albalat y Corbera
son tots hòmens de be y honrats,
y per aixó en tota la Ribera
aixina están batejats.

Pero per aixó no se la mòguen, que més val en ocasións ser gallines que galls, perqu' éstos per lo regular els maten pronte y vihuen molt pòch; lo que impòrta, pues, es viure pera tindre que contar.

Maig (á) vaig com vaig

Es dir, pòch més ó menys com en lo mes d' Abril, perque perteneixent els dos á la primavera y no canviant la temperatura en élls gran còsa, per lo regular no convé mudar de trage ó posarse atra ròba, per lo exposát qu' es á agarrar un refredat ó costipat á la entrada del estiu. Y vist ja lo que devém fer en lo mes de Maig, acabarém estes ralles en la copla de costum:

A Maig, vaig com vaig, dihuen els vells,
lo qual els jóvens deuen copiar,
á fí de sempre present tíndreu
y de salut bòna disfrutar.

Puix lo que impòrta sobre tot es tindre salut y gracia de Deu, que lo demés ja mos ho anirá donant el Nòstre Senyor, si mos convé.

Mal (ben vengút sigues) si vens á sôles

El mal sempre es mal, siga física ó moral, més en se que ve á sòles pareix qu' estiga ú més conformát que quant ve acompanyát de atres, pues es més fácil aguantarne ó sufrirne uno que dos; y en este sentit diém tots *del mal el menos*, y en lo mateix sentit es conegút el present refrá en los nòstres pòbles, al que nosatros li ham volgút tirar estes pòques ralles y cantarli la cansó acostumá:

Encara qu' el mal es febra
y dona pena aguantarla,
es millor que vinga á sòles
que atres á acompanyarla.

Pues som tots de tal condició, que si 's tracta de còses bònes y apetitoses, quant son moltes mos alegrém y solém dir: *quant més sucre més dols*, pero quant se tracta de còses males ó ruíns, dasta doném á coneixer en la cara el pòch gust que mos dónen. ¡Misèria humana!

Maldicció (la) de la gitana

Es la tal maldicció tan coneguda, que tots la saben y la dihuen: *En pleyts et vejes encara qu' els guanyes*, ó com ho dihuen elles: *En pleitos te veas aunque los ganes;* pues pleyts en pòchs ni hia pròu, perque els qu' els busca ó admitix sempre va á pèdre, ni qu' els guanye ni qu' els pèrda. Y com á qu' es una veritat de *primo cartello*, com diría un còmich, y no convé fer menysprèu d' ella, l' ham admesa nosatros en estes fulles y li dediquém per remat esta cansó:

En pleyts et vejes,
díu la gitana,
pues encara qu' els guanyes
la bosa heu paga.

De mòdo que no convé pleytejar en ningú, més que si acás en la dòna, pero sense separarte may d' ella; pues pera d' això es casáren, pera viure sempre junts y en pau.

Mans (tindre ú les) foradáes

Ser un derrojador ó malgastant, que gasta á més no poder y sense tarifa ni trellat, y com els dinés li s' en van de les mans sense saber cóm, per aixó li s' aplica eixe modisme, que s' usa ahon sevòl, pero en particular en la part d' Alcòy, el Marquesat de Denia y la Marina. Y á fí de que no 's pèrga, ja que 's pròu espresíu y te talqual gispa, el reproduím así en la copla de costum:

Tindre les mans foradáes
es pròpi de gastadors,
que gasten sense sustancia
lo que costá moits suors.

Tal vòlta als páres y als ahuelos, que ho arreplegaren si á ma ve á fòrça de no pòchs treballs y privacións. Per aixó diu el dijo: *Estalvía el mesquí, y no sab pera quí.*

Mar (per la) va qui paga

S' usa este modisme, qu' es corrent en tota la regió valenciana, en sentit natural y metafòric; en lo primer perque ja se sab que qui s' embarca pera viajar per la mar, ha de pagar el viaje, igual que quant viaja per tèrra en carruaje; y en lo segón, qu' en este mon tot còsta, majorment al que li tòca rascar el bolsillet per atres que tot ho vòlen de baldraga ó sense costarlos un cèntim. Y pera que no 's pèrga el tal modisme, que pareix que no tinga traça, y te prou intenció, li han tirat nosatros estes ralles y també la cansó en que arrematém:

Per la mar va qui paga
y qui no paga també,
pues ja qui te molta sòrt
pel bon *palique* que te.

De mòdo qu' el que siga botijós, farfallós ó tartamút,

lo mateix qu' el que siga lleig, eixe que s' amague y no ixca may de casa, y tot lo més de nit á fer algún mandao. Con que están aviats.

Margalló (pel disitj de) rocegava la granera

Molt golós ó llépol devía ser el que tal acció fera, pero com en lo mon hia persones pera tot, no devém estranyar qu' eixe refrany siga veritat, siguent com es tan antich y popular en esta regió. Y com estes còses y atres moltes, asòles pel sabor que tenen d' antiguetat no dehuen deixarse pèdre, nosatros ham arreplegát el tal refrany pera que figure en esta ja extensa lletanía y volém ademés entonarli la seguidilla que va así baix:

Pel desitj de margalló
rocegava la granera.
¿Quí sería, manya?
Quica la Melera.

O quansevòl atra, pues no 's precís que siga ella á sòles, qu' en lo mon el número dels golosos, lo mateix qu' el de necios, segóns la Sagrada Escritura, es infinit.

Marsellesa (el himne la)

Está hui considerát com el tipo dels cants revolucionaris, si ateném á la sehua lletra, y ésta y la música les compongué en Estrasburg l' any 1792 l' oficial de ingeniers Rouge de Lisle; fon portat á París en 1795 p' els federals marsellesos, y dihuen que al ensajarlo son autor, li costá la vida. De totes maneres que s' el mire es un himne que subleva, per més que la gran majoría dels que 'l celebren y aplaudixen dasta el delire no l' entenen ni pel forro. Pera que haja, pues, de tot en aquest ensisám de totes herbes, l' ham mencionat també en éll y li cantém la copla que 's mereix:

La Marsellesa es un himne
pròpi dels republicáns,
qu' en cantarlo tòquen bombo
y platillos á dos mans.

Tal es l' entusiasme que per éll tenen, perque 'ls pòbres es veu que may s' en han vist de més gròses. Els pasa en això com als giquets quant estrenen sabates nòves.

Marta (muyga) y muyga farta

S' aplica este modisme popular del nòstre antich reyne lo mateix á persones que á animals, encara qu' éstos no sòlen ser tan fartóns ó embuders com aquélles, pues ja es sabut que l' hòme per desgracia es sempre el que més abusa de totes les còses; per això qu' este modisme li comprén més á d' éll que á ningú l' ham introduit nosatros en este puesto y per remat li cantém esta seguidilla:

Muyga Marta
diém al fartó,
y muyga farta
d' un atracó.

Pero no tan pronte ni tan de repent, sinos quant Deu vullga, pues Ell mana de la vida y de la mòrt, lo demés es voler llevarli á Deu el dret que té sobre nosatros y totes les criatures.

Març, marcér, apedregá á sa mare en lo llavanér

Este es el modisme que li s' aplica á eixe mes per ser tan caracér y desigual, que no respetá ni á sa mare, pues haventli preguntát ella á son fill, segóns díu la gent, si podría anar á llavar una pòca ròba bruta que tenía en casa, éll li respongué que sí, pero com era tan engayós y tan aficionat á donar jascos, á penes sa mare s' en va eixir de casa fent sòl y estant el cèl del tot ras, el molt taimát mogué en seguida una troná y començá á plòure y caure granísol meçclat en aygua en tanta manera, que á la pòbra de sa mare la feu tota una sopa y el cap ple de bonys de resultes de la pedregá. Ya sabém que tot asó son fábules mitológiques que no mereixen ningún crédit, pero com el dit mes tots los anys sòl ferne una

de les d' éll, nosatros ham volgut reproduir la feta que li juá á sa mare en estes ralles y de pas acabarles en esta cansó:

Març, marcér ó caracér,
que á ta mare arremullares:
¿quí s' ha de fiar de tú,
si dòncs tan mal te portares?

Pero si no fora més qu' en sa mare, casi no devíem estranyaro, per si fon en vengança d' algún coscorró qu' ella li hauría pegát al vórelo tan desobedient y mal criat; més nosatros y tots, ¿qué li ham fet pera llevarmos molts anys la collita del ví y de la pansa en les grans apedregades que mos deixa caure dels núvols? Jances del més guilopo dels mesos.

Matéu (á Sen) verema y batoll arréu

Clar está qu' en vindre eixe Sant es ja temps de veremar les vinyes y abatollar els abres, com anohuers, almellers, castanyers, abelloters y avellaners, perqu' el qu' es descuyda, quant va encontra que li manca la mitat del raim y que als abres citats els han despullat de la mitat del fruyt. Y com este modisme ó lo que siga, ja no te res més de particular, una vòlta tiráes les anteriors línies, li cantarém la cansó qu' es del cas:

En aplegar Sen Matéu
el llaurador cuydadós,
talla el raím de les vinyes
y cull els fruyts molt celós.

Pues l' hòme prevengút val per dos, y el que acudix al hòra, nengú el plega en les pedres curtes y may fa tart.

Mèl en la boca (deixarlo á ú en la)

Es un modisme popular del nòstre antich reyne, que equival á quedarse ú sense acabar de saborejar el gust d' alguna còsa, tant material com moral, per llevárlila

quant estava, digámo així, en les seues glòries desfrutant d' ella, com per eixemple menjantse una casca ó una tallada de meló, oint un discurs, sermó, etc. Y com pera mòstra es pròu un botó, per aixó nosatros ham copiat este modisme en el present llibre y li cantém ara la copla que seguix:

Deixar en la mèl en la boca
es senyal de que á ú li agrá;
pero quant no 'n donen més
es contenta en la tallá.

Per supòst quedantse pròu despagát, igual qu' el giquet qu' está mamant y sa mare li lleva la mamella de la boca.

Melich (haverli tallát el) á dalgú

Equival á guanyarse la voluntat, benevolència, afècte ó cariny d' alguna persona ó persones y á correspòndres mútuament unes á atres d' un mòdo estraordinari; en eixe sentit es este modisme popular en l' antich reyne de Valencia, y com á tal espresíu y graciós metafòricament parlant y acreedor á figurar en lo present catálech, com figura, cantantli per fi nosatros la cansó de tanda:

Pera tallarli el melich
á ú sense ferli mal,
son menester moltes pròves
d' amistat vera y formal.

Perque si 's tracta d' una amistad d' eixes postises que sòlen durar una rosá y que per la còsa més insignificant es trenquen, eixes no apleguen tan sòls á tocar el melich, quant y menys á tallarlo. ¡Cuántes ni hia d' eixes y quan poquetes de les atres.

Memòria (qui no te) deu tindre cames

S' aplica este modisme, pròu corrent en tots los nòstres pòbles, al que no recordantsen de fer lo que te obligació, es també pereós ó descuidát pera fero quant

s' enrecòrda; de mòdo que moltes vòltes per tindre peréa, podento fer, refía dels atres y nou' fa. Per axò se díu que tinga cames, que equival á dirli qu' es meneje, qu' es done ayre ó fasa pronte lo que tinga que fer. Y com asò es pòt dir de tots en general, perque tots se toquém á lo millor de lo mateix, mentres uns y atres s' apliquém á fer lo que mos tòca, nosatros donarém fí á estes ralles, cantant el siguient estrivill:

Qui no te memòria,
que tinga pues cames;
sinós va á pèdre
dasta les lligacames.

Y cáureli les calses als garróns, lo qual sosuíx á sobint als indolents, abandonats y pereosos. ¿Están vostés en lo conte?

Menester (el) fa fer, y l' ansia fa filar

Es lo que més còu á les persones cuydadoses dels seus interesos, les quals no pèrden el temps com atres en vagateles, jòchs y bromes, acudint en gran solicitut al ánima del negòci, sense desenténdres per supòst del negòci del ánima, perque hia temps pera tot, pera reçar ó encomanarse á Deu, y pera treballar ó cumplir en la sehua obligació cadascú. D' ahí la importancia del present refrany, tan conegút y corrent en los nòstres pòbles, y el perqué d' apuntarlo nosatros en estes planes, dedicantli la cansó de reglament:

El menester fa fer y filar
diu encara el nòstre pòble;
per més que desde que no' s fila,
en llòch de rich, s' ha fet pòbre.

Per axò díu un adage antich que: *no't deixes les sendes velles per les novelles*, perqu' estes son més boniques, pero son més llargues que aquélles.

Mentir més qu' un bul-lero ó que la Gaceta

Per molt que mentiren els bul·leros quant estaven encarregats de despajar ó espendre les bules, creém que no hia comparació en lo que ment la Gaceta, la qual, semejant al caixó de sastre tot ho almet, y per tot entra, com la romana del infèrn, dient ara blanch y después negre, demá desmentinto y despusdemá tornanto á desmentir y vicevèrsa. Per això, pues, y tenint en conte la índole y carácte dels antichs bul·leros, y sobre tot del paper que li fan fer al citat periòdich oficial del govèrn en Espanya, li ham tirat estes ralles al tal modisme en la cansó corresponent:

Mentir es ajach de molts,
per no dir la veritat;
pero dels periòdichs més,
sobre tot el oficial.

Y es que segurament ha deprés del matalafers á *fer y desfer*.

Mesquí (estalvía el) y no sab pera quí

Y en efécte qu' es així, pues á molts sosuix que después de haver portat una vida miserable, treballant com á negres y estalviant tot lo que han pogut en lo menjar y en lo vestir pera ferse richs, después s' han mòrt y els seus fills en quatre díes hu han balafiat tot, gastant á més no poder en jóchs, vicis y no fent un brot de faena. Y per això qu' eixe refrany es tan conegut en tots los nòstres pòbles, l' ham copiat nosatros en este llibre y aném á cantarli ara esta cansó:

Estalviém tots lo que podém,
pa qu' els nòstres s' en recòrden de nosatros,
y al morirmos, ells ho fan tan bé,
qu' encara es burlen, tractantmos de baratos.

Y encara fan pòch, pues devíem pensar en temps á quí deixém la suor del nòstre front que tant mos ha costat, y així no mos tractaríen después com mos tracten.

Mestre (deixa fer al) per burro que siga

Perque á sòles en la experiència y práctica que té en les còses del magistèri, á la fòrça deu saber molt més qu' el aprenent ó discípul, y per això este modisme ó refrany, tan conegút de tots en la nòstra regió, mereix les ralles que nosatros li acabém de tirar así, lo mateix que la copla que li dediquém á continuació:

Deixa sempre fer al mestre
per molt ignorant que siga,
pues per pòch sabut qu' el fases
la práctica l' acredita.

Y *la práctica,* com díu el dijo, *trau mestres;* con que, conqueta, carabací, carabacineta.

Mètins (els) ó mitíns

Regularment son reuniòns públiques que se fan en llicència de l' autoritat y en presència de un delegat d' ella, pera tractar ó discutir algún punt referent á una societat cuansevòl; después de parlar els oradors de la proposició objècte del mètin, senta el president les conclusiòns y una comisió les presenta per escrit al governador y éste les trasmitix al govèrn. Dasta ahí, molt be; pero si els tals mètins ó mitíns se compònen de treballadors perteneixents á algún partit estrem ó de idées alvançáes, pròu vegáes acaba com el ball de Torrent, quant no 'l disòl el dit delegat al vore que s' en propasen els asistents á les tals reuniòns. Y com vullga qu' els mètins ó mitíns están huí 'n día autoriçats ahon sevòl, nosatros fem así menció d' èlls com una curiositat, afegint la copla siguient:

Els mitíns de tota clase
están á la orde del día;
fásenne, puix, els catòlichs
en tota pau y armonía.

Que no 's temps de dormir, sinos de vel-lar, valentse de les mateixes armes dels enemichs pera defendre la bòna causa, així com ells defenen la mala ó ruín.

Mòla (la) de Gert

Es una montanya ajatada, que domina l' estens vall de Sen Matéu, formant el primer escaló de la gran mòle del Alt Maestrat, y arremata al llevant en una planisa més elevá, de vòres pendents verticals per tota ella, menys p' el costat de sa unió al resto de la montanya, en un trayècte de 250 mètros, tancant la única entrada á daquell alt terrat natural, en qual punt hia un muralló de pédres sòltes, posades de plá y ennegrides p' els sigles, qu' es veu desde Gert, les quals tenen una alçá de 2 á 8 mètros y 5 de amplaria en l' asiento. Segóns cálculs del ilustrát geòlech Landerer, eixe mur contindrá més de 1.800 mètros cúbichs de pedra, arrematantse per la part de mitj día ans de dita pendent é indicant que per allí s' entrava al recint fortificát. Dins d' éll es vehuen ciments formáts de pedres obrades en tèrra, de unes 30 viviendes ovaláes y diseminades sense orde aparent; les més grans tenen 6 mètros d' altes, les mijanes 3 y ni hia atres més giquetes; á un costat hiá un atre mur de pedra sólta, del qual desfet un tròç, es trobaren hòsos de gos, cabra, cavall y corso. Fòra del recint s' arreplegaren algunes estrals y puntes de llança de pedra pulimentada, lo cual indica qu' en temps antiquísims alguna tribu obligada per la necesitat de defendres habitá en esta espècie de ciutadèla de aspres penyóns, de la que pasant algúns sigles, foren rejaçáts aquells primitíus indígenes á lo més ocult de les sèrres per invasors de raça més superior y més adelantada. Y en vista de la importancia científica de la dita Mòla respècte al temps y habitants primitíus de nòstra regió, han cregút del cas fer menció d' ella así, així com dedicarli esta cansó:

La elevá *Mòla* de Gert
en son mur y ses viviendes,
pròva qu' en ella habitaren
algunes tribus indígenes.

Mes ¿d' ahón vingueren eixos primitíus habitants y quín nòm teníen? Pues vingueren del Asia, brésol de la humanitat, y es nomenaven *ibers*, nòm dels primitíus espanyòls.

Morayra

Es una aldeeta de pòchs veíns, situada á la vòra de la mar, en terme de Teulada, com á 3 cuarts d' eixa vila, en capella pública, rada, una torre y restos d' un fòrt, destruit pels inglesos durant la guèrra de la Independència. Son nòm es arabesch, que significa llòch segur y resguardát dels vents, y l' habiten mariners y peixcadors. Com á punt pintoresch é històrich, l' incloém, pues, así y li dediquém esta cansó:

L' aldeeta de Morayra
tingué en son temps importancia;
pero hui está decayguda
perque 'l mar no l' abonança.

Pues el peix de cada día va per avall, els pagaments per amunt y els poblets giquets quedantse desèrts per no poder mantindres els seus habitants.

Moscòu, ja no mos còu...

Eixe fon l' estrivill qu' els valenciáns de la capital li cantaven pels carrers l' any huit del sigle pasat al general francés Monsey, duenyo de Valencia, al saber la derròta que 'l eixèrcit de Napoleó havía tengút en aquella ciutat de Rusia; al son principi afectava no creure en la indirècta intencioná que suponíen les tals paraules y no fea cas d' elles, més així que rebé noticies d' aquella catástrofe, comprengué la gravetat d' aquella ironía, y alçant el siti de la ciutat s' encaminá en les sehues tròpes devés Almança, ahon sabía que l' esperaven les fòrces espanyòles coaligades en les ingleses, donant la batalla decisiva, destroçantlo per complet y quedant molts póchs francesos qu' ho pugueren contar. Així ho acredita la coluna que s' alça allí en memòria del gran fet de armes, que acabá en la ignominiosa dominació francesa en Espanya. Per ser puis tan important el tal estrivill històrich y tan patriòtich, ham volgut nosatros recordarlo en este llòch y reproduirlo sancer:

Moscòu
ja no mos còu;
lo que mos còu,
mos còu.

Y en efècte, á nosatros els valenciáns, ja no mos coía aquella ciutat rusa, y sí molt al gavajos, per haver segút destroçats en ella; pero sí que mos coía é interesava qu' élls buydaren pronte la nòstra capital y s' en anaren de Espanya, lo qual lográrem per mitj de la total derròta que tingueren en los camps d' Almansa.

Mosen Torregròsa d' Alcòy

Fon un capellá, fill d' eixa població, del qual se conta que també va pendre part en la batalla del barranch d' este nòm, durant la reconquista, la que guanyaren als mòros els cristiáns per mediació de Sen Jòrdi, patró dels alcoyáns, el que s' aparegué p' els ayres, segóns la tradició, montat sobre briós cavall, en lo més fòrt del combát. Per això y per ser al mateix temps el tal capellá un tipo llegendari d' aquella época, que tots los anys figura en la embaixá de Sen Jòrdi de dita ciutat, l' ham tret así á rògle com á còsa de curiositat, y qu' es mereix la copla de costum:

Mosen Torregròsa fon
un capellá patriót;
per això está nomenat
en Alcòy y en tot lo clòt.

Y no sòlaments s' acreditá de bòn patriót, sinós de molt valent y sobre tot de celòs per la Relligió.

Muntó (un) son tres

Este dijo ó frase es veritat, puix pera formar un muntó son precises lo manco tres còses, com á que ni una ni dos, encara qu' estiguen juntes, no arriben á ferlo. Clar está que se díu en guasa ó tò festíu al nomenar algú

el muntó, y per això en lo mateix sentit el fem constar así, aplicantli la copla consabuda:

Un muntó son tres
solém contestar,
quant algú el muntó
sab molt ponderar.

Puix no falta qui fa masa gran el número de cèrtes còses, y á fi de fer vore que no son tantes, atres desminuixen lo que pòden, sòlament pera fer la contra.

Nadar (saber) y guardar la ròba

Es un modisme molt popular entre nosatros, y revèla especial habilitat y molta llestea en el que cau en tot y está als alcanços de lo que li puga previndre; per això es diu en eixe cas, pues si difícil es eixa còsa, el que sab eixirne en be d' ella, també sabrá véncer les dificultats que li se presenten en atres que les vencen iguals ó més grans qu' eixa. Y com vullga qu' el tal modisme ja no tinga més llanços qu' eixos, nosatros el reproduím en les presents págines y li entoném la cansó de regla:

Nadar y guardar la ròba
te moltes dificultats,
que sòls saben véncerles
els que son espavilats.

Y ¿còm se lògra véncerles? Pues discurrint y cavilant, com díu un axioma en lletí macarrónich: *Intellectus apretatus multa discurrit.*

Nanos (ferli á ú ballar els)

Equival á ferli dir *tata* y *nana*, ó siga posarlo en ridícul, fentli fer tots els papers que hia que fer, lo qual no devém comportar, perque no som payasos pera fer riure á ningú. Per lo demés, este modisme es general en tot lo reyne de Valencia, y com no deixa de tindre la sehua part de gracia, á fi de que no 's pèrga, li ham tirat estes ralles y li dediquém la cansó de costum:

Ferli á ú ballar els nanos
es ferlo eixir de comparsa;
y, parlant en valenciá,
tractarlo de rey de farsa.

Y eixe paper es pijor qu' el d' estraça, que no més servix pera embolicar enredros, frioleres y fer de servilletes en lo número 100. ¿Están *vosténs,* com dihuen en La Vila?

Nóu (á les) no 's cristiá el que no dòrm

Aixina ho díen els nòstres ahuelos, més sencills y més bòns que nosatros; pero ves díguesli á la gent d' ara que pòrte eixa regla de vida, y te se riurá per les bojaques, pues llevát d' algún vell ajacós y alitrancat, els demés, com estiguen ágils, els que no van á les tavèrnes ò tendes, s' en van als casinos, als teatres, á les reuniòns de societats ó tertulies, als caféns ó á pasejar per los carrers, perque la qüestió es no estar en casa més qu' el temps precís de menjar, dormir y treballar en ella lo manco qu' es puga. Açò d' anar á Misa y á confesarse, açò hui 'n día es còsa de beatos, dihuen, nosatros ja anirém quant mos donará la gana y mos confesarém ense que mos casém y estigám pera morir. Y á eixe tenor totes les atres práctiques de pietat y relligió, pues eixe género de vida du ara la generalitat; per lo tant vist per nosatros tot asó y no esperant atra còsa, acabarém este modisme así y li cantarém la cansó de tanda:

A les nòu díen els vells,
no 's bòn cristiá el que no dòrm:
¿qué diríen si ara veren
el género de vida nòu?

Pues lo que diém els que ja estém en la clase d' élls, per més que no hájem abusát tant en la juventut; qu' el mon va mal, y de cada día pijor.

Oliva (no digues) si no la veus baix la biga

Que vòl dir que no digám ni asegurém ninguna còsa dasta que no la vejám per los nòstres ulls, perque mos esposém á enganyar y enganyarmos. Este modisme ó refrá es pròu corrent en la comarca d' Alcòy, y per això li ham dirigit estes quantes ralles y la cansó que seguix:

Enjamay digues oliva
si no 'stás segur de qu' es,
pues t' espòses á enganyarte
y asegurar que no es.

Com sòl sosuir pròu vegáes parlant á bulto de còses que no enteném, y después tením que confesar la nòstra ignorancia y ruquéa.

Olives? (que aixó es gerreta d')

Això pregunten els páres, les máres y atres qu' están en llòch d' élls ó d' elles, als seus fills y dependents que 's tòquen de molt menjadors ó fartóns, quant demanen moltes vegades la còsa qu' els agrá, com si se la volgueren menjar tota élls á sòles. Y com este modisme, á pesar de ser popular en Valencia y la vega, ja no tinga més llanços, nosatros fem punt redó así y entoném la copla de costum:

Una gerreta de olives
sòl durar més de mitj any,
pero si son molts á trauren
no ni hiá pera un rascany.

Y es natural que així sosuixca, pues els que no tenen regla ni tarifa en lo menjar, en quatre díes s' heu acaben tot y después, si es menester, es menjen el pá á seques.

Orige de la firma y rúbrica

La *firma* es el nòm escrit de pròpia má, y ve del lletí *firmare;* la *rúbrica,* qu' es una espècie de marca ó contrasenya particular, lo mateix que l' aplicació del sagell

entre 'ls antichs, es el signe ó figura caprijosa que s' afitj al nòm, y ve de *roborare*, per ser al son principi de color ròig. En la Edat Mija molts príncips y senyors que no sabíen escriure, depreníen á fer lo seu *monograma*, especie de abreviació del nòm, y en éll firmaven y autoriçaven els documents interesants el mateix Carlo Magno, els autors celebrats y els autors distinguits. Per fí, lo que diém la *estampilla*, que no 's més que 'l monograma desarrollat ó mòl-le en qu' están formades de relléu totes les lletres del nòm y la rúbrica ó firma d' algú, sòls la usen els reys y els personajes que gòjen d' eixe privilègi, havent segut En Joan II, rey de Portugal, el primer que firmá aixina per trobarse malalt, segóns diu Roderich Mendez de Silva en lo Catálech Real d' Espanya. Y per ser còsa curiosa é histórica la incluím así, afegintli la copla de costum:

La firma y rúbrica que son
hui tan comúns y usuals,
en atre temps no sabíen
ferles els peixos més grans.

Y axò que no pòques persones ho estranyarán, no 's còsa tan estranya, puix hui 'n día dasta els grans personajes pareix que s' heu tinguen á gala escriure y firmar més malament, no sabent algúns d' élls tan sòls llegir lo qu' han escrit.

Orige de la Lotería

Fon este jòch nacional importat de Italia á Espanya, segóns una revista ilustrada de la Cort, per lo Rey Carles III, en 30 de Setembre de 1773, constituint en hipoteca sa Real Hacienda pera seguritat de les sòrts, y disponent que, dempués de satisfetes estes, s' invertiren les ganancies en socórrer als hospitals, hospicis y atres òbres píes. Al principi es publicá un Manual esplicatíu del jòch, el qual havía celebrát ja la primera estracció el 10 de Decembre de 1763, sòls pera Madrit, com á ensaig. Així va seguir funs al 31 de Giner de 1780 que s' ampliá, especificant el significát del *extracte simple*, del *ambo* y del *terno*, y lo que corresponía pagar per cada ú d' élls. Als

darrers anys del reynat de Carles IV s' escomençá á cumplir en alguna equitat el desitg de Carles III relatíu al destini de les ganancies. En les Corts extraordinaries de Cádiç es presentá un proyècte de Lotería casi igual á la de hui, siguent aprovát en 23 de Novembre de 1811, y el 4 de Març de 1812 es feu el primer sorteig en aquella ciutat. Per fí la lley de 31 de Decembre de 1881, que suprimí les rifes permanents ó loteríes particulars, de les qu' es una recialla la coneguda en Valencia per la dels *numerets*, li doná major impuls á la oficial, aumentant de mòdo estraordinari els rendiments del Tesòr públich. Este fon l' orige de l' actual Lotería, á la que ham volgut nosatros tirarli estes ralles y ademés cantarli la cansó corresponent:

La lotería es un jòch
com tots, pera qui sòrt te;
qui non tinga que no júe
y eixe fará sant y be.

Puix la sòrt no es pera qui la busca, sinós pera qui se la tròba, com diu un dijo. Lo demés son ilusións.

Oros son trunfos

Este modisme s' aplica regularment á eixe palo de la baralla de cartes quant ix trunfo en lo jòch de la brisca, del burro y atres; pero en sentit metafórich y festíu s' usa molt huí 'n día pera demostrar que l' òr, rey de la moneda, es lo que més priva en l' actual societat, com á qu' éll trunfa y venç totes les dificultats per grans que siguen, avasallanto y dominanto tot del mòdo més absolut, dasta mereixer el dictat que li donen de amo, senyor y rey del mon; tal es la set de riquées y benestar material que hia hui en totes les clases. Y com este estat de còses no es el regular ni fa més feliç al hòme, sinós al contrari, més infeliç encara, perque la riquea, en llòch de donar felicitat, la lleva; nosatros, tenint present aixó, y convençuts del significat del present modisme popular, l' han introduit en estes planes, cantantli la cansó d' ordenança:

Oros son trunfos dihuen els grans,
oros son trunfos dihuen el gichs,
y oros son trunfos dihuen huí tots
els pòbres, els mijáns y els richs.

De mòdo que tots respiren lo mateix, y quant més gola y més ansia tenen de ferse richs, més pòbres hia de cada día, verificantse alló de la Sagrada Escritura: *No de pá á sòles viu l' hòme.*

Ovella que bèla pèrt bocí

Es un refrany molt verdader y corrent en lo nòstre reyne, el qual s' aplica á tot aquell que per voler fer dos còses al hòra per alvançar, les fa malament y en llòch d' alvançar retrasa, pues casi sempre les te que tornar á fer si vòl tíndreles ben fetes. Y com el tal refrany ja no oferix més llanços, nosatros después de tirarli estes línies, li cantém la copla que seguix:

Ovella que bèla pèrt bocí,
res més cèrt y veritat;
y per això qui te regla
tot ho fa ben ordenat.

Al revés del que tot ho fa atropellat, que per volero fer pronte, gasta més temps.

Paláu (el) de Mosén Sorell

S' alçava en la plaça de son nòm, en Valencia, tenint la frontera ó fajada principal front al mitj día, lo mateix que actualment les cases modèrnes edificaes en llòch d' éll. Era tot de orde gòtich antich y havent segut destruit per un incèndi, un francés comprá la portalá històrica de pedra de sillería y la tresportá á París, ahon s' encontra en lo Musèu, pera vergonya y afronte dels espanyòls y més encara dels valenciáns. Per la importancia arquitectònica é històrica, pues, que tingué dit paláu, li ham tirat así estes pòques ralles, com un recòrt, y la cansó que li pertòca:

¡Paláu de Mosén Sorell,
quí vos ha vist y vos veu!
que ahir éreu de Valencia,
y hui en París estéu.

Sic transit gloria mundi, podém dir, pues tot s' acaba y mòr, y funs nosatros també s' acabarém y morirém el millor día.

Panja (traure ú la) de mal any

Es molt popular entre nosatros este modisme, aplicantse als que estant en dejú ó havent menját pòch, carreguen la má quant tenen ocasió, y peguen una gran fartá. Y com el tal modisme no deixa de ser gráfich y jocant, nosatros l' ham volgut ficar así y cantarli la cansó de reglament:

Traure la panja de mal any
es del qu' está famolench,
que menja més qu' es carrega
davant de tota la gent.

O darrere, conforme li ve, perque la fam dihuen que no te lley, y es veritat.

Pantano (el) de Tibi

Está pròp d' eixa vila, en una barrancada, y quant s' ompli en l' ivern, rega gran part de l' hòrta de Alacant, que no 's més qu' un sequeral tota ella; del terme del pòble del seu nòm rega mol pòch per rahó de ser més elevát que 'l nivell de les aygües. Y com una curiositat de la dita provincia ham fet menció d' eixe pantano en estes fulles, y li entoném la cansó de costum:

El gran pantano de Tibi
rega l' hòrta d' Alacant;
pero com ella es tan seca,
no te aygüa pera tant.

Pues es una provincia molt seca y ademés sòl plòure en ella pòques vòltes.

Papa (si vòls ser) ficateu en la tèsta

Que vòl dir: Si vòls conseguir una còsa, pénsala be primer y pòsa después mijos pera lograrla, que com t' empenyes, l' alcançarás. Se conta del Pare Mulet que siguent encara gich era pròu torpe pera la lletra, y pasant cèrt día p' el costat d' un pòu y notant que la còrda del pual havía fet una cequieta en la pedra del brocal, digué: *¿Con que eixa còrda ha pogut cavar la pedra, y la lletra no pòt entrar en la mehua cabòta? Pues no te que ser de hui en avant aixina.* Y aplicantse enseguida al estudi en tota l' ánima, lográ ben pronte aplegar á ser un famós teòlech, un gran predicador y un excelent poeta llemosí. Y com este refrany popular siga la pura veritat, nosatros li ham donat entrá en este llibrot y volém també cantarli la cansó que li tòca:

Qui vullga ser gran hòme
ó Papa, qu' es lo mateix,
que s' heu fique en la mollera,
qu' éll ho lograrà per temps.

Pues dast' ara no ha marrát el tal refrany, y creém que tampòch marrará en avant.

Paraula (ser una còsa la darrer) del Crèdo

S' enten en sentit metafòrich y s' aplica á tota clase de còses rares, caprijoses y extravagants, perque la darrer paraula del Crèdo, com tots saben, es l' *Amen,* que vòl dir *Així siga,* y equival á una confirmació de tot lo qu' ham dit en eixa oració. Baix d' este supòst, el present modisme, sobre ser una de tantes estravagancies de la nòstra llengua matèrna, escampades per tot el nòstre antich reyne, que no deixa de tindre la sehua gispa, mos fa gracia á nosatros, obligantmos á posarlo así de còs present y á cantarli esta cansó:

Ser la darrera paraula
del Crèdo ó d' atra oració,
te en la llengua valenciana
un atra interpretació.

Y ahí está la riquea y el mèrit d' este idioma regional, mereixedor de millor sòrt y més encara del aprèci dels seus fills els valenciáns. Mes pera d' asò mos manca patriotisme, que no tením.

Paraula (tindre ú) de rey

Qu' es igual á tindre formalitat y no desdirsen ó tornarsen arrere de lo que s' ha dit, sinós sostindre lo mateix y ratificaro. Este modisme ó frase es popular en lo nòstre reyne y molt usat entre venedors y compradors; y en lo mateix sentit el reproduím en este llibre, cantantli per remat la sehua cansó:

Tindre paraula de rey
perteneix á l' antigor;
per això dihuen que l' ayre
lo dit s' heu endú hui tot.

Puix dasta els gichs, parlant en general, ja no coneixen la veritat, y si 'ls apretes un pòch la neguen. ¡Bòna está ara la gent!

Parch (el) de Sen Francés

Aixi li dihuen hui 'n día al jardí ahon s' alçava l' antich *paláu del rey mòro* en Valencia, el qual edifici es convertí dempués en *convent de Sen Francés;* á la esclaustració dels frares pasá á ser *quartels de Infantería y de Cavallería,* y al tirar éstos se nomenava *solars de Sen Francés.* En este parch pues, que resulta ara molt giquet, pero que promet eixamplarse per la plaça de la *Estació del Nort,* al llevar ésta, s' eleva al present la estátua del *Marqués de Campo.* Y atesa la interesant y curiosa història d' este llòch, testimòni de les mudances y contrasts

de les còses d' este mon, ham cregut oportú dirigirli les anteriors línies y cantarli la cansó de rúbrica:

L' actual Parch de Sen Francés
es una pròva evident,
de lo mudables que son
les còses, quant vòl la gent.

Y també ense que no vòl, pues moltes vòltes les circunstancies del temps s' impòsen y obliguen á fer lo que no faríem. Tingám al mateix temps present que *l' hòme compòn y Deu dispòn,* com díu el refrany, y no mos vindrá res de nòu.

Pardals (haversen volat ja els) del níu

Este modisme també popular en los nòstres pòbles, es parent, per diro aixina, de *haverse c... ja el gat en la mama,* supòst que tant ú com l' atre s' apliquen á persones velles ó que s' están fent á tota presa; y com el tal modisme no te més llanços, después d' haverlo insertát en estes fulles, li tirém la escandalosa cantantli la copla de caixó:

Cuant els pardalets s' en vòlen
ja del níu, ¡ruín senyal!
es que s' en vá ú á vellús
y s' ha tornat carcamal.

Y en aplegar á eixe llanç ¡adeu ilusións! pues entre tant éstes duren, la persona te gust de viure en lo mon; pero cuant s' han acabát, ja se creu estar de sòbra en éll. ¡Misèria humana!

Pasta y feny (á quí) tot li aconteny

Ya hu crech, pues ademés que tots som frágils, imperfèctes y flachs de memòria, solém ser també pròu distraguts, y á lo millor sense voler no caém en una còsa y la errém ó llancém á pèdre; pero aixina com hia persones que al advertirlos el descuyt ó l' èrro confesen y reconeixen que hu han fet mal y callen, atres al revés no

vòlen coneixer la sehua fragilitat, y á fí de desculparse contèsten molt arrogants en lo modisme popular citat. Clar es que no hu fan be y que tenen eixe defècte de no voler admetre correccións de ningú, y per això ham volgút nosatros posar el tal modisme en este llòch, cantantli ademés la copla qu' es mereix:

Qui pasta y feny, diu una gica,
tot li aconteny, y así s' esplica
que la qu' heu diu en tal orgull
en lo mateix á tots replica.

Pues *gènit y figura dasta la sepultura,* com diu un atre refrá també molt popular.

Pare (tindre el) alcalde

Tindre el pare alcalde equival á tindre la justicia de la part, y á péndres en totes les còses una llibertat masa gran, que may convé donar á ningú, p' els molts abusos que sòlen cométres á la sombra d' ella. Y per això qu' este modisme popular es tan esposát á caure en élls, nosatros l' ham volgút colocar así, arrematant per cantarli la siguient seguidilla antiga:

La filla del alcalde,
la més giqueta,
pera tapó de basa
ve ben justeta.

Perque encara que no parega que li pegue en lo viu, així mateix dona á entendre el desprèci y la burla qu' es fa d' el senyor alcalde, al tirar per tèrra á sa filla per ser nana.

Pare (ni 'l) es morirá, ni nosatros soparém

Este modisme, pròpi de la Marina, se referix á una familia en la qu' el pare estava ja morintse per la nit, els giquets ploraven perque volíen sopar, y sa mare pera que callaren els día qu' en morirse son pare soparíen; pero al vore élls que son pare tardava á morirse, repetíen

ploricant la sehua cantinèla. Per lo típich y sencill qu' es, pues, el tal modisme, el copiém en esta sòlfa de sòlfes y li entoném la siguient cansó:

Ni 'l pare es morirá, dien
en sa inocència aquells giquets,
ni nosatros soparém tampòch,
no pensant en sa desgracia els angelets.

Pues la edat de les criatures no permitix sospesar encara lo que val un pare, ni lo que significa el pèdrelo cuant més el necesita la familia.

Parlar més que fege en brases

Vòl dir parlar masa ó dasta p' els colses, qu' es quant se puga dir; y com aquest modisme ó frase s' estila en la comarca d' Alcòy y llevat de sa propietat y mèrit, ja no oferix res més de particular, y si l' ham posát así es pa que hiaja de tot, li cantarém enseguida el *gòri gòri* en la cansó acostumá:

Parlar més que fege en brases
es còsa de gallineres,
de gent d' esclafit y fona
y giques tarramaneres.

Y ademés d' eixe gra de gent, de totes les dònes en general, pues totes elles tenen la llengua sempre ben asmolá y la menejen qu' es un primor.

Parrachs (els) de l' hòrta de Valencia

Este fon el primer mòt ó sobrenòm qu' els valenciáns de la capital, els tragueren als llauradors de la vega, no contents de nomenarlos *esclafa-tarròsos;* més al vore els hortoláns la burla y fisga que traíen de' élls, començaren á dirlos als de la ciutat *pixavins,* sobrenòm que s' escampá ben pronte per tot lo reyne, y pel qu' encara hui son coneguts. Sabut de tots lo mal mirats que sempre han segut els llauradors p' els de la capital, ningú estranyará

eixos y atres dictats denigratíus que uns y atres s' han dirigit; pero el temps que tot ho va borrant, y sobre tot la reflexió y prudència que s' ha imposát als de dins y de fòra, han contribuit á fer desapareixer eixe antagonisme y prevenció de uns contra els atres, en termes, que ja casi hui ningú s' enrecòrda de tot lo pasat. Nosatros, puix, celebrém com el que més la pau y concòrdia que reyna actualment, y en pròva d' això, ham donát entrá en estes fulles á este sobrenòm, acabant en la cansó de costum:

Parrachs als de l' hòrta díen
els de dins la capital,
y élls á éstos *pixavins*,
lo qu' els pegava molt mal;
més ja el temps que tot ho borra
eixos insults ha olvidát,
y ara els de dins y de fòra
sòls se dihuen *valenciáns.*

Qu' es lo que mana Deu, com á germáns que som tots y fills d' Ell; pero ara manca el rabo pera pelar, y es combatre de ferm als molts valenciáns postiços de dins, qu' están deshonrant la ciutat y fent mánegues y gipons dels seus interesos.

Partir palletes en algú

Vòl dir desavindres ó pèdre l' amistad en éll, siga per brega ó rinya, mala pasá ó atra causa; y com vullga qu' este modisme es conegut y usat en tot lo reyne de Valencia, á fí de que no 's pèrga l' incluím en este llòch y li dediquém la copla que seguix:

Pera partir palletes en algú
es menester separarse d' éll,
no mirarlo ja més en la cara
y enviarlo nòramala ó al bordell.

Qu' es tot lo contrari de lo que mana la caritat ben entesa, que consistix en tindre molta paciència y en disimular y tapar les faltes del prògim, pera qu' éll disimule també les nòstres, que no son pòques Si aixina ho férem segur que no partiríem palletes may en ningú.

Partits (els) polítichs

El nòm á sòles de partit ja es ruín perque sí, y unit á la política pijor, perque si se diu que la política no te entranyes, dividida en partits ó bandos, per fòrça ha de ser pésima; y això resulta qu' es la política compòsta y repartida en partits, una aglomeració monstruosa y descabellada de persones, de les quals cadascuna pensa com vòl. ¿Qué pòt náixer de eixa máre estrambòtica y fenomenal? Pues una criatura fenómeno, qu' es la política de hui 'n día, amalgama de la veritat y del error, ó siga de la major de les aberracións. Fem punt, pues, á estes pòques ralles que ham tirat así als partits polítichs y cantemlos la cansó mereixcuda:

Els partits polítichs son
una embrolla y una gábula
pera enganyarse uns als atres,
com en los jòchs de baralla.

Y si al menys eixos partits ó mitats se repartiren entre tots, com á bòns germáns, casi, casi es podría transigir, pero com cada ú tira pera d' éll y hia molts, qu' en llòch de contentarse en la sehua part, ho vòlen tot, ahí está el *busílis*.

Pasqua marçal, mortandat ó fam

Es un modisme ó refrany estés per tota la regió valenciana, qu' está sugècte á les variacións del temps y per lo tant lo mateix pòt ser mentira que veritat, segons Deu dispònga; pero com la experiència acredita que casi tots los anys que la Pasqua cau dins del mes de Març sosuixen calamitats d' eixes, d' ahí el tal refrá ó dijo, al que nosatros li ham guardát este llòch pera donarlo á coneixer y volém també cantarli esta seguidilla:

Pascua marçal,
mortandat ó fam,
si Deu vòl que siga,
sinós es engany.

Pues *l' hòme compòn y Deu dispòn,* com diu un atre refrany, que per cèrt sempre es veritat, perque Deu mana de tot y de tots, y fa sempre lo que li dona la gana, sense tindre que consultar pera res en ningú.

Patronat de Sen Vicènt Ferrer, en Valencia

El fundá en l' any 1884 el benemèrit fuster Gregòri Gea Miquèl, fill de Mislata, qui ajudát per persones piadoses y distinguides de la capital, lográ ben pronte donarli gran impuls á dita asociació católica, de la que fon nomenát president, y á pesar d' haver mòrt éll en l' any 1889, hui 'n día s' encontra molt floreixent, contant per centenars els gichs asociats, algunes escòles en la ciutat y en front de la Pegina, á l' atra part del ríu, un extens cercat en jardí, capella pública, teatre y varies dependències pera donarlos conferències y procurarlos distraccións honestes en los díes festíus. Per ser, pues, una asociació de carácter relligiós y moraliçador li ham tirát estes ralles y la copla que seguix:

El patronat de Valencia
de Sen Vicènt titulat,
es pera moraliçar als gichs
y que siguen bòns y honrats.

Qu' es lo que més falta fa en los pòbles y més encara en les ciutats, á causa de la pòca educació que dónen els pares y dels mals eixemples que hui 'n día cundixen tant en la societat.

Peix (el) pera qui s' el mereix, la espina 'l gat

Ben dit está que tant el peix com atres còses es donen á qui se les mereixca, pues lo contrari sería confundir les persones en los animals y això no deu ser. Y per lo mateix qu' eixe refrany popular dels nòstres pòbles no fa tal confusió, volém nosatros que conste entre estos tipos y afegirli la cansó de costum:

El peix pa qui s' el mereix
y les espines als gats;
pues sòls en pá y en espines
están élls ja governats.

¡Ah! y qu' en tingueren bòna còsa, lo qu' es que no 'ls ne donen tantes com élls s' en menjaríen.

Pèls (no tindre ú) en la llengua

Equival este modisme tan popular y corrent en los nòstres pòbles, á no tindre frenet en ella y á tíndrela també fresca, pues els tres se referixen á una persona desfogada en lo parlar, que tot ho diu si li ve á pèl ó li tòquen la panjeta, y que no se les alforra per ningú, ni mira davant de qui parla, ni tampòch pensa en lo que diu. Regularment s' aplica á les dònes de les capitals y de les sehues inmediacións, de les que també se sòl dir que tenen la llengua molt asmolá, cuant se tòquen de masa parladores, y que no se la deixaren en lo c... de sa mare. Y com pera mòstra es pròu un botó, y nosatros ja n' ham posát més de dos, lo millor será acabar pronte en lo present modisme, que te més tèla de la que pareix y l' ham incluit así perque sí, cantantli la copla acostumá:

Que no te pèls en la llengua
diém al qu' es desllenguat;
dientli que la te llarga
diríem la veritat.

Masa que si, tío Nèlo, pero confesém que 'ls valenciáns tením el do de trabucaro y diro tot al revés.

Pells (de les) ixen les correjes

Es un modisme ó refrany molt popular y conegut en tot lo nòstre antich reyne, y al mateix temps una gran veritat, puix ja es còsa sabuda que les correjes se fan de les pells, encara que hui 'n día es pòt dir que fan diables sense mòl-le, perque de consevòl còsa ne fabriquen un atra molt diferent, que ni pintá ix millor; pero lo natural

es y será sempre lo antich, y baix este supòst incluím así el tal modisme axiomátich y li cantém la cansó de tanda:

De les pells ixen les correjes
encara diém tots,
y aixina ho aseguren
oncles y nebots.

O siga tot lo mon, puix lo qu' es veritat no 's mentira y vicevèrsa. ¿Están vostés en lo conte?

Pensa mal y acertarás

Es un dijo axiomátich, pero que lo mateix pòt ser mentira que veritat, estant com está sujècte á error desde 'l moment qu 'l mal pensament en que se funda no te una base sòlida ni oferix completa seguritat. Per això el combatía el gran Balmes en lo seu *Critèri*, y en rahó, puix qui ducta ó no está segur d' una còsa, no pòt apoyarse en ella, perque equivaldría á alçar un castell en l' ayre sense tindre un punt d' apoyo. Y com eixa frase cundix tant en totes les clases de dins y fòra del nòstre reyne, y sobre tot entre les dònes, ham volgút nosatros ferli así un lloguet y ademés dirigirli la cansó de rúbrica:

Pensa mal y acertarás,
dihuen á sobint les dònes,
cregudes que aixís pensant
tan igual pòden ser bònes.

Pero això no 's veritat casi may, y lo que no te fonament ni se pòt asegurar en absolut, tampòch no 's pòt dir tan allá va, so pena d' esposarse á faltar.

Perdíu (la) per lo pich mòr

Y es veritat, podent d' això donar millor rahó els caçaors, ja siguen d' escopeta ó de barraqueta, pues com alguna perdíu arribe á cantar, eixa es segur que cau en les sehues mans, mòrta ó viva; y per analogía s' aplica també este modisme á la persona parlaora, tant hòme

com dòna, la qual per voler parlar masa, ella mateix es fa mal, pues se desacredita y es fa aburrir de tots. Per tot això, pues, y per ser ademés este modisme tan conegut per ahon sevòl, el posém así en la seguidilla que li pertòca:

Tota perdíu
per lo pich mòr,
pues tot ho canta
sens tindre pòr,
y al últim cau
en un traydor.

Pues la llengua lo mateix qu' el pich tenen males lleváes, y casi tots el que abusen d' ella ó d' éll sòlen ser víctimes y pagaro tot junt.

Pereós (el) no 'n vòl fer una y ne fa dos

¡Quántes vegáes els pasa aixó als pereosos! Pues per no aplicarse á fer una còsa, s' heu arreglen de manera que después, en llòch de ferne dos, els tòca ferne mitja dotcena si 's menester. Y com el tal refrá es conegút en tot este reyne, pera que no 's pèrga li ham tirát así estes ralles, y ara li cantarém la copla que ve:

El que de peréa es tòca
y la faena fa del gos,
á vòltes no 'n vòl fer una
y encara n' ha de fer dos.

Com á daquell que li dibuen: *¿No volíes una taça? pues ara dos.* Pera qu' es fasa la còl, ja que no vòl deixarse la peréa.

¿Per qué 'ls dotors no van als sotarrars?

Esta pregunta es molt intencioná, al mateix temps que calumniosa, puix supòn que tots el senyors mejes falten á eixa òbra de misericòria, tan recomaná pel Nòstre Senyor; més com aixó no 's pòt asegurar tan en abso-

lut, perque *ahon hia campanes hia també batalls*, com diu el refrany, y en totes les clases hia de bò y de mal, devém creure que la mayoría d' élls cumplirá relligiosament en eixa òbra de caritat, per més que la tal pregunta es queda en l' ayre ó siga sense contestació, lo qual no deu ser, so pena de deixar mentirós á ú de la mateixa facultat, qui asegura en guasa, per supóst, qu' els dotors no van als sotarrars per pòr de que s' alcen y els arrapen tots els mòrts del cementeri qu' élls mataren en les medicines qu' els receptaren. Y donada esta espècie de satisfacció per nosatros, acabém la respòsta en la cansó que seguix:

Si els preguntes als dotors
per qué no van als sotarrars,
respondrán que per *porica*
als que ja están sotarrats.

Y dasta cèrt punt tenen rahó, perque si s' alçaren tots els qu' élls han mòrt per ignorancia, descuyt ò per culpa de les medicines, nou pasaríen masa be, y així no asistint á ningún entèrro s' estalvíen eixe desgust.

Picos pardos (anar ú á buscar)

Vòl dir anar á correr l' andola ó andorra, á buscar lo que no ha perdut ó á mala part, y en eixe sentit es un modisme molt popular y conegut en tots los pòbles d' este reyne, el qual nosatros ham copiát en estes planes y li cantém esta cansó:

Els *picos pardos* portaven
abáns les dònes de mon,
pa que tots les conegueren,
inclús el bovo del forn.

No com ara que tots y totes van igual, encara qu' en la cara mateixa donen á entendre lo que son.

Pillos (tots los) tenen sòrt

Se deu entendre per supòst en este mon lo de ser favoríts els tals, pues respècte al atre no podém dir res, perque sòls Deu sab la sòrt que tindrém élls y nosatros.

Y parlant de teuláes en avall, lo que podém casi asegurar es qu' els més bòns gichs de cada casa al revés, els que més malcuynats fan, els que més que mereixer donen á les autoritats y els més pinjos, en una paraula, eixos son als que més miraments tenen en totes parts y els que més favors reben. Y com nosatros no s' ham proposát averiguar la rahó ó per qué d' eixa preferència, después de tiráes les anteriors ralles, cantarém la cansó corresponent:

Tots los pillos tenen sòrt,
hia qui díu en gran enveja;
pero l' hòme qu' es prudent
no fa may la cara lleja.

Pues la sòrt, lo mateix que la fortuna, com díu un refrany, *no 's del que la busca, sinós del que se la encontra.*

Plòra (qui no), no mama

Y es veritat, y sinós anéu al hospital y voréu lo que fan els bordets quant coneixen que s' acòsten les dides ó ames de llet á donarlos á mamar; com si tingueren ja coneiximent arranquen en seguida tots un plòr, que partix el còr de pena ouirlos plorar als angelets, y sobre tot la compasió que dona el que á vòltes es queda sense poder mamar per no acudir pròu dònes á donarne. Y en vista de qu' el tal modisme es representa al víu en eixos establiments, li ham tirat así estes ralles y la copla siguient:

El que no plòra no mama
diém de tots los giquets,
com si en lo mon no ploraren
tant ó més qu' élls els grandets.

Lo qu' es que les criaturetes sempre inspiren més compasió qu' els majors, y deu ser així per la inocència y edat d' elles.

Pols (qui no vullga) que no vacha á l' era

Qu' equival á dir: qui no vullga patir en este mon, per qué naixía, pues tot el que naix s' ha de sugectar á la fòrça á tots els treballs y peripècies de la vida present: á sentir fam, set, sòn, calor, fret, alegría, tristor, plorar, riures y demés afeccións ó sensacións del nòstre còs, lo mateix que 'ls canvis d' estat y les obligacións y cárregues que pesen sobre cada ú d' ells, sense contar les enfermetats que pera provar la nòstra virtud mos vullga enviar el Nòstre Senyor ó les que patím per culpa nòstra, ni finalment les que afècten ó son pròpies de la nòstra naturalea corrompuda p' el pecat dels nòstres primers pares Adam y Eva en lo paraís terrenal: accidents, penes y mals dels que podíem estar del tot lliures si aquella parella no havera menjat de la poma aconsellada per la malaída serp. En una paraula: tots, richs y pòbres, sabuts é ignorants, huapos y llejos, gròsos y flachs, tots ham de pasar per los mateixos trámits desde 'l naixer al morir; fortuna será pera nosatros si sabém morir en gracia de Deu y en la pau del Angel, com díen les nòstres ahueles, lo qual tots podrém lograr si tenim la conciència tranquila y l' ánima neta de pecats, atenentse á d' aquelles paraules de la Sagrada Escritura: *Qualis vita, finis ita,* que vòlen dir: Segóns la vida la mòrt. Y conformats en la voluntat del de dalt, Ell mos asistirá sempre, vìnga lo que vìnga, qu' es lo que li devém pregar á tot hòra y també al remat d' estes ralles y entonar la siguient cansó:

Qui no vullga pols, diém,
que no s' acòste á la era;
pues si s' acòsta tindrá
molta pols y polseguera.

Y además algún poll gramantol d' els que sòlen deixarse pera relliquia els pòbres qu' es queden de nit en los pallers. Con que espavilarse, germáns.

Potecari (el)

Este tipo també ha mudat de pèl de una cinquantena d' anys á esta part, per quant en aquells temps encara no havía entrat en les potecaríes el gust que presenten algunes de la capital huí 'n día, pues així com entonces casi totes elles teníen un centenar de pòts, la que més, en grans lletreros per fòra, ara son frascos de cristal y porcelana, molt elegants y en grandísima cantitat, tants, que ja no ne caben més en los lucosos estants de la artística almariá que òmpli la paret d' enfront y les dos laterals; pero si be el gust ha variat, lo mateix qu' el prèu de les medicines, que ja no 's pòt acometre de car, en canvi es manté estacionari l' art, per diro aixina, de fabricarles, y si retirém la cortineta que tapa la porteta trasera, vorém encara en lo patiet de dins el pòu del aygua de qu' es compònen la major part dels medicaments qu' es servixen als parroquiáns per consell dels mejes que recèpten, pues huí 'n día dasta hia dotors qu' están acondutats en los potecaris y negòcien en les medicines. Tal es el potecari actual dit del *trust*, unich que menja y beu, pues acapara el comèrs farmacéutich en les ciutats, mentres els seus companys badallen y fan crehuetes; fem, pues, punt á estes ralles y cantém la cansó de reglament:

Els potecaris menjen
de la potecaría;
pero es si el del *trust* vòl
ó be els convida.

Pues tocant á Valencia, desde qu' el Dr. Calvo posá en lo Mercat la sehua potecaría, els demés potecaris de la ciutat pasen de aleluyes, per lo qae devém creure que vihuen de milacre.

Pregar (si á Deu vòls), fícat en la mar

En efècte que sí, pues consevòl s' arrisca á entrar en eixe clòt d' aygua sense sòl, ahon un llaurador que al vore el jarco per primer vòlta, y haventlo convidat á

pujar en un llautet ó llanjeta, va dir: *No mane Deu que jo em fique ahí dins. ¿Per qué no vols ficarte?* li preguntaren. Y éll va respòndre: *Diu, perque ahí hia molt such y pòchs tròços.* Con que apliquemse el qüento y no juém en la mar, que á lo millor te males llevées, y deixemla pera els mariners que no tenen pòr d' anar per ella. Entre tant nosatros encomanemlos á Deu, ja que molts d' élls no s' enrecòrdem de Senta Bárbera més que quant tròna, y arrematém estes ralles en la seguidilla que ve:

Si á Deu vòls pregar
fícat en la mar,
diu, si no ment,
el refrany valenciá.

Y nosatros devén afigir, que pera totes les còses devém contar en Deu y encomanarmos á Ell, pues dasta anant á pèu per tèrra podém entropeçar y matarse en un bach.

Primers pobladors (els) de nòstra regió

No hia ducte, segóns tots els geòlechs antichs y modèrns, qu' els que primer poblaren á Espanya foren els Scites asiátichs, els cuals s' establiren primerament en la regió caspiana y alvançant después á les riberes del Mar Negre, invadiren la Euròpa per aquella part, correntse cap á Ponent per la regió de Mitj día y poblant les penínsules de Italia y Espanya, entraren en ésta per la còsta de Catalunya, dihuit sigles ans de la era cristiana, y finalment s' establiren en la tarraconéns ó siga en la nòstra regió valenciana. Estos primitíus pobladors eren de mijana talla, cabells rulls y áspres, color cetrí, ágils y llaugers pera la carrera, y son llenguage degué ser el monosilábich, pròpi de la raça de Cam; els seus vencedors eren de raça caucásica, d' estatura més alta y esbèlta, de cara oblònga, de color blanch, de cabells rulls y sedosos de idioma bisilábich, consistint sa major cultura en l' us dels metalls, especialment del còure. A estes dos races que s' estenguéren per tot el litoral del Mediterrani y del Océani funs al Taxo, denominaren el fenicis al arribar á les nòstres còstes, pòble ibèrich, que la història els ha

conservát. Y comprenint nosatros la importancia de tals datos geològichs, ham tirát estes ralles en la copla que 's mereixen:

Els primitíus pobladors
de la regió valenciana,
habitaren en les sérres
y eren tots élls gent molt nana.

Pues no podía deixar de ser així, siguent les casujes ahon acampaven tan raquítiques y baixetes.

Pujársen ú á la figuereta

Es diu d' aquéll que siga perque te ruín gènit, es raro ó quisquillós, de no res s' enfada, s' incomòda, comença á crits y mòu gran alboròt, posantse molt furiós y volent á tots matar y degollar; pero lo mateix que li entra, li pasa pronte del tot, y á penes trascurrix un quart ja s' ha tornat atra vòlta mòll com una malva, no sabent que ferse en los que abáns estigué á punt de barallarse ó renyir. Y com vullga qu' eixa clase de génits abunda més de lo que pareix, atribuintlos la generalitat á pòch trellat ó falta de *pesquis*, nosatros sense donar quince ni ralla, ham allargát así el tal modisme y li cantém esta copla:

Pujar á la figuereta
es còsa de monycòts,
y si fora á la figuera
es còsa de dur bigòts.

Pues per lo regular els gichs ó els que tenen genit agicats son els que fan pasaetes de eixes. *Hominicaguets*, que diém.

Punts (de mos) et riurás,

Pero de mos dinés no menjarás; qu' este es el refrany corrent y usat entre les dónes de la nòstra regió, quant unes y atres se cretiquen si saben ó no saben fer cèrtes faenes, si cusen be ó mal, si son curioses y aseades ó çaparrastroses y si tenen la llengua molt fresca ó son pru-

dents y callades; y á eixe tenor se trahuen les bragues al ayre qu' es un primor, podentse llogar cadiretes, com solém dir, pera ouirles en eixos casos, y donant ocasió als hòmens que desfruten al presenciar una disputa de dónes, y més encara si apleguen á agarrarse y pegarse arraps y tiróns de grenyes. Y com suponém qu' els lectors haurán presenciát mès de quatre vegáes ú d' eixos actes y s' haurán rist pròu á la salut de les filles d' Eva, tallém así en redó el present refrany, despedintlo en la siguient cansó:

Tú de mos punts et riurás
pero á fe de qui soch et dich;
de mos dinés no menjarás
ni tampòch et farás rich.

Y la paraula que á vòltes sòlten algunes dònes, axí reventen, es cumplix; son pijor que les fieres quant es pòsen.

Qui ampra y torna, del seu menja

Es una gran veritat, pues tot aquell que correspòn als favors que li fan, mereix que també li guarden les consideracións corresponents, particularment favorintlo en casos apurats. Y com el tal refrany ademés de popular es conegut en totes parts, ham volgut nosatros recordarlo así y cantarli la copla siguient:

Qui ampra y torna, del seu
dihuen que menja y es cèrt
y del seu bolsillo es l' amo,
perque te el renyó cubèrt.

Y tot quant d' éll se diga es pòch, pues es pòt dir que 'n casa d' un rich aixina te sempre lletra oberta.

Qui nega, no'l penjen

Segóns y conforme; si no li pòden provar á ú el fet que li acomulen, enhòra bòna que no 'l penjarán; pero si lil pròven, creém que no s' escapará, per més que ho

asegure este refrany popular; això no lleva que á vòltes ho pague el inocent pel culpable, per defècte de la justicia humana que no pòt juçgar més que dels actes estèrns ó visibles, pues dels intèrns ni la mateixa Esglesia pòt juçgar sinós sòls Deu, que penetra el còr de la persona. Posemli, pues, punt final al tal refrany y cantemli la copla que li pertany:

Qui nega no 'l penjen, dihuen
els propensos á negar;
pero el día del Juhí
tot l' ocult descubrirá.

En este mon tot pasa, pero en l' atre devém creure que no pasará, perque Deu es rècte y molt just.

Rabo (ferli á algú un nuch al)

Este modisme, tan pròpi de tots los valenciáns, deu entendres en sentit metafòrich y burlesch, perque si s' aplica á persones, que creém que no tenen rabo, resulta una estravagancia y dasta un insult pera delles; pero se diu com á metáfora, donant á entendre que no li han de fer res de mal ni li ha de vindre ningún perjuí al qae li l' apliquen. Y com tampòch no devém comportar qu' es pèrda el tal modisme, pues no li manca sal y sandunga, l' ham allargát en este *pandemonium*, en la sehua cansó per contera:

Ferli á algú un nuch al rabo
te més bemòls que pareix:
¿Còm se lin fa sense tindren
al cordó dels çaragüells?...

Pues es l' únich punt ahon se lin pòt fer. Mes ¿quí aprima tant estes còses sinòs un giflat ó guasó de primera? Sempre ne queden.

Rates (el mal de les) el fan uns y el paguen atres

Este refrá es també molt popular y conegút en lo nòstre reyne, y s' aplica á tota clase de persones y dasta animals, supòst que pròu vòltes sense voler y atres vo-

lent, fa ú una còsa mal feta ó malament, y dempuix, siga per lo que siga, s' arregla de manera que ve á pagaro qui nou' deu ó no te culpa de res. Y com á dos per tres sòl això sosuir, nosatros, per si acás el tal refrá algún día se pèrt, l' ham apuntat en esta colecció y pera memòria li dedidequém esta cansó:

Dihuen que el mal de les rates
sòl pagarlo qui no 'l deu;
de mòdo que no 's mentira
que paga el mal qui no 'l feu.

Y ben mirat, aixó es justetament lo que pasa algunes vòltes en lo mon d' así baix, perque 'n l' atre no pòt ser, puix en aquéll hia justicia seca y tot va molt rècte.

Ratetes, ratetes, eixiu del forát

Això canten en los pòbles de l' hòrta de Valencia els gichs y giques de dotce anys per avall, el Disapte Sant al tòch de Glòria, anyadint per supòst lo que mana el dijo ó lo que siga, *qu' el Nòstre Senyor ja ha resucitat;* lo qual per més que mos parega que no pegue ni en cola, dona á entendre qne dasta les rates celebren al seu mòdo la Semana Santa, dejunant á la fòrça les dels pòbles ahon s' observa més la lley del dijuni en eixos díes. Per la relació, pues, que te el tal dijo y cant en los mistèris de la Pasió, Mòrt y Resurrecció de Jesucrist, l' ham copiat nosatros en estes fulles y volém acabarlo en la corresponent cansó:

Ratetes, ratetes,
eixiu del forat,
qu' el Nòstre Senyor
ja ha resucitat,
vencent á la mòrt
y també al pecat.

Y ¿qué ham de afigir nosatros á lo dit, si funs els animalets en les sehues costums y els giquets en los seus cants recòrden els mistèris de la nòstra relligió? Pues celebraro y procurar que tals costums se perpetúen.

Res hia nòu baix del sòl

Este provèrb antich y tan conegút ahon sevòl, es una de tantes veritats que no 's pòden posar en ducte més que per los ignorants, una per diro la Sagrada Escritura, paraula de Deu, atra per qu' heu digué el rey Salomó, el més rich y sabi que h' hagut y haurá en lo mon, y en fí, perque ho asegura la esperiència de tots los díes y els restos antichs qu' es descubrixen á no parar en les ruínes de les ciutats qu' existiren en atre temps. Hui 'n día es desvanixen molts en vista dels adelants é invencións que 's realicen, y crehuen qu' els antichs no sabíen res, y no comprenen que sense els preparatius y adelants pasats, molts dels modèrns invents no s' haveren descubèrt ni se coneixeríen, inclús el bafor y la electricitat en ses varies y sorprenents aplicacións, de que tant es maravellém tots, y dels que ja s' ocupá en sos escrits el celebrát monjo inglés Rogèri Bacó á principis del sigle XIII. Y ¿qué dirém de la estatuaria, de les llums perpetues d' algúns cementèris, del vidre mallejable ó correjós y de tants atres secrets antichs que s' han perdút? Pues tot això confirma el provèrbi qu' encabeça estes línies y que mos ha fet inclòurelo en este punt, al que dona remat la siguient seguidilla:

Res nòu hia
baix del sòl,
per més qu' es córrega
de pòl á pòl,
ó que ú es buyde
tot el peròl.

De manera que ja pòden inventar els hòmens tot lo que vullguen ó puguen y dasta volar sense ales per l' ayre, que no desmentirán may el tal provèrbi, pues en lo primer sigle de la Esglesia també provà Simó Mago de volar, caent y reventantse del bach, lo mateix que sosuix ara á molts que vòlen en máquina.

Rey, vestit de budell...

Vaten vostés así un atre estrivill valenciá, tan gráfich, espresíu y guasó com tots élls, y tant popular en tot el nòstre antich reyne. Si be 's mira, no te la intenció que tal vòlta algúns supònen, com á que no pasa de ser un dijo vulgar, molt pròpi de la nòstra llengua y del nòstre carácter, y pròva de aixó es que dasta les mares el se l' apliquen á dos per tres als seus giquets, dempués del rastre de requebros qu' els tiren y els besos qu' els donen; més en tot y en això no deixa de tindre pera nosatros el seu mèrit y la sehua gracia especial, qu' es lo que mos ha fét colocarlo en esta llarga séda de còses rares y reproduirlo sanser así baix:

Rey,
vestit de budell,
les calses cagáes
y el sombrero vell.

Y dempués d' esta espècie d' eixida de pavana, com solém dir á lo millor, ¿no 'ls pareix á vostés que sòls manca qu' esclatém tots una bòna rialla y fem un ruidós aplaus de palmadetes? Sense ducte sería el millor remat de música que requirix la tal tocata.

Ròbo ó trôbo

Eixe es el modisme que corre per tots los pòbles d' este reyne, y s' aplica á cèrtes fortunes improvisáes y als duenyos ó amos d' elles, els quals de la nit al matí s' han fet richs, havent segut abáns uns pobretóns mòrts de fam, ó á lo manco tenint molts pòchs havers; pero per més que se sospeje y pense mal de les tales riquées y dels tals richs, la veritat es que no 's deu parlar tan allá va de res ni de ningú, perque hia un dijo que diu, que *hia molts mòdos y maneres de matar puses,* y sempre resulta qu' están ben mòrtes. Son còses estes masa delicáes y que sòls Deu les pòt jusgar; deixémles, pues, pera Ell, que á cada ú ja li donará lo que s' haurá mereixcut,

y no *mos fiquém en camisa d' once vares y en carrer que no trau cap*, com solém dir. Y ja que al tal modisme li ham tirat estes ralles, acabemles en la cansó de costum:

Ròbo ò *tròbo*, diu la gent
al vore un rich de la vespra;
pero no convé dir res,
ni ficarse en cap de gresca.

Pues el nòstre Senyor ja mos ajustará á tots els conters, y el que no haurá llaurát bé ho pagará tot junt y no li valdrán empenyos.

Ròig (tot lo) fa gòig

Y tant com ne fá, com á qu'es el color més gilló qu'es coneix, y per això este dijo ó modisme corre molt per tots los pòbles del nòstre reyne, de tal mòdo que no 's podía quedar en lo tinter, haveut segút precis ficarlo en estes fulles y per últim dedicarli este estrivill ó seguidilla:

Tot lo ròig fá gòig
y de lluny es divisa,
y com dihuen algúns
ja no cal camisa.

El qual trage, per més indecent que siga, no hia ducte qu' es el més adecuát y més fresch pera els quatre mesos que no tenen *r*, com son, Maig, Juny, Juliòl y Agost.

Ròsa Ripoll, esclata el capoll

Així contava ma mare que díen en son temps que li cantava cèrta nit en lo seu pèble á eixa jove casadora una bruyxa anant volant per l' ayre, segurament pera qu' heu sentira el seu novio; y jo qu' encara era giquet m' embovava ointli referir eixe y atres qüentos de temps antichs, els quals me creía qu' eren veritat; més ara que ja soch hòme y vell, y que tampòch ja no crech en aquelles fábules, celebre en molt gust el que mos páres tenien

de contarles, y sobre tot la gracia y sencilleç en que ho feen pera que no m' adormira en les llargues vel-lades del ivèrn. ¡Quín temps aquell! Y per això que disfrute tant de recordar còses pasáes, y volent que vostés participen també del mateix gust, ha reproduit así este requebro ó lo que siga, al que vullch dedicarli esta seguidilleta:

Ròsa Ripoll,
esclata el capoll,
mira que Gimet
está per tu foll.

Y en espresións tan tèndres y delicades aquella bruyxa ó lo que fora, animava á daquella fadrina á que mudara d' estat y entrara en la orde de Sant Agustí.

Saber més que òli de tenda

S' aplica este modisme popular á la persona molt parladora, que com no li agrá treballar y casi sempre está ociosa, no para de córrer p' el pòble buscant gismes, de tot s' entera y tot ho sab, puix así pren y allí deixa, pasant ansia de tot y de tots; per això se la compara al òli de les tendes, perque sobre ser el més roín per estar meçclat de tots els solages y escorrims, pren de tots y sab al gust de tots élls. Y per eixa mateixa rahó reproduim el tal modisme en estes planes, cantantli la cansó acostumá:

Saber més que òli de tenda
es pròpi de novigeres,
que saben totes les cóses,
lo mateix nòves que velles.

Y lo pijor es que arrepleguen no més el *furri*, puix en llòch de veritats, casi tot son mentires, com lo que pòrta la Gaceta.

Salvador (el) de Godella

Es una de les ermites més pintoresques del reyne de Valencia, situá front á eixe pòble, sobre una lloma de suáu pujada, poblada últimament de sencills y bonicos

jalets, la qual arremata en grades de pedra sillar y un gran pla entaulellat, que dona entrá á un pòrtich en tres archs, y en lo del mijt está la pòrta de la ermita y damunt, sobre la teulá, el campanaret, en una campaneta pròu regular y sonora. La ermita, molt curiosa y aseá, es pròu espayosa, tenint per retaule un gran llènç del titular, y á la part esquèrre apegada l' habitació del ermitá. El vicari de la parròquia es al mateix temps beneficiat d' este santuari, tenint obligació de dir Misa els díes de precèpte y de reçar el rosari totes les vespraes. Y per ser un punt tan visitat y tan á propòsit pera fer paelles á la valenciana, li han donat cabuda en este llibre y també li cantém la cansó que seguix:

El Salvador de Godella
mereix millor descripció;
que la fasa pues un atre
de major inspiració.

Perque nosatros no la tením ni s' havérem atrevit á escriure sobre dita ermita á contar en la nòstra ignorancia; que mos perdone, pues, el Salvador, y vostés dispensen.

Sanch (no aplegará la) al ríu

Se referix este refrany á la siguient anècdota ó jascarrill: Diu qu' eren dos germáns que s' en anaren á peixcar á un rihuet, emportantse pera l' almorçar una caçoleta de sanch fregida en ceba. La ú anava davant duent els aparells de la peixca, y l' atre seguía darrere en la caçoleta de la sanch. Este s' entretenía p' el camí ficant els dits en la caçoleta y menjantse la sanch en lo major disimulo. Ho va vore el de davant, y del tot incomodát reprengué al seu germá, dientli: A eixe pas no aplegará la sanch al ríu. Y com en efècte no deixa de ser jusch el tal caset, mos ha pasat p' el cap copiarlo así, posantli per capsalera esta copla:

No aplegará 'l ríu la sanch
diém pròu vòltes en guasa,
al vore á dalgúns renyint
sense acalorarse masa.

Ni tampòch gens, pues hui 'n día se fan moltes rinyes més de jança que de veres, acabantse per donarse les mans y anarsen á la tavèrna ó al café á ferse una copa.

Segues (m' agra com), pero demá no tornes

Este modisme ó lo que siga, s' estila molt entre llauradors, y s' aplica de guasa y d' un mòdo negatíu als pereosos y desmanotats, els quals sobre fero tot malament, alvansen pòch en la faena, podentse dir d' élls que *tant alvansen en un any com en un día*, de tan pòch qu' els cundix. Y cabalment per això y per lo gráfich y gistós que resulta el tal modisme, volém que figure en esta colecció y cantarli ademés la cansó que li pertòca:

M' agrada com segues, fill,
y estich de tú molt content;
pero demá ja no tornes,
que fa l' estíu molt calent.

Lo qual vòl dir qu' en bònes rahons el despedix de sa casa pera que no treballe més en la sehua tèrra. Y despuis dihuen qu' els llaurahors no tenen diplomacia ni saben de mòdos, quant ni hia algúns que poden donar llisóns als mateixos abogats.

Sempre plòu quant no hia 'scòla

El present refrany, molt conegut en tots los pòbles del nòstre antich reyne, podrá ser exagerát, pero de segur qu' es el desitg de tots els gichs pòch aplicats á asistir á la ensenyança, els quals sempre tenen una escusa ó atra pera no anar á ella. Y com vullga que la tendència de casi tots élls siga la mateixa, per lo enjuasats que tots están á la sehua edat, ham reproduit nosatros en estes fulles el tal refrany ó modisme, dedicantli la copla de ordenança:

Sempre plòu quant no hia 'scòla
dihuen les mares y tots,
manco els gichs, que de contents
no páren de saltar bots.

Pues ja se sab que pera el pereós tot son escuses y tranquilles en tal de no fer may lo que li manen; es ajach general de tots els manteros ó malfaeners, y sobre tot dels gichs molt juadors.

Senta Bárbera de Moncá

Es una espayosa y bonica ermita, situá á les afòres d'eixa vila, sobre un replá més elevát que la població, en la que dihuen Misa tots els díes de precèpte per ser la Esglesia de la parroquia molt giqueta, tenintli á la Santa molta devoció els seus habitants y acudint allí á visitarla totes quantes romeríes se fan. Y com vullga qu'es además un punt aquell pròu pintoresch, per això nosatros ham volgút tirarli estes ralles y cantarli per remat esta cansó:

Senta Bárbera de Moncá
es un lloch molt excelent
pera fer una escursió,
y visitarla la gent.

Pues tant el puesto, com la ermita y la santa, y sobre tot lo carinyosos que son els moncaders, conviden á anar als forasters y á que no s' arrepentixquen d' haver anát.

Senta Catalina (de) á Nadal, un mes cabal

Així ho diém tots en la nòstra regió, y deu ser veritat, pues el conte es clar si contém els díes que hian del vinticinch de Novembre al vinticinch de Decembre. Y com esta siga una de tantes veritats que no 's pòden negar, la consigném así com á tal, cantantli la cansó de tanda:

De Senta Catalina á Nadal,
hia justet un mes cabal;
aquell que no l' ixca el conte,
es perque ho contará mal.

Pues son *faves contáes*, com díen les ahueles, y no pòt marrar el conte tret per elles; tots que foren tan clars.

Sepultures (les) y el fosar

Eren éstes, fósos ó fòses situades dins de les Esglesies, en lo pis ó sòl de tèrra y abovedades, ahon dasta principis del sigle dènau se depositaven els cadávers dels mòrts, deixantlos caure en còrdes per una boca ó forat quadrát y cubèrt en una llòsa de marbre, la qual tenía dos anelles de fèrro pera obrirla y tancarla quant era menester; y era el fosar un descubèrt apegát á la Esglesia, cercát de tapia ó paret, en el qu'es colgaven els hòsos y demés restos de les sepultures, quant éstes estaven ja plenes, operació que la practicaven els nomenáts *fosers*. Y en vista de la ignorancia de l' actual generació respècte á estes còses pasáes, y á fí de ilustrarla en elles abáns de qu' es pèrga del tot la sehua memòria, les recordém nosatros en estes págines, cantantlos la cansó acostumá:

Soterrar en les Esglesies
era costum dels cristiáns,
que ve de les Catacumbes,
ahon se sotarrava abáns.

Sense pòr als micròbis y á les diferents enfermetats contagioses d' ara, qu' els afeminats y quisquillosos de hui 'n día pondéren tant de *poririca* que tenen de morir, com si així s' escaparen.

Ser més cumplit qu' un mantèu de capellá

Este modisme tan popular en tots els nòstres pòbles, se referix á persones y á còses, y casi sempre s' aplica en sentit humorístich al que 's molt ceremoniós y gasta molts cumpliments, encara que no 'ls cumplixca la mitat d' élls, com per lo regular sòl sosuir. Al qu' es tòca de masa cumplimenter li solém dir: *Eixe es rebenta en cumpliments*. Y com no deixa de tindre gispa el tal modisme, á fi de que vostés puguen contaro, l' insertém en este llòch, cantantli la cansó de tanda:

Qui es molt cumplit en paraules
y en les òbres escaseja,
una vòlta qu' el coneixen
tots se burlen quant floteja.

Y es molt natural, perque saben que no més promet de llengua, y les paraules pronte se les empòrta l' ayre; con que manco cumpliments y més òbres.

Sesta (la) del borrego

Es la dormida que sòl pegar el ganado después de mijorn ó mijt día, lo mateix que algunes persones qu' están cansades del treball, se giten un rato pera descansar. Y com creém qu' eixa costum es igual en totes parts, y especialment en este reyne de Valencia, no tenint ella atres llanços, farém así punt final, no sense cantarli la siguient seguidilla:

La sesta del borrego
deu ser molt sana,
pera dinar después
de millor gana.

Pero com sobre gusts no s' escríu, deixarém que cadascú fasa la sehua seguida, en tal mos deixen fer la nòstra, y si á dalgú no li acomòda, que fasa de la sehua capa lo que millor li parega.

Setembre (á) qui tinga blat que sembre

Cada mes del any está destinat á una ó varies operacións del camp ó agrícoles, y Setembre en particular á la sembra del blat ó forment, siguent éll la clau, per diro així, d' eixa faena, que podrá allargarse més ó manco si el temps no acudix y les tèrres no están degúdament preparades, pero sempre li tocará al llaurador sufrir les consecuencies de no haver acudit á fer eixa faena en lo temps oportú. Y com vullga qu' este refrany siga una veritat filla de la esperiència y además molt popular en lo nòstre antich reyne, li ham dedicat nosatros estes ralles y la cansó que li pertòca:

El llaurador qu' en Setembre
no sembra el blat ó forment,
s' espòsa á que la collita
li done pòch rendiment.

Y per lo tant, al llaurador qu' es aprofitat y no es pereós ni descuydát, sempre l' ix millor el conte en totes les sehues còses. *Hombre prevenido vale por dos,* diu e refrá castellá.

Sògra (la) dels capellláns

Estranyarán este modisme els que no 'l saben y dasta s' escandaliçarán de que també els capelláns tinguen sògra, pero entre éstos es corrent, sobre tot si parlen en valenciá, que li dihuen la sògra al breviari ó llibre del reço, per supòst en guasa ó broma; pues així com els casats tracten tots los díes en sa mare política, moltes vòltes sense voler, lo mateix fan els esglesiástichs en lo reço del breviari, el qual els obliga, *velis nolis,* á reçar de matí, de vesprá y per la nit, á no ser qu' estiguen malalts de veres, baix pena de pecat mortal y de restituir els fruts ó pensió mal guanyada á la fábrica de la Esglesia. Y dempués de lo dit pensen els que parlen mal del clèro, si pòt este ocuparse cada día en òbra més santa y meritòria qu' en encomanarse á Deu y pregar per tots, especialment p' els que no recen may, y es segur que acabarán per ferli justicia y cantarli com nosatros la cansó qu' es mereix:

Els capelláns á la sògra
la vòlen més qu' els casats,
pues quant més la tracten, d' ella
están més anemorats.

Y molt mal senyal si algú d' élls aplega á renyir en ella y l' aborrix, pues ademés de que no tindrá pau en la sehua conciència, tampòch la tindrá en Deu.

Sucre (cuant més) més dolç

S' aplica este modisme á moltes còses materials y no materials, que cuant més abunden, en bòn sentit per supòst, més bé fan ó més bòns fruts produixen, y clar está qu' en eixe sentit es conegút y popular en tots los

nòstres pòbles. Per aixó li ham guardat nosatros este raconet y li cantarém ara la cansó siguient:

Quant més sucre li posém
á lo de beure y menjar,
á la fòrça més dolcet
sempre ha de resultar.

Lo qual pera sabero coneixer ó distinguir no 's menester anar á'scòla ni á costura, sinós tindre no més algo de coneguera y el paladar en bòn estat.

Tart (qui s' alça), ni òu Misa ni menja carn

Este refrany es pòt dir que te dos parts, la primera sempre es veritat, pues el que per perea s' alça tart may ó casi may va á Misa els díes de fèsta ó de precèpte; y en quant á la segón part, els pereosos, particularment hui 'n día son els que menjen més carn qu' els atres, perque així com abáns havía pòques carniceríes y el que se descuydava no trobava res en elles, ara encara que vaja á última hòra sempre tròba carn y tot lo que necesita, portant dinés per supòst. El estat del mon ha canviát del tot, y lo que en atre temps era fácil de fer ó conseguir, ara es mol difícil y vicevèrsa. Per aixó devém acomodarse á lo pasat y á lo present en quant se puga, y sobre tot ser diligents y aplicats á tot lo que siga cumplir en lo nòstre deure, fugint sempre dels vicis y pecats, perqu' el que òbra mal va contra Deu, y *qui fuig de Deu fuig debaes*, com diu el dijo. Per lo demés, el present modisme ó refrá es corrent en lo nòstre reyne, y pera que no 's pèrda l' ham intercalát así, cantantli la copla de caixó:

Qui s' alça tart no va á Misa,
lo qual sòl ser veritat;
pero que no menja carn,
que liu conten á Bernat.

Y si haguera qui apostara qu' en menja més que 'ls atres, creém que no pedría, atenent á lo que hui 'n día pasa en la gent. ¡Bò está huí el personal pera privarse de comoditats y de res!

Taula (á la) y al llit, al primer crit

També es molta veritat el present modisme, pues está vist qu' el que tarda en acudir al *refetor*, com dihuen els frares y mònjes, sòl menjarse lo qu' els atres no vòlen y á menjarseu gelat, lo mateix que si tarda á gitarse sòl trobarlo ja ocupát per atres y te que dormir en un atre dur y ruín. Y com el tal modisme ja no presta més, devém nosatros acabar estes ralles en la cansó de regla:

A la taula y al llit, diém
qu' es deu acudir al primer crit;
pero sòls ho fan els fartóns,
contant entre 'lls algún gich.

Perque 'ls demés, si la fam lo mateix que la sòn els apreta, tampòch no sòlen descuydarse.

Tavèrnes (les) y els casinos

Les tavèrnes ó tendes, com dihuen en los pòbles, eren ara temps arrere les cases ahon se reuníen tots els afectats als jòchs de cartes y á la beguda, sense distinció de colors ni de clases, puix uns á sòles per vórelo jorrar y atres p' el gust de mirarse les ungles, tenint en les mans la baralleta ó llibret dels coranta santets, no faltaven may de día y de nit mosquits en eixos punts. Lo qu' es cèrt que la moralitat y sencilleç de costums de cada día va desapareixent més á proporció que les tavèrnes han aumentat, y molt més encara dende que s' han introduít els casinos, qu' es pòt dir que son les tavèrnes dels richs ó acomodats, així com les tavèrnes es pòden considerar com els casinos dels pòbres; perque si be 's mira, lo mateix se fa en uns puestos qu' en atres, pues tant en tavèrnes com en casinos se menja, se beu, se júa, parla, llitj, riu, canta, balla, crida, disputa y riny pròu vegáes, sòls en la diferència de qu' en les tavèrnes van en mánegues de camisa y en brusa, y en los casinos van tots més apanyats. Quedém, puix, que tant en les tavèrnes com en

los casinos rònegament se busca la comoditat, el deleit, la companyía y el pasatemps, y baix d' eixe respècte y cóm á objèctes de curiositat fem así menció d' elles y d' élls y els cantém esta cansó:

Les tavèrnes y casinos
son pera la gent ociosa,
que com no te res que fer
de diversións está ansiosa.

Aixina es deu entendre en general, per més que com tota regla també deurá tindre la sehua escepció més ó menys honrosa.

Terrer (el) d' Alcòy

Es una gran plaça formada de pòchs anys á esta part sobre un ribás del riu, en front del barri d' *Alcazares*, ahon huin día se fa el Mercat que abáns se feha en la plaça de Sant Agusti, y ahon també está situada la casa de Beneficència y atres edificis particulars, elegants y grans. Y com nosatros sempre ham simpatiçat y simpaticém en eixa ciutat, ham volgút dedicarli así estes línies y la copla que ve á continuació:

Eixe Terrer que abáns era
un esgolador dels gichs,
es huí 'n día pera Alcòy
un siti bonico y rich.

Y vajen els alcoyáns embellint de cada día més á eixa hermosa y rica ciutat, si vòlen qu' els pòbles de la comarca els aplaudixquen y estiguen doble pagats en ella.

Toputs (els) de Cullera

Eixe mòt ó sobrenòm els donen als cullerenchs els naturals de Sueca y demés pòbles de les inmediacións, tal vòlta per ser algo topos ó pòch sabuts, y també quisquillosos, cabuts y de carácte topetador, qu' els agrada topetar y eixirne en la d' élls, referintse á voler superar

als suecáns y llevarlos la capitalitat del distrit; per això es vòlen tan pòch y no simpaticen gens els d' un pòble y atre, encara qu' eixe antagonisme l' ha anat suavisant el temps y sobre tot la situació desfavorable de Cullera respècte á Sueca, per estar ésta més encentrada que Cullera. De totes maneres el tal mòt demòstra falta de caritat en uns y en atres, faltes impròpies del nòstre temps y que no conduixen á res ni van á ninguna part. Nosatros, pues, que no tením que vore en ningú dels dos pòbles y que sòls ham tirat estes ralles obedint al carácte d' este llibre, sense prevenció ninguna, les acabarém en la copla de costum:

Toputs els de Sueca dihuen
als de Cullera,
y no pensen qu' élls son Mòlls
de primavera.

Ó siga de pòch temps relativament á Cullera, que en l' actualitat es un gran pòble y en atre temps fon de moltísima més importancia que Sueca.

Totsants (á) amaga el ventall y trau els guants

Vol dir aquest refrá, que al entrar l' ivern deu ú retirar totes les prendes d' estíu, y posarse totes les de la estació del fret, á fi de resguardarse d' éll; y com vullga que asò es comú no sòls al nòstre reyne sinòs á tots los paisos del mon, per això el reproduím en este llòch y li apliquém la copla de costum:

Á Totsants que fa frescor
ves abrigant ta persona,
no siga qu' un costipat
et fasa cara de mona.

Ó de monòt, qu' es igual, pues si lleja es la primera, més lleig encara es el segon, y ja es còsa sabuda qu' els malalts, siguen de costipat ó d' atre accident, per més huapos que hajen segut, tots fan mala cara.

Totsants el primer, Sent Andreu el darrer

Eixe es Novembre, mes distinguit entre tots els del any, pues comença per tots los sants del Cèl y acaba per un apòstol tan gran com Sent Andreu, còsa que no pòt dir ningú dels atres mesos. Per això volentlo nosatros distinguir dels atres, fem menció especial d' éll en estes pàgines, y pera postres li cantém la copla que li conquadra:

Totsants el primer diém
de Novembre, mes dijós,
perque acaba en Sent Andreu,
apòstol sant y famós.

Pues morí crucificát cap per avall y en creu de aspa, en la ciutat de Patrás, capital de la Acaya.

Tremuntana no te abrich,

Hòme pòbre no te amich, y si'l te no es molt rich. Així acaba este refrany popular, qu' es del tot veritat en les tres parts que conté, pues l' ayre d' eixa part, siga en ivern ó en estíu, sempre es gelat; el pòbre tampòch no te ningú qu' el valga, y si conta en algú, per lo regular es del mateix pelage qu' éll; sòls pòt contar, pues, en Deu, únich que l' asistirá y consolará en sa pobrea, com siga bò, pera premiarlo después en l' atra vida. Cantemli, pues, al tal refrany la cansó de costum y avant:

Tremuntana no te abrich,
per ser eixe ayre gelát;
y hòme pòbre no te amich,
y si 'l te es algún pelat.

Pues el mon sempre ha despreciát als pòbres, y dasta els judíos, sobre ser abáns el pòble predilècte de Deu, no volgueren reconeixer á Jesucrist p' el Mesíes, per haver vengut al mon com á pòbre.

Trenca-caps (els)

O *rompe-cabezas* en castellá. Gravadet que una vintena de anys arrere estava molt en bòga en este antich reyne y en tota Espanya, y figurava com adorno en una cara de les caixetes de mistos; consistía en estar hábilment amagá ó disimulá la principal figura, la qual no 's distinguía ó vea si no 's fictava ú molt en lo conjunt del dibuix. Y com á objecte històrich y curiós l' ham reproduit nosatros en este llòch y li cantém ara la cansó que seguix:

Quan les caixetes de mistos
portaven el trenca-caps,
tots obríen pròu els ulls
mirant p' els quatre costats.

Y encara á dalgúns els costava molt atisbarlo, de amagát qu' estava.

Tú que no pòts, pòrtam al bè

Aixina trácten molts hui 'n día y han tractat sempre al seu prògim, els que no 'l vòlen pera res més que quant el necesiten, y particularment si es pòbre; saben que s' encontra desvalgút, que ningú en fa cas d' éll perque no te ahon cáures mòrt, y á pesar d' això, els que devíen donarli la má pera que s' alce al vórelo caygút, son els primers que li se burlen y trahuen fisga d' éll, tractant encara d' esplotarlo, com ho dona á entendre el present modisme que reproduim en estes planes com á popular, al que li cantém la copla que díu:

Tú que no pòts, corre,
vine y pòrtam al bè;
més jo á d' això respònch:
¿Qu' estás boig ó loco, gè?

Qu' es la única respòsta qu' es deu tornar al descarat que s' atrevix á tractar als pòbres tan málament. ¿Qué tots no som fills de Deu?

Ulls que no vehuen, côr que no plôra

Aquest refrá, també pròu corrent en la nòstra regió, vòl dir que les còses que no veém no 's fácil que les senta el còr, per la rahó natural de que no persibintles el conducte de la vista, tampòch pòt el còr donarse conte d' elles, com no reba una sensació més dirécta per mitj de atre sentit. Y com vullga que tot asó que ham dit dels ulls y del còr es aplicable als demés sentits y parts del nòstre còs, á fí de no afondar més la materia, farém así punt final y cantarém la cansó de regla:

Ulls que no vehuen, es cèrt
que al còr no 'l farán plorar;
més si mos tòquen el pit
al instant éll respondrá.

Pues com el nòstre còr es tan sensible, no necesita mes que un leu moviment pera en seguida contestar.

Ungles llargues (la mòda de les)

Entre les mòdes més rares y estravagants que s' han conegút en lo nòstre temps, cap com la que usaren els senyorets y algunes senyoretes de portar les ungles llargues, de mòdo que jocava molt vòrels á élls y á elles en los dits de les mans armats de púes pera teclejar la citra ó guitarra, que això pareixíen les tals ungles; val que les fieres, com els llobs, raboses y atres, lo mateix que les aus de rapinya, còrps, águiles y soliquers, no pòden parlar, que sinós ¡quánt s' haveren rist y rosegát dels que tirantla de persones illustráes volgueren entonces imitar als animals! En fí, misèries á les que 'l hòme vòl á vòltes sugectarse y que pròven la sehua imperfecció. Arrematém, pues, nosatros así el present articulet en la copla que seguix:

Les ungles llargues servixen
p' arrapar, entre atres còses;
y per això les usaren
molts hòmens y algunes dònes.

Ara ja les dúen curtes, pero en tot y en aixó encara dura la costum de arrapar molts tot lo que poden. ¡Lo que fa el mal eixemple!

Vejes si talla gavinetet de fusta esmolat en palla

Es un desficaci que regularment se respòn en guasa al que n' ha soltat abáns un atre si es menester més gran y destarifát encara, siguent pròpi de la comarca d' Alcoy. Y en igual sentit l' ham posát nosatros en este argíu de còses rares, cantantli com á tots la copla que li atany:

A vòltes solém dir,
vejes si talla
gavinet de fusta
esmolát en palla.

Y sobre ser un desficaci, mos cau en gracia, lo que pròva que com ja no tením ahuela, mos dona gust alabar funs les nòstres estravagancies.

Vergonya en la cara (més val), que dolor en lo cór

Clar es que sí, perqu' eixe no tindrá enjamay que arrepenedirse, al pas de que sentir dolor en lo còr supòn que ha faltat en algo, á no ser qu' el tal dolor siga físich ó provinga d' enfermetat material. Y com vullga qu' el present refrá ja no te més que afegir, li cantarém la cansó que seguix y quedarém en éll en pau:

Tindre vergonya en la cara
es senyal de hòme de be;
quánt pòchs ne queden hui d' eixos
pròva que ja ningú en té.

Ó qu' el número d' élls es tan reduít, qu' es pòden contar com á Pare-Sants, que no més ni hia ú en tot lo mon, segons la jarrá dels llauradors de les muntanyes d' Alcòy.

Vergonya (qui no té) tot lo mon es d' éll

La vergonya, cría ronya, diu un modisme pròu conegút, y el present refrany confirmant lo mateix, asegura que tot lo mon es del qui no te vergonya ó no la coneix. Y en efècte qu' es així, y per aixó dihuen algúns que pera no tindre vergonya no hia com llavarse la cara, lo qual també deu ser veritat. De mòdo que ja saben vostés la medicina pera llevarse la ronya y la vergonya de la cara, á fi de que tot lo mon siga del desvergonyit. Creém nosatros que lo dit es pròu pera deixar ben sentat el tal refrany y sòls manca entonarli esta seguidilleta:

Qui no té vergonya
tot lo mon es d' éll;
si algú nou' vòl creure,
que vaja al bordell...

De Gaeta, qu' es el més antich, y si no vòl, que vaja ahon vullga, ja qu' es bòu sòlt y te bula pera tot.

Veritats (en dir les) es pèrden les amistats

No hia còsa més cèrta qu' eixa, y es perque á ningú li agrá que li tòquen l' hòs ó que li les diguen, pròva de que tots, uns més que atres, estém plens de amor pròpi y no tením gens de humildat, ni volém coneixer els nòstres defèctes y misèries. Y per aixó qu' el tal refrany es tan conegút entre nosatros y en tot lo mon, l' ham posat así y volém aplicarli esta cansó:

Com digues les veritats,
tin al punt per còsa cèrta,
qu' en amichs ben abonats
la enemistat está obèrta.

Pues tots los díes se veu que amichs que abáns foren molt amichs, en començar á franquejarse masa, han romput del tot l' amistat y tan sòls ja no 'es saluden.

Vestir de lletí

Es un dijo molt corrent entre capelláns, el que equival á anar vestits de hábits talars, ó siga en sotana, mantèu, collarí, sombrero de canal ó teula, calses negres y çabates en hevilla, qu' es el vestit pròpi ó canònich del sacerdòt; perque dur sòls sotana, alça-coll, balandrá y gorreta al cap, calsetins y çabates ó botes á la modèrna, fa algo jarro y ridícul, y per això li diém vestir de *por casa,* qu' es el traje ordinari del capellá de poblet, lo mateix qu' el sobretot ó *dulleta,* tan en bòga actualment entre 'l clèro jove, que per més senyes fa masa aseglarat, pareixen els qu' el visten cogeros, y á casi tots els plòra damunt. Y com á curiositat que deu ser pera els particulars, coloquém este modisme así, cantantli esta lletreta:

Els capelláns
qu' usen la mòda,
s' en ixen fòra
del seu alcans;
son capellustres,
com díu el pòble,
y en llòch de llustres
tòquen el rògle
com á escoláns.

Per lo tant, en concèpte nòstre, no mereixen les pamemes y alabances que cèrta part de la societat els dirigix, impròpies de la vanitat y presunció.

Vinga qui vullga, manco els francesos

Això díen els nòstres pares y ahuelos después de la guèrra del francés ó de la Independència, referintse sense ducte als molts perjuíns materials y morals que mos causá l' ambició del seu emperaor Napoleó Bonapart, pues mos saquejá les Esglesies, destruint les imágens y robant tots los objèctes de valor que trobá, y mos omplí la nació de figuríns y llibertinage, baix la capa de progrés y llibertat, qu' els verdaders espanyòls estém plo-

rant á llágrima viva. A tot asò son veins nòstres y dihuen á boca plena que mos vòlen com amichs, pero es pera desacreditarmos y esplotarmos millor; y nosatros èrre que èrre de cada día més tontos que s' ho creém y dasta mos fiém dels gavajets, en llòch d' enviarlos á sanar pòrchs, asmolar tisores y gavinets y llevar la suja de les eiximeneres. Per aixó els bòns fills d' Espanya no pòden òldre tan sòls als títaros francesos, y d' ahí el haverlos tret á la vergonya en esta gran sèda de tipos, modismes y cóses, encara que perteneixquen á l' atra part dels Pirinéus y no siguen de la nòstra raça, y menys d' esta antiga regió. Cantemlos com á final esta cansó qu' es mereixen:

Sanar pòrchs y asmolar tisores
en molta elegancia,
en això s' ocupa
més de mija Francia.

De mòdo que llevat dels bòns francesos, encara que son ben poquets, tots els demés podíem donarlos nosatros per lo que mos còsten y no pedríem res, sinós que guanyaríem el cent per ú.

Vòltes (á) no 's com á vegáes

Este modisme ó dijo tan vulgar en los nòstres pòbles, es unes vegades veritat y atres no, segóns el significat d' eixes dos paraules, pues cuant signifiquen *veces*, lo mateix te dir *vegáes* que *vòltes*, pero cuant ésta significa *vueltas*, ja no 's lo mateix. Y en este sentit se deu pendre el tal modisme, qu' es el mateix en que nosatros el posém así y li cantém la cansó que li concuadra:

A *vòltes* solém dir tots
que no es com á *vegáes*,
pero molt poquets entenen
lo que son eixes paraules.

Com moltísimes de les que no se doném conte ni rahó al dirles, perque les diém ja de rutina y per la costum adquirida en la nòstra llengua.

TAULA

DELS TIPOS, MODISMES Y COSES RARES CONTENGUTS EN ESTE SEGON AFEGITÓ

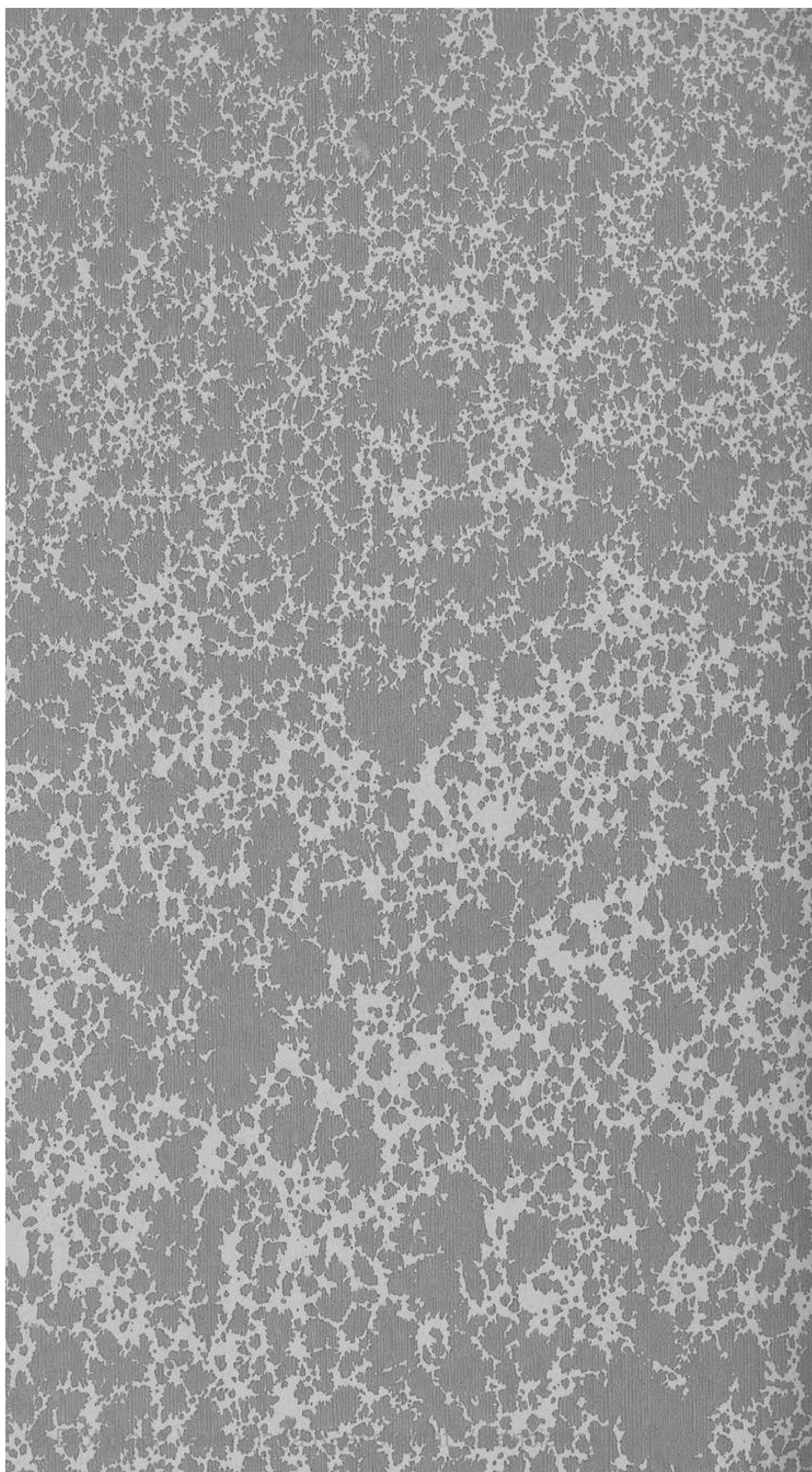
Págines

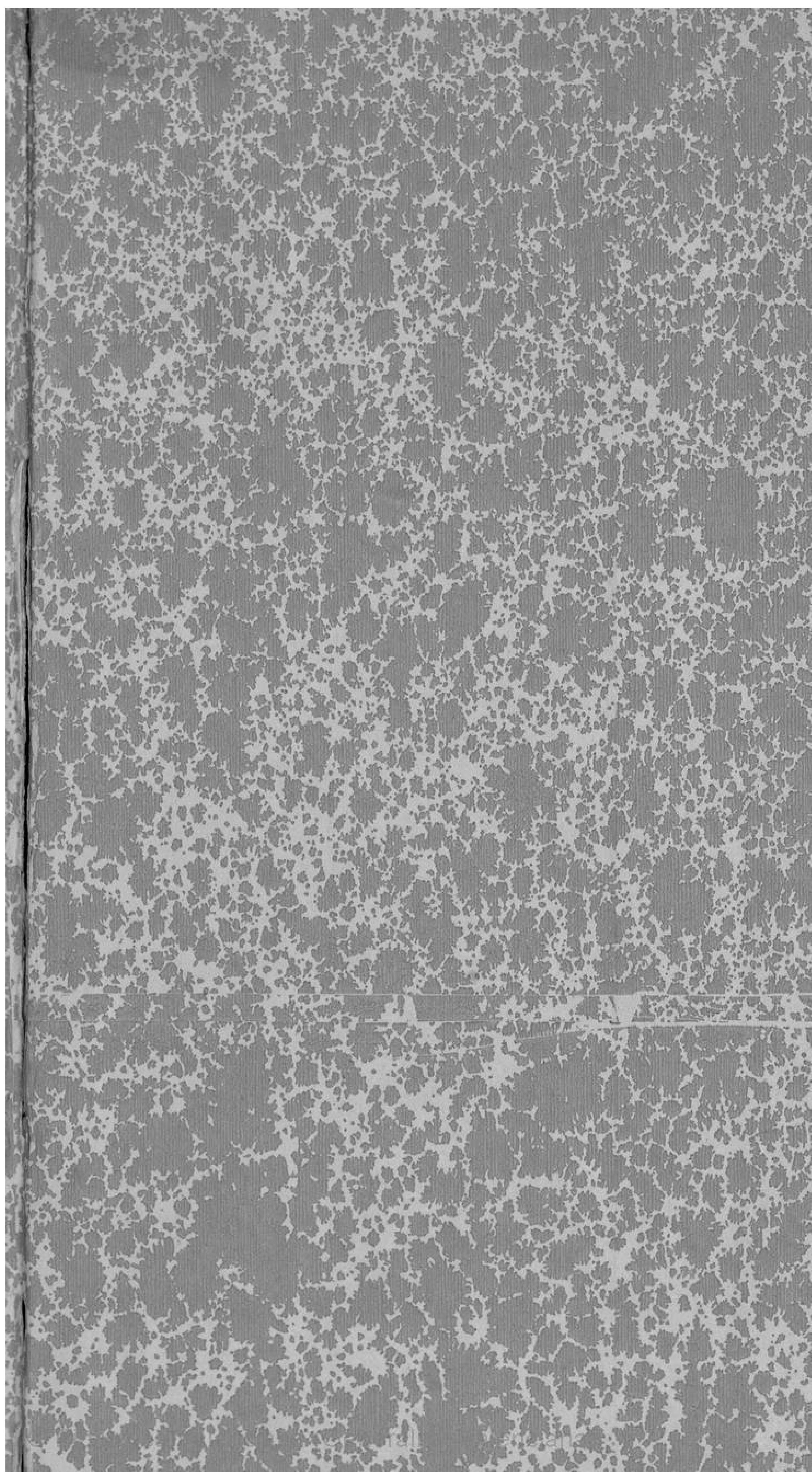
Pàgines

Pàgines

AVÍS

La present òbra, única dast' ara d' este carácter en lo nòstre antich reyne y escrita en valençiá, se ven en les principals llibreríes de la capital á 14 quincets l' eixemplar; lo mateix que la *Burrimaquia Alicantina* á 2, *Tròços y mòsos* á 6, *Cudolets* á 3 y el *Diccionario Valenciano Castellano* á 15 pesetas; y si se prenen les quatre òbres juntes, 17 pesetes totes.

MARTÍ GADEA

TIPOS I
MODISMES
DE LA
TERRA
DEL XE

VOLUM I